

Т. LXXVI.

Р. 1907 кн. II.

Рік XVI.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬЛОЛОГІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. LXXVI.

1907. II B.

XVI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під варадом К. Беднарського.

Вийшло 30/IV с. с.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬБОЛЬОПІ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. LXXVI.

1907, II B.

XVI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Вийшло 30 /IV с. с.

Зміст LXXVI тому.

1. Зміст тому с. 3—4
 2. »Архаггелови вѣщання Маріи« і благовіщенська містерія (Проба історії літературної теми), написав Др. Іляріон Свенціцький (кінець буде) . . . с. 5—38
 3. Студії над українськими народніми піснями, подав Др. Іван Франко, VII—XIII с. 39—63
 4. Ритміка українських народних пісень, написав Філярет Колесса, V. Відношене української людвої ритміки до книжної версифікації (дожінченне) . . с. 64—116
 5. Кілька причинків до часів вел. князя Свиртригайла (1430—1433), подав Богдан Бучинський . . с. 117—142
 6. Помічні дні. Причинки до історії панщини в Галичині в XIX в., подав Іван Кривецький с. 143—155
 7. Miscellanea: а) Петро Дорошенко і крехівські василяни, под. Ф. Голійчук; б) Нові звістки про запорозьку оселю на Угорщині, под. Г. Стрипський; в) Петро Голубовський (некрольоґ), под. М. Грушевський с. 156—162
 8. Наукова хроніка: Огляд часописей за р. 1906: часописи українські, огляд Ів. Кривецького, Ол. Іванчука, Ів. Шнитковського й Ів. Крип'якевича с. 163—187
 9. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 225) с. 188—226
 10. Оголошення с. 227—228
-

Inhalt des LXXVI Bandes.

1. Inhalt des Bandes S. 3—4
2. „Erzengels Marienverkündigung“ und das Annuntiationsmysterium (Versuch einer Geschichte des literarischen Themas), verf. von Dr. Hilarion Svěncizkyj (Schluss folgt) S. 5—38
3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, VII—XIII, von Dr. Ivan Franko S. 39—63
4. Ueber die Rhytmik der ukrainischen Volkslieder, von Philaret Kolessa, V Das Verhältnis der ukr. Volksrhytmik zur Künstlerischen Versifikation (Schluss) S. 64—116
5. Einige Beiträge zur Zeit des Grossfürsten Svitrigailo (1430—1433), mitgeteilt von Bohdan Bučynskyj Š. 117—142
6. Aushilfstage. Beiträge zur Geschichte des Frohndienstes in Galizien im XIX J., von Ivan Krevečkyj S. 143—155
7. Miscellanea, mitgeteilt von F. Holijčuk, H. Stryp-skyj, M. Hruševskyj S. 156—162
8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1906: Ukrainische Zeitschriften . S. 163—187
9. Bibliographie (Bücherregister siehe S. 225) . . . S. 188—226
10. Annonce S. 227—228

Inhalt voriger Bände siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

„АРХАГГЄЛОВИ ВЪШАННІЯ МАРІЇ“ і благовіщенська містерія.

(Проба історії літературної теми.)

Написав Др. Іляріон Свенціцький.

Перед нами одна з найцікавіших тем христіанської літератури, що злучила в собі месіанізм старого і нового завіта в одну нерозривну цілість. Приступаючи до огляду сеї теми, ми заздалегідь видучуємо з неї всі питання догматичні та історичні о стільки, о скільки вони не мають звязку з історією красною письменства. Наша задача, прослідити розвій благовіщенської теми в її складових частях (мотивах) в літературі.

Роздивляючись у широкій „месіаністичній“ літературі стародійських Вед, або Єгиптян, або Ізраїльтян, ми так і хотіли би взяти на увагу ідеологічний звязок оповідань про появу Крішні, що воплотив ся без волі мужа в утробу чистої прекрасної княжни Деванакі. Деванакі „боготорна“, подібно Марії — „величавій“, жие в чистоті, прекрасна і мудрійша всіх женщин. Волею Магадеви, царя неба і землі, Сонця-сонць, призначена породити спасителя і учителя роду людського — Крішну, вона має дивний сон, як уся проясніла, прошита промінем Вішни, а з кроплі крови, що впала з її чистого лона на землю, виросла на весь світ могутня винна лоза, до якої сходили ся люди покріпляти ся плодом небесного дерева. Переслідувана царем тьми і зла Кансою, Деванакі втікав до старців пустинників, де під тіню „дерева життя“ має чудове видінє: небо відчинилось, а сам Магадева, Сонце-сонць, в цілім блиску своєї могутности, зійшов серед дивних звуків небесної гармонії на землю, нахилив ся над чистою дівою і проняв її промінем життя. Діва почула дрозь ві всім своїм естві і почала Сина Божого. — Привіти старців перед і по зачатю, се одно чудове величанє: „радуї ся вибраннице спасенія, покірна і смирна серцем. В твоє лоно вникнув промінь божого

світла, чистий дух всесвітної душі, в тобі він прийме вид чоловіка і побідить смерть, побідить ворогів, а земля і небеса наповняться ся радістю, а звізди і небесні світила померкнуть при його блиску. Прийде Він — воплочене Нескінчености, Всемогучости, Мудрости і Краси, Він — все ві всім... І все земне, цвіти, рослини, дерева, люди, жевщени, діти, невольники заспівають пісню радости, бо Він — пан всесвіта. Прийде Він солодший від меду, частійший від баранця без плями, з устами дїви, і всі серця наповняться ся любовю...¹⁾ По зачатю стрітив її найстарший пустинник словами: „Дїво-Мати, привіт тобі. Ти мати нас усіх, бо породилши Того, що віродить нас усіх... Назвеш його Крішною — сьвятим...“²⁾

Та на таке трактоване нашої теми, рівно як на пошукуване звязків християнського Благовіщення з оповіданнями пізнійшого буддизма про безсіменне почате Будди, або з епізодами з мітів про Ізвду, що породила Гора, местника вітцю, без участі умершого Озіріса³⁾; або в біблійних оповіданнях про появу ангела Авраамовій рабині Агари (Бит. XVI, 714), якій він прорік сина Ізмаїла, або неплодній жоні Маноя, якій звістив сина Самсова-Назорея; що вибавить Ізраїля від Філістимян (Суд. XIII, 3—23) — не дозволяють нам рами нашої студії. Ми займемось виключно пам'ятками християнської літератури славянських народів. Щоб одначе знайти звязок між літературними обробленнями сеї теми у православних і католицьких Славян, та знайти розв'язку деяким питанням, зв'язаним з византійсько-славянським пам'ятником, нам прийдесть ся присвятити особну часть студії оглядовн західно-європейської містерії. При тім треба вилучити спеціальні питання, як про Дійство Пророків, або про Райський процес, що — хоч в деяких творах вжуть ся з нашою темою, але тільки посередно. Так само годі було заняти ся рішенем питання про авторів одного-другого византійсько-славянського слова. Нас цікавила більше судьба самої літературної теми і її поодиноких мотивів, як історично-бібліографічні питання.

В стариннім церковнославянським (болгарським, сербським, руським) письменстві стрічаємо два слова на Благовіщення під іменем Івана Златоуста, що звертають на себе увагу читача живим діяльотом архангела Гавріїла з Господом а потім з Марією. Се: „Пакы

¹⁾ Гл. Atharva-Veda та Paul Koch — *Mythen und Sagen der Bibel und ihre Uebereinstimmung mit der Mythologie der Indogermanen*. Berlin 1907; глава die Paradieses-Sage (und Sündenfall—авт.) с. 41—43.

²⁾ Див. про ті звязки E. Lucius, *Anfänge des christlichen Heiligencultus*, Tübingen 1904 — відділ про Марію.

радости благовѣщеніе¹⁾ і „И црѣськихъ тинѣхъ праздыньство праздыньствоуемъ днѣ...“²⁾. З XV в. стрічаємо в русько-славянських Прологах і Торжественниках слово на той самий день Івана Дамаскина з допискою в заголовку „сѣть же зде г҃ли въквѣмъ грѣчьскимъ архаггелови и грѣчни кѣщаниа отвѣкти“ що починаєть словами: „Нынѣшнемъ чѣномъ и цркомъ, оубрлію свѣтаемъ и чудномъ вспоминаемо...“³⁾.

Вже побіжне прочитанє і порівнанє сих слів переконує нас, що перше се немов вступ до обох, а останнє як би завершенє попередніх. Грецькі тексти двох перших слів містять ся під іменем Золотоустого, а третє слово тільки раз під іменем Івана також Золотоустого, а не Дамаскина, зрештою під іменем Германа патріарха⁴⁾.

Вчитуючись в сї слова-діалогои і порівнюючи їх один з одним та з канонічними текстами євангелій Луки (І, 26—45) і Матвія

1) Супрасльська рукопись, издавъ С. Северьяновъ, Слб. 1904, с. 243—251. Крім того в пергам. Торжественнику XIV в. Збірки Хлудова л. 311—12 (А. Поповъ, Описание 406 ст.); Леонидъ, Рукописи гр. Уварова, н-р 1045—148 об., 1056—73, 1772—220, всі XV в., 1775—99 об. XV—XVI в.; Яцимирскій, Описание славянскихъ рукописей румынскихъ библиотекъ: ст. 473 — Нац. Муз. 368, XV в. л. 192; 744 ст. Нам. м-ря н-р 21 поч. XV в. л. 345; 748 ст. н-р 79 XV в. л. 73; 756 ст. н-р 15 пол. XV в. л. 219; Макарія Минея — четья, март л. 600; Востоковъ, Описание Румянц. Музея: Торжественник XVI в. н-р 434 л. 390, пр. 436 л. 199 об., н-р 435 XV в. л. 307.

2) И. И. Срезневскій, Древніе памятники русскаго письма и языка, Слб. 1863, с. 192—5 із пергам. Златоуструя кн. XII в., крім того там, де й попереднє: ркп. гр. Уварова 1045 — 143 об., 1056 — 53 об., 1058 — 590 об., 1775 — 105 об. (XV—XVI в.); Нац. Муз. 368, Нам. м-ря н-р 15 — 226 л.; Макар. Минея-четья, март л. 591 об. об. і 623 об.; Востоковъ, Описание, н-р 434 Торжеств. XVI в. 378 л.

3) Видано по пергам. Зборнику XV в. н-р 78 Б-ки св. Синода — Обществомъ любит. древн. письменности н-р XII, 1877 р.; Москов. Синод. Б-ка: в Торжественнику 1675 р. н-р 213 (3 об.) Румянц. Муз. (Востоков, Опис.) н-р 434 — 393 л.; ркп. гр. Уварова (Леонид) н-р 1046 XVI в. к. 295 об. — 325, н-р 1056 XVII в. л. 59—73, н-р 1777 в 1514 р. 185—205; Макар, Минея-четья, март 605 л.; Минея-четья 1553 р. (Н. Поповъ, Рукописи новопаскаго собранія Моск. Синод. Б-ки I, ст. 88) л. 216 об.; Яцимирскій, Нац. Муз. н-р 368 XV в. — 177 л., н-р 329 XVII в. 244 л.; Нам. м-ря н-р 15 пол. XV в. 171—185 л.

4) Migne - - Patrol. gr. t. 98 col. 320—340, гл. Monitum.

(I, 18—25), переконуємо ся, що всі три статі оперті не тільки на них, але і на апокріфічних текстах Первовангелія Якова і Життя Богородиці. Нарешті єї слова мають деякі звязки з давнюю византійською гимнольоґією, що могла передати їм поетичну живість і мімічно-образову яркість своїх пісень. Останнім займемо ся о стильки, о скільки позволят нам на се наша задача — просліджене літературної історії благовіщенської теми.

I.

Благовіщенє в канонічних і апокріфічних текстах. Гимнольоґія.

Епізод благовіщення ангела Марії містить ся в євангеліях Луки¹⁾

¹⁾—²⁾ Текст подаємо в перекладі Куліша-Пулґя, знайшовши його цілком вірним в порівнаню з критичним грецько-латинським „*Novum Testamentum*“ Нестле.

¹⁾ 26. Місяця ж шестого післав Бог ангела Гавриїла в гóрод Галілейський, званий Назарет,

27. до діви, зарученої чоловікові, на имя Іосифови, з дому Давидового; а имя діви Марія.

28. И прийшовши ангел до неї, рече: Радуйся, благодатная, Господь з тобою; благословенна єси між жéнами.

29. Вона ж, побачивши його, вжахнулася словами його, та й подумала, що б се було за витанне такé.

30. И рече ангел їй: Не лякайся, Маріє: знайшла бо єси ласку в Бóга.

31. И ось зачнеш ти в утрóбі твоїй, и вродиш сина, и наречеш имя йому Исус.

32. Сей буде великий, и Сином Вишнього звáтиметься, и дасть йому Господь Бог престол Давида, отця його:

33. и царуватиме він над домом Яковим по віки, и царству його не буде кінця.

34. Рече ж Марія до ангела: Як буде се, коли чоловіка не знаю?

35. И овзавшись ангел, рече їй: Дух святий наїде на тебе, и сила Вишнього отинить тебе: тим и, що вродиться святе, звáтиметься Сином Бóжим.

36. И ось Єлизавета родичка твоя, вона також зачала сина в старості своїй, и се шестий місяць їй, званий неплодною.

37. Бо не буде неможливе у Бóга всяке слово.

38. Рече ж Марія: Се рабня Господня: нехай станеться мені по слову твоєму. И пійшов від неї ангел.

39. Уставши ж Марія тими днями, пійшла швидко в підгір'є, у гóрод Юдин;

і Матвія²⁾, що взаємно доповняють себе. Лука описує докладно час, місце, зміст і вражінє благовіщення; Матвій приймає сей факт чи-го вже звісним, чи менше важним, бо відразу говорить, що обручницю Йосифа знайшли як почала від сьвятого Духа. По сїм одначе він переходить до короткого представлення дальших подій, говорячи про

40. и ввійшла в госпóду Захáриїну, и витáлась із Єлизаветою.

41. И стáлось, як почула Єлизавéта витáннє Мариїне, кїнулась дитїна в утрóбі її; и сповнилась Єлизавéта Дúхом сьвятїм,

42. и промóвила гóлосом великим, и рече: Благословéнна єси між жéнами, и благословéнний плід утрóби твоєї.

43. И звідкїля мені се, щоб прийшла мáти Госпóда могó до мéне?

44. Ось бо, як дїйшов гóлос витáння твогó до ушéй моїх, кїнулась в рáдости дитїна в утрóбі моїї.

45. И благословéнна, що увірувала: бо сповнїться, що скáзано їй від Госпóда.

46. И рече Марїя: Величає душа моя́ Госпóда,

47. и зрадувався дух мій у Бóзи Спáси моїм,

48. що споглянув на смиренне слугї своєї: ось бо від нїні блаженню звáтимуть мене всі рóди:

49. бо зробив мені велике Сїльний; и сьвятé имя́ іогó.

50. И мїлость іогó від рóду до рóду на боячихся іогó.

51. Зробив силу рукою своєю; россіпав гóрдих у дúмках сер-
дéць їх;

52. покидав потужних в престóлів, и підняв угóру смиренних;

53. голóдних сповнив добрóm, а багатих одіслав у порожні;

54. прийняв Иарáїля слугу свогó, на спóмин мїлости,

55. (як промóвив до батьків на́ших,) Авраáмові и насінню іогó по віки. (Лука).

²⁾ 18. Рівдво́ ж Исуса Христа́ сталося так. Скоро́ іогó́ мáтр Марию зарúчено́ Іосифові, перш ніж вони́ зійшлися, достере́жено, що вона́ мáла в утрóбі від Сьвятóго Дúха.

19. Іосиф же чоловік її, б́дучи праведний, и не хотя́чи ослáвити її, хотів був пóтай відпустити її.

20. Та як він про се д́мав, аж ось явивсь іому́ вві сні́ áнгел Госпóдень, глагóлючи: Іосифе, си́ну Давїдів, не бїйся взяти до себе Марию, жінку твою́: бо що в нїй зачáлось, те від Сьвятóго Дúха.

21. И вродить вона́ сїна, и дасї іому́ имя́ Исус; бо він спасé людéй своїх од грїхів їх.

22. Усе́ ж се стáлося, щоб справдїлось, що промóвив Госпóдь через проро́ка, глагóлючи:

23. Ось дїва мáтиме в утрóбі, и вродить сїна, и дадуть іому́ имя́ Ємануїл, що перéкладом єсть: З на́ми Бог.

24. Прокїнувшись тоді́ Іосиф од сна, зробив так, як áнгел Госпóдень повелів іому́, и взяв до себе жінку свою́;

25. и не знав її, аж пóки вона́ вродила сїна свогó первóрідця, и дав іому́ имя́ Исус. (Мат.)

сумнів і постанову Йосифа відпустити Марію. Крім сих скуких вісток про благовіщення Новий Завіт не подає нам нічого більше¹). Не дивуєця проте, що старохристіанське письменство не лишило сеї важної хвилі акту відкуплення без ширшого оброблення. Його маємо в апокріфах.

І так Первовангеліє Якова розповіло про два благовіщення — Анні, матери Марії (гл. III) і самій Марії (гл. XI) значно ширше. Мало того; воно вміє оповісти про два благовіщення Марії — біля криниці і в кімнаті — так ясно і подрібно, що се оповіданє описля явиле ся головною основою церковних творів про сю подію. Та не одно тільки благовіщенє, але й дальші події, як страх вагітної Марії перед синами Ізраїля (кон. XII гл.), здивованє і сумніви Йосифа на вид непрадної діви-обручницї (XII—XIV гл.), суд старших при помочи „кони обличчїа“ над мнїмими винуватцями, що зломали закон Мойсея, над Йосифом і Марією (гл. XV—XVI) — все те описано дуже докладно в Первовангелію²). Не менше докладно передані сї події, на підставі Первовангелія, в латинськїм євангелію про рождество Богородиці (Thilo 332—6, гл. IX—X).

Зваживши, що згадані тексти описують всі ті події зі щирим релігійним чутєм, ми цілком не здивуємо ся; подібуючи немало відгуків сїх апокріфів в творах церковних письменників і іконописців. До тих, що користували ся сими апокріфами, належать такі церковні письменники, як Григорій Ніський, Єпіфаній Кипрський, Андрій Критський, патр. Герман I, Іван Дамаський, Фотій³). Нічого дивного проте, що часть сего апокріфічного елемента полишила на давній христіанській гимнології Благовіщення тривкий слід, який заховав ся з нею доси в церковнім богослуженю. Вкажемо тут тільки на деякі місця служебної Мінеї⁴). В передпразник

¹) Подрібний розбір євангельського текста Луки (I, 26—38) находимо в книжці др. O. Bardenhewer, *Mariä Verkündigung*. (Biblische Studien X, 59). Freiburg in Breisgau 1905. Книжка історично-догматичного змісту цікава де-чим і для історії літератури.

²) Thilo, *Codex Arosyrphus novi testamenti*, 215—235, 366—373; Порфирьевъ, *Апокрифическія сказанія о новозавѣтнѣхъ лицахъ и событіяхъ* 142—4 ст.; др. І. Франко, *Апокріфи II*, 36—46 ст.

³) гл. Thilo, *op. cit.* LXIII—LXVII, де находимо докладні вказівки о кождім письменнику. Про апокріфічні елементи в Мінеї-четї Макарія і Дмитрія Ростовського гл. в статї А. Кирпичниковъ, *Сказанія о житїи Дѣвы Марїи*, ЖМНпр. 1883, іюль 28 сл. нотки.

⁴) Користуємось рукописом XVI в. Церковного Музея у Львові н-р 139 F. З грецьких міней мали ми під руками Венеціанське виданє 1778 р. і Атенське 1895 р.

Благовіщення в 3-ій стихирі на „Господи возвах“ піснопівець вложив в уста архангела Гаврила довший привіт Марії, який не має нічого спільного з євангелєським текстом. Ось сей уступ: „Гавріла аггль к' тебе всенепорочнама и влеченно прїидет и вѣрїет тебе: радвиса клатвѣ раздрѣшенїе падшихъ вѣзванїе, радвиса єдина избранныа богови быши: радвиса одшвененныи слнца шелаче, вѣспрїйми бесплотнаго въ оутробѣ вѣселитиса въ та хоташаго“. На „слава и ѿнк“: „Благовѣстует гаврил шерадованнѣи днє, радвиса невѣстнаа отроковице, неисконсобрачнаа, недивиса, страннотомовъ вѣзорѣ, и не оужасайса, архуггль бо, єсмь. Смїи прельсти євѣс иногда, нїкь благовѣствїю тебе радост, и пребѣдиши не тлѣнна и родиши господа чистаа“. В 6-їй піснї канона (твір Георгія і Теофана) архангел звертаєть ся до Марії з ось якими словами: „Не шпалит, не оужасайса ѿнюдь, оутробы твоеа шгнь божества ѿнюдь, штроковице. Копина бо древлє вѣшбражаше гораци никакож опалєма пречистаа“. Колиж передпразникъ выпаде в суботу або недїлю, то на мадїй вечернї в 1-їй стихирї „великыи архуггель“ звертаєть ся до Марії з такими словами: „не оужасайса мене, царева архистратига, шєрѣте бо благодать, юж погѣби євѣа пер'вѣе прѣматї твоеа, и зачнєши и родиши ѿцѣ єдиносѣннаго“. На се в 2-їй стихирї такий одвїт Марії: „Страшно єсть слово твое и зрѣнїе, страннїа твоєа глаголы и вѣзвѣщанїа: да не прелестиши мене, штроковице, єсмь брака незнающи, глаголаши яко зачнѣ шєшвїменнаго, и како вомѣстит оутрѣва моа, єгож величїа небеса вомѣстити немогутъ“. В 2-їй стиховдї співають: „что твое виденїе шгненно, гавріолоу чистаа со оудивленїемъ реч, что твое достоинство и словесемъ сила, дѣтотворенїе, прѣкозвѣщашєи ми, азже исконса мѣжєска нестѣжахъ, словесы лестїши мене, не прелстиши члѣчє, якож прєждє євѣс праматєр смїи лєстивый“. Мотив страху перед обманомъ стрїчаємо і в 2-їй стихирї на благовіщенєськїй вечернї: „Ивлєши ми са яко члѣк... и како вѣщашєи глаголы пачє члѣка, со мною реклє єси богѣ быти, вселитиса во оутробѣ мою и како євѣс глаголами кмѣстилицє пространноу и мѣсто скѣщенїа, иж на хєрѣшнїкѣхъ коєхѣдашємоу, да ма не прелстиши лєстїю, нево разумѣхъ єдлєсти, браку єсмь непрїчастна, како оубѣ штрѣча рѣждѣ“. На „слава и ѿнк“ стрїчаємо той сам мотив, та вже яко хвїлевїй сумнїв, самого благовїстнїка, що „прїшєъ въ назарєт помышлєлаше въ сєбѣ, чѣдєси оудивлєлєса, яко како иже въ вѣшннїхъ непостїжїмъ сынѣ дѣвѣ рѣждєтєса, и мѣкаї и прєстолъ нево и подножїє зємлю, въ оутробѣ вомѣщєтєса жєнєскѣю, нанжє шєстѣкрылатєа, и многоо-

чнтла вѣзирати не могут. словом єдинѣм Ѡ сѣм вѣплотитиса
 бл҃гонзволи. бж҃їе ест сло^в настоашее. что оубо стою и не гл҃ю
 дѣвци. радочиса обрадованнаа гѣк стобою. радчиса чѣла дѣо.
 радчиса неѣкѣсто не неѣкѣстнаа. радчиса мати живото^с“¹⁾.

Наведені взірці благовіщенської гимнології показують нам досить ясно, що текст канонічного євангелія послужив тільки канвою, на якій піснопівці виткали ряд майстерних різнобарвних образів, запозичених з буденного життя. Такими самими принципами водилися також автори апокрифічних оповідань, представивши зачудоване непорочної Марії на слова ангела, потім прийняте його поясненя, та чисто-людське здивоване старого Йосифа на вид зачавшої обручницї.

Нам осталося звернути ще увагу на головну часть благовіщенської службї — на канон. Новїша печатна грецька минея називає його „*ποίημα Ιωάννου μοναχού*“; наш рукопис називає автора Теофаном († 843), який написав шість пісень сего канона, а тільки останні три зложив Іван Монах-Дамаскин († 780). Перший ірмос канона: „*Сверзѡ оуста моя и наполнитса дх҃а. и слово Ѡригноу (ερεῦξομαι) цр҃ци мтрїи и явлю° свѣтло торжества и вѣспою радчиса тоа зачатїе. Да поет ти вл҃дчице движа свирѣл дх҃овно(у)ю давидь праѡц твои. послѣшан дѣи радоканнаго гласа Ѡ аггѣла. радост бо вѣзвѣщает ти низгл҃аннїю*“ — служить нїби прольої, за яким слїдує вже дїальної Богородицї з Гавриїлом. В грецькій минеї так і надписано червоною краскою — *ὁ ἀγγελος, ἡ Θεοτόκος*; в славянській єї заголовки пропущені.

В канонї розвинені ті самі мотиви, що і в піснях передпразника. І так у третій піснї знаходимо такі слова Богородицї: „*Моя прамати прїемши волю змїннов, пища бж҃твеннаа изгнана бысть, тѣмже и азъ боюса цѣлованїа ти странна. стыдчиса поползєнїа*“. На се одвїчає ангел: „*Божїй предстател послан есмь. божественный повѣдати тебе совѣт. чтоса мене конши пренепорочнаа, иж па^ч тебе бошагоса. что ми говѣши вл҃дчице, говѣющѡ ми тебе чтїно*“. В четвертїй піснї Богородиця висказує свое здивоване, як може статись, щоби она зісталася чистою дївою і по рїздві, на що одвїчає ангел: „*Страхѡ ти тако рабь госпложї предстою со козпнїю дѣво нынѣ смотри ти стыждєса тебе. тако дождь на рѣно сонїдет на та слово Ѡчее. такоже изколи*“. В 5-їй піснї находимо таку знаменну строфу, вложену в уста Богородицї. „*Разумѣти не могѡ твоих словєсѡ испытанїа. чѡдєса бо быша*

¹⁾ Пор. нижше Супрасльський рукопис 248,

мнужицею. божественною силою дивна бываема. притчѣй вѣразы законныи. родилаж дѣвица немскѣсомѣжна николиже“. В 6-ій пісні канона Богородиця висказує радість з приводу чуда і будучого спасіня. Восьма пісня коротко переповідає попередні; вона очевидно була додана тільки для доповнення канона. Ся пісня надписана в нашій рукописи „пѣ° ѿ ірмо° ко°ма а°“. — „Слыши штроковнице дѣво чтаа, да речет оубо гавріиль совѣтъ кышнаго древній истинныи...“. Дальші строфи, се знов діалогъ Богородиці з ангеломъ: „Мысль всака повѣждаетса земныхъ шѣтца дѣвица. ишѣща же ми вѣщалаши преславнаа. чѣхъ словеса твоя и оубоа°са диващиса да не лестію ма яко ебвѣ далє послеши ш бѣа... Се тѣбѣ недооумѣнное раздрѣшитса реч ко сим гавріил. добрѣ бо рече не оудобѣ постыжима. словесем твоихъ оустен повинующиса. прочее ненебѣровй такоже мечтанію, також вещи вѣрвй... Законъ сѣй ш бога єѣ чѣком, непорочнаа авіє реч, шщюю любовію рождество происходитъ. не знаю бо сѣпрѣжника страстемъ шнюдъ. како оубо глаголиши яко рождѣ. боюса еда лестію глѣши... Глаголы иаж ми вѣщалаши чѣла, аггѣла пакы рє°. швѣчани єѣ рождества чѣком смертном, сѣцаго бога тѣбѣ шѣтцаваю. нач словаж и сомысла. вѣплощаема також вѣст истеве... Ивѣлаши ми са истиннѣ глагольниик, приложи дѣваа, радости бо шщала пришел еси вѣстник. дѣшѣ очистих со тѣлом. иаж глаголь твои бѣди мнѣ. да коселитса вѣма богъ...“.

Канон арх. Гавриїла, твір Йосифа, співаний 26 марта, змістом і будовою подібний до благовіщенського.

Для повноти сього огляду церковної благовіщенської гимнології з слїдами апокрифічних елементів, звернемо ще увагу на акафіст пресвятій Богородиці, зложений ок. 630 р. Сергієм¹⁾. Початок його: „Совѣтъ предвѣчний шкрываай тѣбѣ штроковнице, гавріил предста тебе лобзала и вѣщала... Ивѣлаши ми са яко чѣкъ, рече нетлѣннаа... Богъ идеже хошет повѣждаетса єѣтѣа чинъ...“ ввійшов в канон, а впрочім його зміст до 4-го кондака той сам, що і в каноні. Наведемо хіба 4-ий кондак, де говорить ся про відносини Йосифа до Богородиці по зачатю: „Бѣрю кнѣтръ нмѣла помышленій невѣрныхъ цѣломѣдренный Івсифъ смѣтєса ко тѣбѣ зра небрачно и браковѣрадованнїю помышлала, непорочнаа; оувидѣкъ

¹⁾ Christ et Paranikas, Anthologia graeca carminum christianorum, Lipsiae 1871, pp. 140—7; Алексѣй Поповъ — Православные русскіе акафисты, Казань 1903 р., 22 сл. і 451 сл. (подрібний зміст).

же твоє зачатіє Ѡ дѣла сѣа рече: аллашѣа“. Мотив сумнівів Йосифа в каноні стрічаємо тільки один раз, в сідальній третій пісні: „оудивиса іѡсифѣ паче естествонное зра и вънимаше мыслію рѣшоваго дожда, въ безсѣмнѣм зачатїи твоєм...“. Значно ясніше зазначено відношене Йосифа до Богородиці в стихах на „Гдїи возвах“ вечірній передпразника Різдва 24 грудня: „Не стени иѡсифѣ зра моух ложеснѣ. оузриши бо раждаемое Ѡ мене и възрадушиса. и ако бѣж поклоншиса, вѣа глѣше ко своему оверѣчником идѣши рѣдити хѣта“. — На 1-ім часі того-ж дня співають такий стих: „Си глѣтѣ іѡсифѣ ко дѣвици марїи. что дѣло се еже во тѣбѣ вижов. недоумѣю и дивлюся и оумом оужасюся. Ѡтай оубо Ѡ мене бѣди воскорѣ марїе. Что дѣло се еже видѣху вмѣсто чести стова. вмѣсто веселїа плач. вмѣсто еже хранитиса оукоризнов ми принесла еси. Кѣтому не терплю поношенїи члѣческих, ибо Ѡ іерей и Ѡ цркви яко непорочнѣ гдню тѣа прѣахѣ“. А хоча на 3-ім часі по стиху „Гдїи оуслышах словух твоих“ — Йосиф говорить: „азже прѣки испытах и вѣстѣ прїем Ѡ агглад. оувѣрихса яко бога родит марїа неисказанно...“ на 9-ім часі всею таку співають: „Ѡгда иѡсифѣ къ дѣвици печалїю сѣазвашиса, ко видлешмов идый въпїа конемов. Что зра ма напразднѣ драхлѣши и смѣшашиса. не разумѣю вещь еже Ѡ мнѣ страшнѣю таїнѣ. проче Ѡтложи страѣ весь. преславное сомышлаа. Богъ бо сонїдѣ на землю милосердїа ради въ оутробѣ моей нѣк. аще и плоть воспрїаѣ ест. егож раждаема оузриши...“.

Коротка характеристика сеї гимнологїї така: піснопівці, хочучи живо передати так важний, але не менше таємний для христіанства момент вчоловічення Бога, ужили форми діалогоа, в який вплели свої власні гадки і поясненя, через що значно розширили рамки канонїчних текстів. Розширене тїх останнїх відбуло ся в дусї евангелїя, крім хїба Йосифових сумнівів, перенесених з буденного житя творцем рїздвяного канона ще на послїдню хвилию перед само Рїздово.

В канонах иншим церковним святаям знаходимо також зразки діалогоїчної форми. І так — діалогої вїшов в основу 8-ої піснї канона Введеню в храм Богородиці (21 падол.) і пісень Романа Піснопівця передпразникови Рїздва (24 груд.), головню трѣох перших стихир на „Гдїи возвах“, піснї 9 канона, і пісень 7—9 канона муч. Евгенїї того-ж дня по одній строфі. Особливо звертає увагу в згаданих піснях Романа поетичний діалогої Богородиці з Ісусом про все важнїйші подїї сеї памятної нечи, як про схїдних царів, пастирїв, про дївочїсть, про божество народженого і про хвиливу потребу в вергенї.

II.

Благовіщенські слова.

Зв'язь наведених зразків благовіщенської гимнольоїї з такимиж словами Івана Золотоустого, що перейшли з византійського письменства в славянське (Супр. ркп., Златоуструй XII в.) очевидна; з тим тільки застереженням, що супроти сумнівности авторства Івана Золотоустого¹⁾ нам ніяк ставити їх в сталу генетично-хронологічну, а тільки в генетичну зв'язь. Зміст обох слів вяснить нам се найліпше. — Слово „Паки радости благовѣштєніе“ складаєть ся як би зі вступу, в яким вказано на значіне святої памятки, противопоставлено материнство чистої дівичї грїхови Еви, звернено увагу на близше означене часу „кыи' же мѣсѣць шестыи“ і вказано на давні пророцтва о святкованій хвилї (Ісаїя — дїва родить, запечатана книга). По тим вступі слїдує опис самої події в виключно діалогічній формї: Бога-Отця з Гавриїлом і слова Гавриїла до Марії. Бог-отець поясняє, що і як має стати ся — „оуготоки ми слоухоу вѣходѣ“ (Север. 248 — 11) і перестерігає посла „нѣ не говори ни сѣмати доуша дѣвичи. Кротѣко яви са кѣ святилиштоу“ (Север. 248 — 12, 13). Ангелу видало ся се поручене дуже загадковимъ „днєно: дѣло прѣходитѣ оумѣ. ...иже херовимомъ страшнѣи и сєрафимомъ невидимѣ. иже єсть аггєльскимъ силамъ неразоумьно. обѣштєвлетѣ дѣвичи самѣ. своимъ лицемъ пришьствєніє мєвити. пачє же вѣходѣ слоухомъ обѣштєвлетѣ єи. и осєднєви єєгѣ дьштерѣ своєѣ (м. б. єєѣ) велми славити градєтѣ... то можетѣ ли чрѣво вѣмѣстити невьмѣстимааго...“. Сумнівнї ангела розвіяв Господь примїрами з житя Захарїї і Блїсавети; Сарї, Ревєки, Анни. Але вої вони були люди, що давали людям житє, тому ангел питає „некєсьтнї и зємєстнї коньци не вѣмѣстятѣ тєбє владько. то како тѣ вѣмѣститѣ чрѣво дѣвичє?“ У відповідь Господь вказав на гостину св. Трійці у Авраама, та на неопалиму купину Мойсея (250 ст.) Гавриїл сповняє волю Господа і являєть ся з благовіщенням у Марії. Послїднє складаєть ся з 7-и величань: „радоуи са“, в яких показанї головнїйші наслїдки і значіне події. Причїм належить завважити, що в грецькїм тексті (Migne, Patr. gr. t. 27 col. 795) нема уступа: „оуже ти непризнѣ не оудобьлет. идеже бо прькѣїє сѣпостатѣ брань положи. тоу

¹⁾ Пор. Migne Patrologiae graecae t. 27, col. 791, Monitum in homiliam de Conceptione B. Virginis.

прыв'якіе врачъ былиіе прилагаетъ. ѿдоуже начатъка исходъ смръть имѣ. тѿдоу же животъ вѣходъ животънынъ сътвори. Женѡжъ вѣзъдрасте зълоіе. и женѡжъ истѣккажтѣ лоучшана" (Север. 251, стихи 1—8).

Слово „И црѣськихъ тинъ праздньство праздньствоуемъ днь“¹⁾ служить наче продовженем попереднього. Ангел говорить в нїм часто, одначе короткими реченнями; зато Марїї, в 1-ій перехідній частині [поява і віщованє ангела = 1), гадки самїтної Марїї, як би затаїти свїй стан перед Йосифом = 2)], а Йосифу в останній (3) вложено в уста і думеу много знаменних висказів, що поясняють слухачам і читачам „Слова“ важність подїї. Сїй частїй перемївї тих що говорять і короткості їх висказів завдячує слово значну живїсть, якої нїяк шукати в попереднїм. Рівнож живїшим є се слово і під зглядом оброблених мотивів, що легко буде завважити вже з короткого змісту. — На привіт ангела: „Радѡуиса блѡгодатьнаа“, Марїя підняла очи на нього і — здивована його виглядом, красотою — замїтила, що тає витати чисту дївицю не годить ся. Подумавши троха, вона велить йому відїйти від неї: „не годѣ ми єси. мьню прельстити ма хощиши. іако же євѡгоу мтръ бывшоу всєго рода. не предолѣють доброта твоєго зрака съвѣсть єже кѣ вѡроучникоу моємоу имамъ“. Іди звїдси, повторяє вона, бо старець ревнивїй, тож легко може стати ся, що „привѡрѡциши собѣ скѣрбъ“. Одначе ангел не переставав витати її словами „радѡиса, обрадованна, Господь з тобою“, і Марїя просить його в дїм „аще га съ собою принесѣ єси скоро вѣлѣзи. и єго ради приде повѣданъ“. Ангел, очевидно, не вїйшов в дїм, бо кїлькама стрїчками дальше Марїя говорить йому: „поне ѡ зємьныхъ вєсѣдѡєши. и прѣдъ двѣрьми клѣти моєи стоиши“. Предметом дальшої розмови послужив євангельський текст — родиш сина, він буде сильний, отець будучого свїта, син Вишнього, а ти, Мати — останеш дївою, і дасть йому Господь престол Давидів отця його, і він побідить смерть і воскресить мертвих; а вїйшов він в тебе слухом — додано уже з апокрїфа. Сумнїви Марїї подиктованї їй чїсто людською лѡгікою: коли зачну сина, то тїлько від Йосифа, але в такїм разї, яким способом стане він великим — „вѡроученикъ мои нищъ єсть. азъ же оубога. зѣло имѣнниа нѣсть вѣ наю. сєлѣ не имавѣ. рода нѣсть велика“ тому і сину прїйдесть ся платити дїдрахму податку. Іди, чоловіче, не го-

1) Див. И. И. Срезневскій, Древніе памятники русскаго письма и языка, Спб. 1863, с. 192—195, із Златоуструя кон. XII в.

вори мені земських річей, щоб Йосиф не покينув мене, а тобі не відрубав теслею голови, бо ніяк повірити тому, щоб безплотне змішало ся з плотію. Зрештою, що ти обманюєш мене — явно уже з того: раз називаєш його сином Вишнього, а раз Давида; обіцюєш йому вічне царство, а чи-ж можливе безсмертне смертним? Ангел одначе перекоонує Марію в безпідставности сумнівів. По відході ангела Марія „мышлалше повѣдѣ ли Ивсифови. или съкрыю паче тайноу сию. лице ли сълѣгалъ пришѣдши. почѣто языкъ старѣчь на са наоуцаю“. Коли материнство стало вже замітне, вона „многы ризы на чрѣкво възлагаше Ивсифа хотѣши оутантиса. нѣ не може градъ върхоу горы оукрытиса стоа“ (Срезн. 193). Видячи се Йосиф „чрѣкѣ дѣча хотѣ въпрашати и оумлѣчати ноужашеся. досадити хотѣше іакѣ продавѣшию дѣквѣственнаго съсоуда“. Але не питає Марію Йосиф, тільки бив ся з гадками, бо „лице дѣче, оустроєниє дѣче, шчи дѣчи, смѣхъ дѣчь, вѣсѣда дѣца. а чрѣкво не дѣче нѣ мѣрне. скрыю... или шклицю Марію, срамота бо шѣща єсть... въпрошу ли ю, или... ижденоу...“. І став її вкінці з гнівним лицем випитувати, хто отець дитяти, обіцюючи їй прощенє, бо „іакѣ жѣна въ такоу любѣвь въпадѣши“. Коли Йосиф не вірив її словам, що зачала без отца, тоді Марія звертаєть ся в скорбній душі до благовістника-ангела: „Кѣде єси нына вѣщавши мѣнѣ радоуєся, въ коємъ мѣстѣ вѣдварѣєшиса рѣци да тоу пришѣдши шѣщюсѣ твоєи кыи“... прийди і скажи старцю, чий син зачатий, „не тѣрпаю бо старѣца рѣпѣчюши коуаюца скѣрѣца“. Ангел сповняє волю Марії і являєть ся Йосифови (Срезн. 194.).

Коли порівнаємо мотиви наведеної вище гимнології і сих обох слів, то переконаємось, що вони зістались однакові як в що-йно переповідженім слові, так і в піснях служби дню: страх Марії при несподіваній появі молодця, її соромливе заклопотанє на його привіт — поцілуй, невіра в можливість обіцяного чуда, її страх, щоб не впасти жертвою обмана, як се колись сталось з праматірью Евою, бажанє не огірчити старого обручника і не виставити на поругу благовістника; нарешті чисто людські міркования Йосифа, що знає строгий закон Мойсея для блудників і блудниць, а за блудника — на старости літ — він не хоче уходити.

Не то належить сказати про поетичне обробленє сих мотивів. В гимнології вони часто повторяють ся в досить звичайних словах, наче на те, щоб в вірних утвердити повне розумінє сеї незвичайної події. Тому то головною основою сих пісень стали тексти старого і нового завіта з невеликою примішкою образів з людського життя, чим творці пісень тільки првступнійше і нагляднійше представили

подію. Нарешті не без впливу зісталось і те, що служба благовіщенню походить від кількох творців. Нічого такого не знаходимо в повисшій благовіщенській слові. Воно продукт одної творчої мисли поета, що поставив собі цілюю представити сю величаву подію на підставі канонічних текстів Луки і Матвія, при чім осмілившись ужити і ті образи власної творчости, які йому на кожнім кроці малювали євангелія. Тому то поет звертає увагу на красоту віщуна, котрої не могла не замітити і Марія, хоч налякана і засоромлена; він представляє і невіру, і боязнь Марії бути обманутою — та зі спору виходить, що вона взагалі бажає і годить ся стати матірю. Тут виявив ся в авторі поет-реаліст, який ще яркійше виступив в невеличких картинах, коли Марія вказує на своє убожество та на смертність людей — коли то віщун говорив їй про царство і всемогучість її сина, та нарешті, коли Діва стараєсь убранем укрити будуче материнство. Не меншим реалістом виступив автор в дальшій описі сумнівів Йосифа і його готовости пробачити своїй обручницї провину, що по його мисли „яко жєнщина зблудила“, коли вона тільки вкаже йому винownika. Апострофи Марії до благовістника не постыдав ся би ні один великий поет.

Ще одна увага про звязок сего слова зі службою дню. Як богородичним піснопівцям хотіло ся звеличити Богоматір, а неменьше і пояснити вірним тайну спасенія, так і творцю слова не лишалась чужою та ціль. Її сповнив він чи не дечужше, як перші, — бо дав одноцільний літературний твір, зложений відповідно до всіх правил логічного розвою події.

Перше благовіщенське слово лишили ми на боці, бо воно вже в своїй основі належить до иншої групи. Поетичного в нїм мало, виявивши прекрасні образи, як може поміститись необ'ятне в маленькій угробі, або про горячий соняшний промінь, що опалить дівичу утробу, та степеноване образу в 7-му „радуї ся“ сказаних ангелом Марії. І не дивно — ціль автора була представити сам початок, причину благовіщення. Тому то він переносить нас в небо на ту хвилю, коли Бог-Отець дає наказ своєму служителю Гавриїлу удатись з благовістом в Назарет. Не легко зрозуміти чоловіку єю тайну — се знав автор, тому то він велів і самому ангелу також незрозуміти її. Зісталось одно: сам Господь мав пояснити єю тайну ангелу, а через нього і разом з ним своїм вірним. З так поставленої задачі автор вивязав ся за допомогою святаго письма, котре він — здає ся — використав тільки для одного доказу про можливість материнства без отця, себ то чистій діві стати Богоматірю.

Ирх агглови и бѣгородичны вѣщаніа и ѡвѣты⁰⁾.

(241 об¹⁾) придѣмъ збѡ прочее къ вѣтвенномуу бѣговѣщенію архаггла гавріила и оуслыши^х иже к' непорочнѣи оувѣрла глше. Слыши преславнаа⁰¹⁾ слова оутеннаа вышнаго. слыши се зачнеши во чревѣ и родиши снѣ и наре^тши има емоу іс^х⁰²⁾. оуготовиса прочее на хѣво пришествіе прїидо^х бѣговѣстити цадимма¹⁾ тобѣ. преж^те сла^хніа мироу.

бѣа. Ѡиди града моего и ѡчкствѣа члче Ѡиди, и тѡчно²⁾ моеа встаниса хыжа. далече ѡвѣгни ѡ пре^ддверіа моего глши ми. и не таково бѣговѣщеніе моемоу смрению приноси⁰³⁾.

аггдѣ. Свѣк^т древнїи исполнити хотѣа вѣ^х³⁾ и восхотѣвѣт помилovati забл^оу^хшаго члка члкъ быти изволнѣ естѣ. и почто прочее мое не прїемлеши целованіе съ всакою радостію шерадо-ваннаа⁰⁴⁾.

бѣа. Видѣш^х юноше бѣговиднаго неѡписаннаг^а⁴⁾ зрака твоего, и шерадоу свѣтозрачіе. и глы твоа слышоу иже николи^х слыша^х. и мно іако прелести^х ма пришелѣ еси⁰⁵⁾.

аггдѣ. Разоумѣи іавѣк и оувѣрїса. (241 об.²⁾ іако шбаче азѣ въ оужасѣ бы^х. оузрѣвѣ таковою твою бѣонаписанноюю красотоу и видѣа та прочее славоу гнїю оувѣдоую быти в' тобѣ⁰⁶⁾.

бѣа. Изыка ег^о не вѣдѣ^х оуслышах^х и шераза егоже никог^а же видѣх^х виж^оу. и како не оужасноуса. и трепетна боудѣ. зане шероученика правѣ^{на} стажа^х. и нешвык^х стоуж^химѣ Ѡноу^х бесѣдовати.

аггдѣ. Прїими оувѣ бѣговѣще^{на} радость досточюдноую и похвалоу тобѣ по^хлѣп^ноую. истеве бѡ рожаемы и снѣ вышнаго наре^тса⁰⁷⁾. и товою престою на^х бѣгостына носимѣ боудеть.

бѣа. Боюса и трепшоу таковы^х словесѣ не^шоую іако и иноу ѣввоу прельстити ма хоциши. азже нѣстѣ. да іако шноу

⁰⁾ Заголовок беремо з Макарьевскої Четї-Мїнеї, (рпк. F⁰ в Археографічній комісії в С.-Пѣтб.) март л. 605; текст із Зборника поч. XVI. в. Нг. 1. Музея А. С. Петрушевича у Львові, гл. наш Опис (в Укр.-рус. Арх. I.) ст. 19—20.

¹⁾ τὰ προρρηθέντα. ²⁾ σπουδῆ — cito.

³⁾ в грецькїм текетї ὁ φιλόανθρωπος, φιλανθρωπίας ἀγαθότητι 321.

⁴⁾ ἀξιογράριστον κάλλος 324.

⁰¹⁾ Торж. XV. в. — прекраснаа. ⁰²⁾ Лука 1, 31.

⁰³⁾ Пор. стихира передпразнику. ⁰⁴⁾ пор. початок Акафіста.

⁰⁵⁾ Акафіст 6¹, Срезн. 193; в грецькій Мїнеї Вен. 1778 читаем: ...λόγους δοκίους με. " що в слав. рпк. Мїнеї Церк. Музея передано: „хоциши прельстити ма“.

⁰⁶⁾ пор. вище стихиру і Север. 248. ⁰⁷⁾ Лука 1, 35.

прел'стиши¹⁾. како оубо целбешн штроковицю яже николи же видѣлъ еси⁰⁾.

а г гла. Бѣговѣстоую ти радость бѣговѣщенна. рожѣніе не оувѣдомо благовѣстоуюю ти пришествіе вышнаго царя неисповѣдно. елма же (242 л.) множе носиши прѣфироу превѣзвѣцаегъ црѣское твое достояніе.

бѣ а. Елма оубо такова вѣцаешн ми вѣцала не престаешн и азъ тебе величаю прочее. яко не вѣроую таковому бѣговѣщенію твоему. зане оуничжити прїиде црѣское. и дѣйственое достояніи wskорѣити моего шброученика⁰¹⁾.

а г ге. Захарїа проркѣ нерѣки и сѣпрѣжннкѣ сродниці твоєи нелицавѣди ѿ невѣрїа оумолчавѣ²⁾ оувѣрит' тѣ. къ шномуу оубо иди да навикнешн ѿ того нашеѣша емоу.

бѣ а. Сѣпроугъ блѣроденъ и непороченъ. и оаки^х и анна мон родитіе соутъ. како азъ тѣхъ ѿраслъ къ пороце коудоу. ктоже оувѣритъ ихъ. яко мрїа не кѣчинѣствова.

а г гла. Бнерѣа исполнатса словеса моя во врѣма ихъ. тогѣа разоумѣши недовѣдомаго таянства явленіе. тогѣа оувѣси мои рѣчен скончаніе. [и вышна^х неигланное сѣожѣніе]³⁾.

бѣ а. Иже ѿ домоу и ѿчествна дѣда родословима. како таковы^х страшны^х и нѣнымъ (242²⁾ тайнамъ послужою. и како іса стго на хероувимѣхъ сѣдащаго прїати во³могоу⁰²⁾.

а г гла. Прѣлъ носимы⁴⁾ и црѣское сѣдалище нѣнаго црѣа наречиса. зане и црїца и влѣчїа и дщи земнаго црѣа еси. и шбразъ црѣскыи имаши.

бѣ а. Прѣлъ вышнаго какъ азъ коудоу скажи ми глію имъ⁵⁾. и како паче снца свѣтъ шнъ же нешсажемны шсажемъ коуде^т плотію бреною⁰³⁾. па^т слова проповѣдаешн юноше бѣговѣщенїа [и мною прелѣстити ма прише^х еси]⁶⁾.

а г гла. Бѣскоую и почто и чего дѣла^{ма} моемоу бѣговѣщенію невѣроуешн преславна. и доколе не прїем'ши съ нѣси посланнаго ти а г гла. [нѣсмъ кш азъ прелѣстивыи ев'гоу]⁷⁾.

1) Εὐὸ δὲ οὐκ εἰμί κατ' ἐκεῖνον; в Торж. XV. в. нема сього речена.

2) В грецькїм нема 324 С. 3) у Мігне-я нема 324 Д.

4) θεοβάστατος 324 Д. 5) ὁ λαῶν μοι = гліан ми, Торж. XV. в.

6) Мігне-я тїлько: Ἀρχαὶα κηρύττεις, νεανίσκη, εὐαγγέλια, 325 А.

7) Останне речене читае ся і в грецькїм тексті, свідчить про логїчну звязъ з реченем []⁶⁾, супроти того належить прийати якийсь повнїйший грецький текст основою славянського перевода.

0) той сам мотив в канонї і обох вище наведених словах.

01) Срезн. 192. 02) Стихира і Север. 248.

03) Торж. XV. „Дрѣвнїю“ 169 л.

бѣа. Видѣхъ многообразнаго твоего чина, и слышахъ много-
чюныхъ твоихъ глѣхъ (иже никогда же¹⁾) слышахъ и сего ради не хощю²⁾
твоихъ благорѣшеніихъ въспрїати.

агггъ. Яце и доброзрачіе мое [и глѣ³⁾ мои] оужасаетъ тѣ.
вѣмъ въ яко глѣхъ оустъ моихъ [радости неизгланнаго ходата-
нства]⁴⁾ боудятъ ти, и оублжитъ (242 об.¹⁾ тѣ прочее [по глѣхъ
моему]⁵⁾ ѿвѣи и земля.

бѣа. Почему разоумѣю се яко боудеть ми съвршеніе глѣ-
мымъ тобою зане дѣла небрачна есмь и порока сласти нѣсть въ
мнѣ, раба въ есмь сътворшаго ма.

агггъ. Глѣхъ ти прочее яко нелицевѣ оужника твоего въ вре-
мени семъ родитъ снѣхъ во старости; и мнози ѿ ржѣтѣ его
възражуются и оуднитса⁶⁾ наречетъ жеса имъ емоу ѿвѣи.

бѣа. Прїими данїа ѿ мене, и ѿстоупи ѿ мене глѣхъ съ
мною, или агггъ яко члѣкъ стѣи⁶⁾ съ истинною, глѣхъ нескѣмъ
агггъ въ зрю шевразвѣхъ, и члѣкъ разоумѣ⁶⁾ видѣнемъ.

агггъ. Оубѣи во стѣлахъ стѣхъ не видѣ ли ма шщѣннаа
смотрела ма еси, и пицію прїала еси ѿ моего шгннннн роуку
азъ въ есмь гаврїилъ всегда прѣстома прѣ^а славою глѣ моего.

бѣа. Шброученика цѣломоудрена старца^а праведна стажа^а
совѣкъ дребвдкннее хоудвѣство знающа, истыдася его да не како
оулоучитъ ма стокою тоужимъ бескдоуща и шваче наединѣ⁰¹⁾.

агггъ (242 об.²⁾ Нынѣ нача⁰ глѣти исполнѣ въ есмь глѣхъ
нѣвнхъ, и глѣти прочее яко иже истѣе хотѣ родитса црѣ
црѣмъ црѣтвоуетъ надомѣ ѿаковлю, и црѣствоу его не вѣдетъ
конца⁰²⁾.

бѣа. Нынѣ дѣла моя смоутса и нескѣмъ что помыслаю
страшнѣе видѣнїе се, непцїсю въ аще истинни боудятъ ми глѣхъ твои
ѿдасть ма шснфъ в'роуцѣкъ сѣдацимъ сн.

агггъ. Днвдася преславнаа яко и еше сомннннннн къ мнѣ,
иже ѿ толикы^а высотъ тебе дѣла^ама съшвѣшаго, мнѣ во шваче
подобаеть гогкннн твоѣкъ яко мѣтри хотѣши быти⁰³⁾ гннн, и тре-
петати достоинїа⁷⁾ твоего.

¹⁾ ἄπερ οὐδεὶς ποτε ἀκήκοε 325 В. ²⁾ οὐ δύναμαι 325 В.

³⁾ у Мigne-я нема. ⁴⁾ πρόξενον 325 В. ⁵⁾ у Мigne-я нема.

⁶⁾ снн. ⁷⁾ τὸ Βασίλειον ἀξίωμα 328 А.

⁰⁾ в Торж. XV. сего слова нема.

⁰¹⁾ „съвѣсть иже къ шброученикоу моемоу имамъ“, Среви, 192.

⁰²⁾ Лука 1, 32.

⁰³⁾ в Торж. XV. нема. сего слова.

бїа. Дивна бо соу^т бїговѣщенїа и прѣстоаннїе твоє. явла-
еть¹⁾ нравы твоа. прїиде бо в'мою хижницю. бє^в Ѡповѣданнїа
приблизитиса къ мнѣ. еда яко штроковница. а не црїца по-
мысли^в.

агг'ла. Вса всюдю^{в)} чтїа и непорочна соуци. чюж^вс са
како толицемь мон^х невѣрова словесемь²⁾ се бо црѣ славѣ. тако
мню и еше (л. 243¹⁾ глїюцю ми. в'товѣк црїци вселил'са есть.

бїа. Иже дѣоюю неисквсимю бракоу цѣлою³⁾ штроковици
моуже нескоуснои таковаи вѣшаю³⁾. скажі ми истинну аще вѣси.
и ког'да и Ѡкоуд^в и какв боудет' ми се. понеже мѣжа не знаю⁰¹⁾.

агг'ла. Дхъ стїи наиде^т на та и сила вышнаго шѣнї^тта.
т'кмъ и рожѣнное истеве стїо наречетса снѣ вышнаго⁰²⁾. не
бонса мрїтамъ шерѣте кв бїгодатк Ѡ бї⁰³⁾.

бїа. Многоциемою тайною⁰⁴⁾ придѣ съ нѣсе бїговѣстити
ми⁴⁾. и какв не оужасюса⁵⁾, и множише невѣрствою таковы^х
преславны^х бїговѣщенїемъ, глїи глїи ми.

агг'ла. Ѡврѣзи невѣрныи нравъ дѣв. се кв тако мнѣ
мнитса. скон'чашаса слова моа и оутрѣва твоа невмѣстимаго
вмѣсти. аще и не хошеши. зане не неизнеможе. Ѡ бїа всакъ
глѣ⁰⁵⁾.

бїа. Корене двѣдска [и црѣска стекли]⁶⁾ соуци. и боуса да
не какв. тако и снѣмоу прїиде мнѣ. ложа тожѣаго, нечаемое
(243²⁾ оуничженїе. и яви^т прочее грѣха. петалы⁷⁾ нерѣиски стѣ.

агг'ла. Ѓїса рожѣши гїа единого живнотачалныа трѣца в'ра-
дость мирови исходатанши неизглїанноюю. еаже никогда же
агг'льскыи чинѣ. или члѣцкыи исходатанши⁸⁾. боудеть има твоє
бїкено въ вѣкы.

1) *δημοσιεύει τοὺς λόγους σου καὶ τοὺς τρόπους σου* 328 А.

2) в грецькїм тексті додано — *ἡ κηχαρτωμένη* 328 В.

3) вам. — ми.

4) в грецькїм еше: *καὶ πνεύματος ἁγίου παρουσίαν ἐπαγγελλόμενός μοι*
328 С.

5) сього реченя у Migne-я неша.

6) у Migne-я тїлько *βλάστητα* = *germen* 328 С.

7) *τὸ πέταλον* = *lamina* 328 С.

8) *исходатан* = *προεξήνησεν* 328 Д.

0) в Торж. XV. неправильно: „Ѣо всѣ всуду“ 170 об.; Макаар.
мін. „Ѣе вса всюдю“.

01) Лука 1, 34. 02) Лука 1, 37.

03) *ibid.* 1, 30.

04) Торж. XV. в. тїлько: „многочимема“ 171.

05) Лука 1, 36. Логїчно належить прїняти се речене описанем ви-
скаву „слоухомъ въ чрево вѣшьа“.

БЦА. Єїсителя кого глѣши¹⁾ величи ми юноше. оудивляеть бо ма²⁾ аггльскыа разоумныи красоты³⁾. пламенныи многосчитана, чиноначалиа блговѣщенїа.

АГГЛЪ. Красота и сладость соуть глн твои⁴⁾. и сего ра^м ти рекоу. яко не ѿ похоти моужескыа⁵⁾. но ѿ бга и ѿ нашествїа стго дха твое роство боудет.

БЦА. Кто оукри^т їсифови яко не ѿ похоти моужескыа. но ѿ нашествїа стго дха. азъ зачноу зане ѿ вѣка не слышанс бысть. пакс дѣлаа беискоуса моужска пороуди⁰⁾.

АГГЛЪ. Пух твое мїрдїе приѣгне^т всакъ родъ члѣскыи и всакъ языкъ брннныи оублажи^т та и глннно боудет имѧ твое въ всакъ родѣ. зане (143 об.¹⁾ твоею [паче слнца свѣтъ⁶⁾] хошеть родитисѧ.

БЦА. Земна соущи и ѿ земля рожтїе имоущи. како приѣжище члкъмъ боудоу. и како хѧ свѣтъ мироу [роуками понесоу⁷⁾]. какъ слнце шно незаходимое лбноу носимо боудет.

АГГЛЪ. Свѣтелъ въспрїими зракъ преславнаа. нѣс бо хошеши кыти и скнѧ бговѣмѣстима. и црквѣ вѣїа удшѣвлена. седмими твердыми пространнѣшии и кишнши⁸⁾.

[Слѣдуючі два уступы пропущенїи в нашихъ текстѣхъ, хотя в другихъ спискахъ і в грецкїхъ, Migne 98 с. 329 они есть. Вставляемъ ихъ в Торжественника XV. в. по виданю О-ва любит. древ. письменности № XII. л. 172:

БЦА. Трещу преславна, и страшна твоего рожения дивега⁰¹⁾ стыдѧ носиѧ. что прочее наидет на ма не вѣдѣ. оунее ми оубо въ домѣ захариннѣ ити кмоеи южицѣ. англѣ. Хриганомѣ всѣмъ опшее будеши оцищение. и сего дѣльма пакы вѣщїау тебѣ подобныи гла⁰. радѣисѧ обрадованнїа гѣ стовою блгкна ти въ жена^х. и блгкнѣ пло^х твое^т черека⁰²⁾].

1) в грецкїхъ текстѣхъ еще: *ὅτι τεζομαι* 328 Д.

2) *ἀληθῶς* = констинну 328 Д.

3) *δυνάμεις* = *virtutes*, *καὶ ἀρχαγγέλων τὰς φλογεράς καὶ πολυομιμάτων ταξιαρχίας* (scil. = *ξενίζει τὰ σα εὐαγγέλια* = оудивляеть твоя блговѣщенїа) 328 Д. 4) *δεδοξασμένη* 328 Д.

5) *σαρκὸς* = *carnis* 328 Д., в Мак. мп. „ѿ похоти плотскїа ни ѿ пох. муж.“

6) *κύριος τὸ φῶς τοῦ κόσμου* 329 А.

7) *ἐναγκαλίσσομαι* = *complectar* 329 В.

8) *Καὶ θαυμασιώτερος* 329 В.

0) Се питане лишилось, очевидно, безъ відповіди, бо дальші слова ангела не належать до нього.

01) Мак. мп.: „дивегω“. 02) Лука 1, 42.

вѣа. Обрѣза носѣ црѣскаго. и въ црѣкыѣ домоухъ моего града видѣшма въспитана бывши. и къ сѣга сѣыхъ измлада непороч'но прѣкы'вшн. и дѣлаи прочее соущи. како азъ мѣи оуслышанна боудоу штрочати моемоу.

аггѣлъ. Поискавъ вышнїи мира в'сеего и не шврѣтъ по^{то}бвншо тебе мѣре. бѣгоизволи¹⁾ истече прити шсѣнѣнныи. и чѣкъ ради чѣколюкни коуде^т [вѣжена коуди прочее къ члѣвцехъ]²⁾.

вѣа. Къспою и восхвалю [има бѣа моего]³⁾ спѣснїю. [яко призри на смиренїе раба своего. се всѣ шселѣ бѣжат' ма в'си (243 об.2) реди]⁰⁾ [и что прочее коуди мнѣ по глѣоу твоемоу]⁴⁾.

аггѣлъ. Ѡ дѣо радости вѣнѣки⁵⁾. красное и дивное селенїе и мирови в'семирное поклоненїе. [и прїатна мѣтка родоу члѣвскомоу]⁶⁾. готшвса прочее къ танисмоу хѣо пришествїю.

вѣа. Ѡ юноше радости вѣнныи ходатаи^{б)} и^ж ѡ без'плот'ныхъ сѣыхъ пришедыи⁷⁾ доколѣ трѣплю тѣ. доколѣ же непокоиши словеса своего. се раба гнѣа коуде^т мнѣ по глѣоу твоемоу. [и си рѣкши къ чиноначал'нику аггѣльскомоу шстави еж⁰¹⁾]⁸⁾.

їосифъ. Оуслыши^ж прочее⁹⁾ что кнн правед'ныи їосифъ глѣеть. нескверною тѣ прїахъ Ѡ домоу гнѣа и дѣоу неблазныш шстави^ж тѣ в'домоу мое^ж. и что сее еже[в'тобѣ]¹⁰⁾. (матере паче надежѣа)⁰²⁾ и не дѣш глѣи ми оука (рѣснотив'но въскорѣ глѣи ми)⁰²⁾.

¹⁾ перед сим вворотомъ есть еще „ὡς ἠθέλησεν“ 329 С.

²⁾ в грецкїи нема.

³⁾ τὸν κύριον 329 С.

⁴⁾ в грецкїи друге: καὶ λαὸς ὁ τῶν ἐθνῶν διηγενῶς ἐπαινέσει με = populusque nationum jugiter laudabit me 329 Д.

⁵⁾ πρόξενος = causa = ходатаи 329 Д.

⁶⁾ ἡ μόνη κατὰ ἀλήθειαν ἐν γυναιξίν εὐλογημένη = sola vere in mulieribus benedicta 329 Д.

⁷⁾ καὶ πηλῶ διαλεγόμενος = ac cum luto fabularis 329 Д.

⁸⁾ καὶ ταῦτα μὲν ἢ πανύμνητος καὶ μακαρία Παρθένος. ἢ καὶ τούτων μυστικώτερα καὶ ἀρροδιώτερα, εἰκότως διελέγετο = Atque haecquidem omni digna laude ac beata Virgo, seu his quoque mystica magis atque congrua disserebat 332 А. = Торж. XV. л. 173: „до сдѣскончаша^с въцша^ли архангѣла и вѣчина. и алфавитѣу начинае^т же носи^о и марїа^ж паче же и вѣа“.

⁹⁾ εἰ βούλεσθε = si libet 332 А.

¹⁰⁾ ὄρω = вижу, Торж. XV. в. л. 173.

⁰¹⁾ в Торж. XV. 172 об. нема, Лука 1, 48.

⁰²⁾ Ѡидѣ Ѡ нема — Торж. XV, 173 л.

⁰²⁾ в Торж. нема.

бѣа. Нескверною ма⁰⁾ встави в' домоу своѣмъ и пакы непорочною яко в'мышляю шертѣ ма. зане издѣтѣства възне-
навидѣхъ ѿ плоти шквер'неноу шдеждоу. и слѣзъ стрѣти (244¹⁾)
нѣсть мнѣ.

и ѡси фѣ. Гоудище соуди тѣ. а не постыдиша мрїе оуспание
свѣт'ное и соборище їоудейское и нерасоуж'ненное послушаше¹⁾.
р'ци ми авѣ истинное не оутан ѿ мене ключив'шесѣ.

бѣа. Гоудище и соудилище не оутѣшимое боудоуцагѡ в'кка
оуконса їѡсифе идеже и аггали тренецоу² несѣгрѣшив'шии [ѿ зе-
млам'же соудиши всако тоб нерасоуж'но боуди]²⁾.

їѡси фѣ. Пишетъ в'законѣ моу'сноу в'к сице яко лие кто
шертѣтъ дѣоу и поноу³ в'в' растл'ію. [и изыщ'е'са]³⁾ дастъ чѣкъ
шнѣ [дѣци дидрагмоу]⁴⁾. что оубо ксиѡ сътворини.

бѣа. Писано естъ в' [проорце ісани]⁵⁾ тако дастъ запечатлѣн-
нашъ книга моужію в'кдѣщомоу писаніа и речетъ не могоу чести
еи [печатлѣнна вѡ соутъ]⁶⁾. еда оубо тако са мнитъ мнѣ ѡ то-
бѣ прѣречен'но бы. прорчѣство се.

и ѡси фѣ. Ѣбѣмъ мрїе. свѣт'ника домоу моемоу, при-
веди оубо посредѣ⁰¹⁾ бѣчиновав'шаге. тако да (244²⁾) древодѣл-
нышъ шроужіемъ главоу емоу ѡймоу, зане ѡ² мою старость шез-
чести и оуничижатъ ма вѣ. колентъ н'левѣ.

бѣа. Праведенъ и непороченъ еси и достоинно бѣтъ ѡкрыетъ
тобѣ ключив'шасѣ мнѣ и покажетъ ти во сиѣ его³ глѣши совѣт'ни-
ника аз'бо на высоту шноу [идеже шнѣ водвораетъ]⁷⁾ несвѣмъ.

и ѡси фѣ. Изыди ѿ домѣ моего воскорѣ и кѣ своемоу⁸⁾
желателю ѡиди. ѡсеаѣ не питаю тебе ни сиѣси хлѣба трапезы
моѣ. зане прочее и оуничиженіе мои² оуничижила еси сѣдина².

бѣа. Пожѣи мало їѡсифе и не ѡтоужѣи ма тѣи домѣ своего,
зане странѣствовати не шбывѡ². и несвѣмъ десною или шоуюю
кдѣ прочее идоу или к' комѣ привѣгноу недооумѣю.

¹⁾ Βῆμα τοῦ δικαστοῦ εὐλαβήθητι, Μαρία. τὸ αὐστηρὸν βουλευτήριον. Συνα-
γωγῆς τῆς Ἰουδαϊκῆς τὸ ἀπαρλόγιστον δικαστήριον. 332 В.

²⁾ περὶ δὲ τοῦ ἐπιγείου βασιλείως καὶ δικαστηρίου, ὅπως μὴ σοι μελέτω.
332 В.

³⁾ в грецькім нема 332 С., в Торж. 173 об. також.

⁴⁾ τῷ πατρὶ τῆς νεάνιδος πεντήκοντα δίδραχμα 332 С.

⁵⁾ ἐν τοῖς προφήταις 332 С.

⁶⁾ в грецькім нема.

⁷⁾ ἐκείνου 332 Д.

⁸⁾ νέον = новомоу 332 Д.

⁰⁾ в Торж. л. 173 еще: „еси прина и несквернену“.

⁰¹⁾ у Мак. мн. нема.

І ѡси фъ. Живота и смѣрти посредѣ соущи, кто [оуловлен та яви ми стовою бесѣдовав'шаго]¹⁾, скажи ми шного достоинство рци ми котораго града баше да тамо ше^х оуничижю его.

бѣд. Живѣ гъ бѣтъ мор тако чѣа есмь и моужа не знаю явле(244 об.¹) и вс ми са тако мнѣ мнитѣ аггѣль етеръ чаконверазинъ и съговѣниемъ [яко ѡстоғаніемнѣ. которымнѣ]²⁾ дивлашеса истоаше и такс къ моемъ смиренію бесѣдоваше.

и ѡси фъ. Придетъ на та шбаче и на ма старца вина оукраденіа бракоу, и оуничженіе ненадеждное ѡ соудажинъ таковаа. и шблचितъ прочее шбонухъ на^о аще не вѣсхошевѣ в'да шблчиніа.

бѣд. Слышалъ ли еси тако елисаветъ жена захаріина оужика твоя³⁾ вѣ врѣмени семъ. прорка и претечю паче надежда зачатъ. аще еш проркъ не бы былъ не бы—съ—играниемъ поклонна'са вѣ мнѣ крѣмомоу їоу.

и ѡси фъ. Чюж'оуса съ тебѣ и⁴⁾ здивляюса. и свѣмъ тако сгланіе боудоу сѣсмъ іилѣсмъ. и оуничжит'ма аданан и гѣ тако приахъ та ѡ стѣго жилища вѣ соблюденіе и дѣоу та не съхраннхъ.

бѣд. Печали днь постиже ма и оуничженіе наиде на ма и истазаніе шврѣчника моего ноудит'ма и порожѣніе строчати (244 об.²) моего злословит'ма. и рекуи ми рашиса искрыса и что прочее ѡвѣщаю невѣдѣ.

и ѡси фъ. Бидѣхъ неправднство преже претѣна ти оутробы и всако востретенѣ вых. рци ми оубо к'де та скрью. или к'де явл'ю та и како возмогу оутанги їоудѣнскомоу соворѣцѣ(!) ѡстоупи оубо ѡ домоу моего скорѣ ѡтѣпи.

бѣд. Ге ѡсылаши ма ѡ домъ своего, и гдѣ прочее идоу не знаю вѣз'вращ'лиса оубе вѣ [црковъ. но кто явить їерѣю сѣньнства]⁵⁾ идоу к'родителемъ монъ но каковѣмъ шбразомъ вѣзрю на ни^х.

І ѡси фъ. Яще азъ оумлѣчю съгрѣшеніе (твое каменіе возопиетъ)⁶⁾. и стѣа стѣхъ вел'ми вѣзовоу^х зане пріахъ та ѡ соущаго тамо їерѣа и дѣвоу тебе несоблюдоухъ.

1) *θηρεύσας με* = обібравшии мене, ...*μετὰ σοῦ συνουμλήσαντα* = бывшаго с' товою 333 А.

2) *ὡς ἀπὸ διαστηματος ἐξίστατο* = veluti ab spatio aliquo exsurgens 333 А. 3) *μοῦ* = моа 332 В.

4) *καὶ σφόδρα* = дуже, не мало 333 В.

5) *ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ ἱεροῦ ἀγιάσματος* = в дім святая святых 333 С., дальшого реченя нема у Migne-я.

6) Торж, 175 об. нема.

бѣла. Оукрыю прочее себе въ единъ ѿ вер'тепа моего видле-
шма. и псждоу время оуреченнаго моего рожденіа и оувѣмъ кто
естъ хотя ѿ мене родитиса мноу бѣ яко всако посѣтитъ бѣ
смиреніе мое.

и ѿси фѣ. Рци ми (245¹) авѣ кто вѣ тоуж'и ми мимоходець
члѣкъ внѣ иже въ мою хижницѣ безъ шповѣданіа в'шедъ. также
етерь дреклеи исход'никъ¹). и сваче мнѣ ѿшешоу и несоущѣ
оустены града моего назарефа.

бѣла. Пріе'ши чръпал'ника идохъ к' мои источникъ почръ-
сти воды. [помоемъ ѿобычаю]²). (яко да пію)⁰) и в'ниде во ѡши
мои глаго таковыи глѣ. ра'чунса шерадован'нага глѣ стовою.

и ѿси фѣ. Ёда оубо ѿ глѣса зачала еси ѿ вѣка неслышано
бысть. авѣ ѿ глѣса глѣ породн дѣа моуже' ненскоусна когда. но
шваче ни ѿци наши в'звѣстиша намъ яко таково бысть во
днѣ ихъ. [вѣ днѣ пер'выа]³).

бѣла. Ёда оубо не пишет' ли вѣ пр'орощехъ яко [штроча ро-
дитсѣ и мати его моужа не познаеть]⁴) еда и пр'орци л'жоутъ
грѣхоушнса прочее иѿсифе оукарма ма.

и ѿси фѣ. Маріе м'ню яко стопамъ ев'жинамъ мѣре твоеа
послѣ'ствовала но шна оубо ѿ раю из'гнана зане слоу' простреть
тѣ' пошен'тавшомъ. ты' из'домъ (245²) моего иж'еншиса яко
повин'на.

бѣла. Нынѣ нападе ма яко етеръ дрекле [и породенъ]⁵)
иноплеменникъ свелчитель. не яко црцоу [но яко любодѣицоу
нѣкотоурою]⁶) швелчала ма⁷). и что прочее ѿвѣщю.

и ѿси фѣ. Оудивить рожденіе твое. авѣ мнѣ мнитса. не
токмо мене но и агглы и члѣкы, и никтс' вѣкроуетъ [таковѣмъ
словесемъ]⁸). кто бо [видѣ или ѿ древни' ктс']⁹) слыша яко дѣла
роди и сваче ненскоусна моужѣ соуци.

бѣла. Оудивляють вѣдѣ глѣмаи и оужасаетъ оумъ твои
таинаго рожества моего. преславное тани'ство азъ бѣ не быхъ
повин'на нашешои ма напасти. зане из'младеньс'тва слоужити
шыкохъ гоу' бѣоу моемоу сотвор'шомъ ма.

¹) κατάσκοπος = explorator 336 А.

²) у Migeе-я нема. ³) у Migne-я нема.

⁴) У прор. Iсаі VII, 14 читаемо так: „Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται καὶ παιδίον ἡμίον τεχθήσεται = Дѣва зачне в утробѣ і породитъ нам сына“, що заховалось і в грецькім тексті.

⁵) ἀλλογενής = инороденъ 336 В. ⁶) у Migne-я нема.

⁷) в грецькім еше: καὶ ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν λάθρα διώκομαι = потайки в міста в місто скитаюсь.

⁸) в грецькім нема. ⁹) в грецькім нема. ⁰) Макари. мн. не мае.

и ѡ си фѣ. Не рѣли ти покажи ми совѣт'ника домѣ моего и съсвобожую та ѡ толикомъ (вѣды вины)⁰⁾. не рѣхъ ли ти иди тощ'но ко своему рачителю. и что прочее ѡселѣ оупозавши.

бѣла. Не всѣмъ извѣст'но⁰¹⁾ в'конх мѣст'кх водворяетса. (245 об. 1) понеже истинник хотѣх его полоучити. хотѣх его не ѡписанною добротѣ¹⁾ видѣти⁰²⁾. и снимъ ставати са тако речели рахуиса и нѣк скорби исполняюса.

и ѡ си фѣ. Како не оужасюса и вѣю лице свое. яко дѣоу та прѣтахъ ѡ домоу гѣ моего и не съблюдохъ та како ли принесоу дары гоу вѣоу моему и испол'ню законъ и повелѣние по моему обычаю.

бѣла. Вѣроуи въ проркы бжїа. и не въ толко бол'шен скорби вдаленна вѣращени бо в'нихъ писан'но. се дѣла прїемлетъ во чревк и родн' сна. и нарекутъ има емъ ем'манонна.

и ѡ си фѣ. Жезла ловленїа²⁾ сотвори ма. приати та из'домоу молитвенаго въ соблюденїе и ставиъ та прочее съ всякыхъ блгоустроенїемъ в'домѣ моемъ. и чего ради не прїала еси мрїе моего странствїа и менъ дѣла исполнение.

бѣла. Скъверны ложа тоужаго и порока п'лотьскаго сластен не свѣмъ живѣ гѣ. шбаче^ж емъ чѣа едно свѣмъ тако несаци чрѣвленицѣ в'роукѣ своею оуслышахъ глїущи ми (245³⁾ [рахуиса вѣрадованна гѣ стобою]³⁾.

и ѡ си фѣ. Оукрѣписа мало и еще в'домѣ моемъ зане вркма естѣ. написанїю августа кѣсара нѣк цртвоующаго. азже женоу та свѣк стыжюса написати пачеже зане еси в'рода дѣва.

бѣла. Съблюдохъ оубо словеса твоѣ прочее въ срѣци моемъ, и оукрѣплюса и еще мало в'домоу твоємъ и пождоу вркманн написанна(!) и днѣ рожѣнїа моего дондеже и данїа дламы. ав'гоустоу кѣсарю црїю римъскомуу. ннѣ царствоующемоу(!).

и ѡ си фѣ. Ёда аггль баше въ снѣ ав'ленннса и рекъ ми и ѡ си фе снѣоу двѣвѣ. не оубеннса приати мрїю женоу свою. рожѣнное бо ѡ немъ ѡ дѣа стго естѣ родн' всо снѣ и нарекутъ има емъ їсѣ⁰³⁾.

бѣла. Ёда гн мон тѣ вк аггль. рекуи ми радннса. но прочее оубо оугстоуи ми нѣкогого вертѣпа. и бакоу вѣращю ївкрѣта-

1) κάλλος 336 Д. 2) Ῥάβδος ἀρχιερατική = жезл ерейскїй 337 А.

3) μὴ φοβοῦ, Μαριάμ· εὐρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ = не бїй ся, Марїам, найшла еси милїсть у Господа" Лук. I. 30 — так само і у Мігне-я 337 А.

0) Макар. мн. тїлько — „вины“. 01) в Торж, 176 об. нема.

02) Торж, 176 об. — „вѣдѣти“; Мак. мн. „полоучити“.

03) Мат 1, 20

ныню възыскавъ ѿрода нашего. яко и тайнѣ съхранилъ. и по
обычаю послужити ми.

и ѿси фѣ. Иѿвѣст'ми всако явлен'миса (246¹) и мѣсто и вер-
тепъ тыжъ маріамъ пелены оуготови. или проркъ или црѣ есть
хотан родитиса. мы невѣмы едно свѣмъ. яко назарен на-
речетса⁰).

бѣ а. Нещоую шкаче яко и црѣ наречетса. писано всо есть
во прорцехъ раѡуиса сѣло дѣи сишна се црѣ твои градець ти
праведенъ сѣсан⁰¹).

и ѿси фѣ. Иѿвѣст'ми прочее явлен'миса въ снѣк и прорекъ ми
и хоташа намъ носихъ ключитиса, азъ же ирода боюса яко да
нѣкогда етеръ кто възвѣстити и сътвориъ возысканіе токою
раждаемомѣ штрочати.

бѣ а. Иѿвѣст'миса знаменіе велико на нѣси. нишет'бо во
прорцехъ косіаетъ звѣзда ѿ іакова. и въстанеть члкъ ѿ іава.
и погоубить княса молавскыа¹).

и ѿси фѣ. Вѣчера помысломъ съгрѣшлю. и скор'боу принесоъ
красоткѣ твои. и добротѣ твои нѣкъ же оувѣреніе воспріимъ
ѿвѣщаю оубо и покланюса съ страхомъ величію твоемоу и бѣваю
има твоє вѣкы вѣко²).

бѣ а. Злато яко мнитъ ми са (246²) принесено боудетъ хо-
тащоу швомѣ родитиса яко же реъ проркъ и црѣ дѣдъ. яко
живъ боудеть и дастся емоу ѿ злата аравиѣска исполниъ славы
его вса земля. боудеть вѣдетъ.

и ѿси фѣ. Ѹсажимъ³) прочее. аще хоцеши неѿсазаемаго.
зане вркма наста в'рожанію тревоум'же на поути и ирем'нича-
се бо вижю та сѣло скор'башю. и мню яко рѡти хоцеши.

бѣ а. Ѹсажи и еще единончи прорка михѣа и скажетъ ти
мѣсто и граъ глѣт' бо тѣ ты видешомъ доме ефранфовкѣ в'мен-
шихъ еси быти в'тысоуцаъ іоудов'кхъ, истыбе бѣ ми изыдетъ
быти кнѣзь въ іиди.

и ѿси фѣ. Ико помышла(ша)ю не ѿстѣпитъ ѿ на⁰ агглатъ
ѿноудъ шнъ явлен ми са въ снѣк дон'деже вса иже на насъ
писан'наа съврѣшится вокрема ихъ.

бѣ а. Ико велін мнѣ и бѣжнѣ днѣ съ' яко сътвори мнѣ
величіе сил'нкі и стѡ има его. и мѣть его врсъ и родъ на боа-
щи⁴са его. [Мыже еше ксимъ да приложимъ вкратцѣ. Ѹ пре-
непорочнаа...]⁴).

1) Чис. 24, 1. 2) Доси грецький текст.

3) в Торж. 178 об. осущимъ⁴. 4) Молитва до Богородиці.

0) Мат. 2, 23. 01) Зах. 9, 9.

Огляд і характеристика „Вѣщаній“.

Поданий текст — се середня часть більшого слова, яке починаєть ся: „Нынѣшнемѣ честномѣ и царскомѣ собранію, свѣтломѣ и чудномѣ вспоминанью — страны, колѣна, языци, всяко достоиніе и много собраніе и празднлюбное множество, и людіе пресвщественни нынѣ радѣющеса дѣшею дѣхувно торжествемѣ и пѣснями богокрасными, иже ѿ Давида ...со тшаніемѣ стецѣмѣ и составимѣ новыи праздникѣ торжествѣ торжество въ день праздника нашего. Днесѣ бо воинствѣ развмныи силы небесныи преклонишася и прочее снами земныи невидимо съпразднѣютъ...“. Таких означень нинѣшнього дня — „Днесѣ...“ єсть в сѣм слові 23. В кождім з таких виречень виставлено на першій плян значіне торжества, або якусь зверхню сторону: пророцтво Давида сповнило ся, празнолюбці зібрались численно, „Днѣ ѿ зимы стѣденыи теплами и многоцѣкѣтнаа весна и златозарное солнце краснѣйше и радостнѣйше нам возъсна“, рай отворяєть ся для Адама, прадідня вина Еві прощасть ся, небесні і земні сили ликують, Єрусалим — Вифлєем — Назарет радують ся, земні царі велвчаютъ непорочну царицю Богоматір, отроковицю-житєдавцю — жінки, матери й дѣви називають щасливою, пророки відкривають свої святописані кнѣги й кождий відчитує свое пророцтво (про патріархів і пророків), „днесѣ Гаврилѣ чиновначалникѣ, небесныи кръгы претекѣ, вспѣтѣю дѣвѣ и богородицю цѣлѣветъ зовый: Радѣйсѣ обрадѣваннаа... тѣмѣ и мы земнородныи ангельскыи гласѣ воспринимше и соонѣмѣ оного похвалы ходатайци радости принесѣмѣ глѣще, радѣйсѣ зило дци Давида царѣ и мати неложнаа...“ — всѣх „радѣйсѣ“ 24. В тих велвчаняхъ представлені хронольоґічно важнійші хвилі життя Богородиці, між иншим і сумнівне: „иже.. ѿ ангєла тайно пицѣ прімши“ і приложені до неї звисні нам вже з акафіста епітети¹⁾. По останнімъ велвчаню говорять ся: „но си оубо

1) Треба завважати, що Богородичні епітети акафіста й гимнольоґії нагадують нам дуже Єфрема Сиріна — Слово о похвалі пресвятий Богородиці Діви Маріі. Цікава тут фраза: „радуї ся всѣх піснопіцѣв прекрасна бесідо“, яка може вказувати на значний розвій Марійської гимнольоґії вже в IV в., коли вона не є тільки вказівкою для піснопіцѣв на гідий предмет для пісні. — Див. S. Ephraemi Syri — Opera omnia, Coloniae 1603 1p., 705, 706, 708 ст. — На 709—710 ст. видавець подає звід иншихъ церковнихъ письменниківъ й по Єфремі, що звелвчали Богоматір.

мы грѣшнии ѿ бѣодѣховныхъ писанинъ наѣчившесѧ. Къ небеснѣй невѣстѣкъ недостойными ѡстнами бесѣдовахомъ — прійдемъ прочее къ божественомѣ благовѣщенію архангела Гаврила и слышимъ иже къ непорочнѣй свѣтлѣ глаголаше“. Потім йде текст, який подали ми вище. Перехід від діяльотичної частини до кінцевої молитви такий: „Мы же и еще ксимъ да приложимъ вкратцѣ. О препорочнаѧ покажи на насъ ващнѣшю милость твою“... просвѣти насъ яко свѣтильникъ, благодією твоєю яко облакомъ осѣни паству твою, яко роса утрення прохолоди нас... ітд.

Будова сього слова ясна: проповідь-величання — се одна часть, діяльот — друга, а кінцева молитва додана, як звичайне закінчене церковнихъ проповідей. Коли-б ми вилучили середню частину, а першу злучили з кінцевою молитвою, то цілість через те не згубила б ся — тільки, навпаки, виступила би яснѣйше. Те саме треба сказати й про діяльот, який і по вилученю з слова, не стративъ характера окремішности. Що намъ вільно поступити такъ з симъ словомъ, свѣдчать про се деякі подробиці текста. І такъ: 1) в першій частині. Торжественнику XV в., в мартівській частині Макарієвської мінеї (к. 605) і в іншихъ згаданихъ вище пам'яткахъ читаємо заголовокъ: „иже к. с. ѿ. н. иоанна дамаскина слово на благовѣщеніе... свѣтъ же зде глїи вѣскамъ греческимъ архангелови и богородичнїи вѣщаннїи и ѿвѣтнїи. ѿ блїи“, чимъ вразно вказана окремішність віщання-одвѣту від самої проповіді¹⁾. 2) Переходячи від проповіді до діяльота, компіляторъ говорить: „но си оубо мы грѣшнии ѿ бѣодѣховныхъ писанинъ наѣчившесѧ къ невѣй невѣстѣкъ недостойными оустнами бесѣдовахомъ. прійдемъ прочее къ бжтвнмъ блго вѣщєіѡ архангела гаврила и оуслышима же кнепорочнѣй оу вѣтлѣ глаголаше“. Треба замітити, що те, що ми передали розбитимъ друкомъ, написано кинотарю. Значить, вінъ відрізняє сю частину від попередньої не тільки словомъ, але й зверхнімъ видомъ. Однакже се не все: щобши звернути увагу читачів на те, що се діяльот — а не оповіданє, авторъ ставить кожного разу, якъ і треба, заголовки „аггль — вѣа“ такожъ червоною краскою; а в Макарієвській мінеї і в Зборнику Музея А. С. Петрушевича N. 1 сї заголовки ідуть від нового рядка. 3) При переході від діяльота до молитви стрічаємо такі ре-

1) Подібно, якъ в багатьохъ рукописахъ находимо такий спільний заголовокъ: „Слово Івана Золотоустого на благовіщенє пресв. Владичиці нашої Богородиці і Григорія Ниського на арїянїв (слово)“. Мак. мін. ч., март, 594 К.

чення: „мы же и еще к сим да приложим вкратцѣ“. Щож внакшого може тут означати союз „и“ як не додане чогось такого, що передше з попереднім не було в звязі? 4) Нарешті сам розмір цілого слова непропорціонально великий в порівнаню з иньшими благовіщенськими словами. Се видно найліпше в Макарієвській Мінеї-Четі (март), де находимо на 589—625 об. 16 благовіщенських слів, розложених на 32 картках, з чого 7 карток припадає на одно слово Дамаскина, а для останніх 15-ьох слів лишило ся всього 25 кк.

Коли ще порівнаємо се слово в цілости з двома словами приписаними Івану Золотоусту, то переконаємо ся, що будова їх ріжна. Слово „Пакы радости благовѣштїни“ складаєть ся з історично-догматичного поученя і тісно з ним звязаного поясняючого діалюга Господа з Гавріїлом. А слово „И царскихъ тлинъ праздыньство праздыньствѣмъ днесь“ зараз на початку переходить в діалюгічну форму і видержує її до кінця. Між тим слово приписуване Іванови Дамаскинови не має полученя (23+24) величань з самим діалюгом.

Все отсе дає нам право сказати, що „Вѣщаниа архангелови Марїи и ѿкѣти Бѣѣ“ се самостійний діалюгічний твір, злучений уже на византійським ґрунті з величаннями в одну цілість, і в тім виді сей твір перейшов в славянське перекладне письменство.

Не наша задача входити в авторство сих слів. Завважимо хіба, що вони не старші, як пісні дяку (VI—VIII в.), або як акафіст Богородиці (кон. VII в.) До тої думки наклонює нас передовсім значна річева залежність сих слів від благовіщенської гимнології, а остання була як раз витвором VI—VII вв. Що не гимнологія запозичувалась окремими фразами і уступами з тих слів, тільки навпаки — свідчить зверхня, більше визінчена форма і внутрішня повнота змісту тих останніх. Нарешті треба розібрати і вивѣди спеціалістів, що вважають благовіщенські слова старших отців церкви, як Григорія Неокесар., Афанасія Алекс., Івана Золот. та Прокла патр. († 446) неавтентичними. Про иньші благовіщенські слова говорять ті самі дослідники византійського письменства, що вони були скорше розважаннями (*δουλαί*) на теми канонічних текстів, як проповідями¹⁾.

¹⁾ Див. а еп. Сергій, Полный мѣсяцеслов востока. Владим. 1901, II, ст. 85 і зам. 115—6. Dr. Heinr. Keller, Heortologie, Freiburg in Br. 1906, с. 169—71.

Про се легко перекопати ся переглянувши згадки про благовіщенє в творах Юстина мученика († 166), Іринєя Ліонського († 202), Тертуліяна († 220), Орігена († 254), Ляктанція († 322), Василя Вел. († 379), Епіфанія (ок. 380), Кирила єрус. († 386), Амбровія (ок. 339) й ин. Вєї згадані письменники збирають і оброблюють старозавітні пророцтва про Діву-Богородицю, полемізують з еретиками, старають ся знайти відповідні символи зі старого завіта для події нового завіта: Ісус = новий Адам, Марія = нова Ева; там гріх, тут чистота; там гріх, тут відкупленє. Одним словом вони приготавливають ґрунт для сьвяточного обходженя Благовіщенського дня вірними¹⁾.

Новий завіт говорив про саме Благовіщенє дуже мало, не дивно тому, що народня фантазія витворила легенду-апокріф, перший первоевангелієм Якова (II в.), євангелістами про дитячий вік Ісуса Христа (кон. IV в.), псевдо-Матвієвим родоводом Марії (V—VI в.) і коптійською історією Йосифа (IV в.). Як бачимо, апокріф розвивав ся разом з приготуванням ґрунту під культ Благовіщеня — що позволяє нам арозуміти вплив сих обох чинників на гимнольоґію і проповідь.

Гимнольоґія і проповідь появляють ся в період VI—VII в., т. е. тоді, як східна церква приступила до канонізації самого сьвята Благовіщеня. Побідивши Несторія, що хотів називати Марію тільки *Χριστοτόκος* („христородиця“ = Матірю Христа), Єфеський собор 431 р. рішає назвати її *Θεοτόκος* = Богородиця. Се одна певна дата початку ширшого почитаня Богородиці. Загальний розвій гимнольоґії і богородичної іконописи, явх найстарші памятники маємо з ½ VI—XI вв., потверджує се. Далі важне і те, що сьвяткованє Благовіщеня усталуєть ся протягом VII—XI вв., переходячи з Рождества Ісуса Христа на 25 марта (9 місяців взад), або 18 грудня — при чім пішли спори, що буде, коли се сьвято випаде на великий піст, себ то час, коли нема містця для радости²⁾. Вкінці належить згадати, що звісні нам сьвятці грецької церкви пол. V в. — патр. Прокла³⁾ († 446), з якого іменем як раз звязана проповідь

1) Див. про се: Dr. F. Lehner, Die Marienverehrung in den ersten Jahrhunderten. Stuttgart, 1881, ст. 7—30.

2) Див. про се у Keller-a l. c., Dictionnaire d'Archéologie chrétienne, par F. Cabrol, Par. 1905, I. Annonciation, col. 2241—2254, іконопись 2255—67; Hauck, Real Encyklopädie für Protest. Theol. IX, ст. 75 сл. про Благовіщенє 91 ст.

3) Migne, Patr. Gr. t. 65, oratio III, c. 2.

на Благовіщенє, того самого діалогічного типа, що й згадані нами вище, не виказують Благовіщення осібним сьвятом. Цілком природно — бо сю памятку сьвятковано осібно тільки в Назареті, а церква локально обходила її разом з Різдом або коротко перед ним. На кожний спосіб церква перших віків не відділяла сеї памятки від богочитаня Ісуса. Для потвердження сих наших висказів наведемо звісні нам назви сьвята: *εὐαγγελισμός; εορτή τοῦ (εὐ) αγγελισμοῦ, χαρισμός, ἐν τῇ Ἐνανθρώπησι, ἐν τῷ εὐαγγελισμῷ τῆς παναγίας Θεοτόκου*. - У латинників найстарші назви: *Annuntiatio dominica, A—io domini Christi, initium redemptionis, conceptio Chti, festum incarnationis, A - io B. M. V., a - io angeli, Mariae salutatio* а в давнійших памятках *Sanctae Virginis festum, festivitas gloriosae Matris*¹⁾. Переважає в них очевидно культ Христа, а не Богородиці, хоч старинні „Credo“ (пол. II в.) знають: „*qui conceptus est de Spiritu sancto, natus ex Maria virgine*“, „*natus est de Spiritu sancto et Maria Virgine*“²⁾.

Наслідком сього розмірно пізного обходження благовіщенського сьвята вийшло те, що воно належить до менших сьвят, бо грецька церква дала йому тільки передпразденство, а латинська зачислила його до ряду мартівських сьвят „*primi ordinis unius diei*“ на рівні з памятками „*Obdormitionis s. Josephi, St. Joachim et Anna i s. Gabrielis archang.* За то: Богоявленє, св. Седмицю, Успеніє, Забранє на небо Бїї і *Expectationem partus B. Mariae* (очікуванє родів пресв. Богородиці 18—24 грудня) назвала сьвятами 1-го степеня „*sum septiduo*“³⁾.

Нам лишкло ся розглянути питанє, в якпх відносинах стояли до церковної служби дню наші благовіщенські слова? Відповідь на се находимо в типиках грецької церкви. І так по типу великої Константинопольської церкви IX/X в. в службу Благовіщення входили, кромі еванг. Лукп, чтеніє (*lectio*) із торжественника слова Григорія Неокес. (*Ἐορτὰς μὲν ἀπάσας*), канон Івана Монаха і Йосифа, слова *κνρ* Андрея (*Ἐπέστη σήμερον*) і *κνρ* Золотоустого (*Πάλιν χαρὰς*

1) Гл. Cabrol — Dictionnaire, Annontiation с. 2242—9. і А. Baillet, De la devotion à la ste Vierge, Tournay 1712 p. 83—93, 111—116.

2) F. Kattenbusch — Das apostolische Symbol, T. I, 62 і II, 6, 16 і 819.

3) Див. про се: Breviarium Romanum. Ми користувались лат. рукописю XVIII в. Caspari Klein S. J. — Brev. Rom. (Имп. Публ. Б—ка лат. I. О. 743).

εδαγγελια = Паки радости благовѣщенне¹⁾); а по обходї монастиря при входї до церкви перед дверми пісня „*χαῖρε πόλη τοῦ θεοῦ*“²⁾ (радѣйся, когочечатлѣннамъ двѣри живота нашїѣ). Історія грецького богослуженя дає нам ще инші поясненя. Треба тільки звернути увагу на то, що все всхідне богослуженє складає ся з символїв, дійств, рухів та проповіди — поезїї зі співом. Коли-ж завважимо і то, що проповідь красомовця була злучена з мимікою, рухами і з поезїєю і деякими елементами музики, ми легко зрозуміємо появу багатого діялогічного елемента в византійській проповідї взагалї без згляду на авторську автентичність. Се стане ще яснїйше, коли узгляднати і те, що проповідники учителї, молодше і старше духовенство церкви, стремили при кождїй нагодї пояснити слухачам чи то евангельський текст, чи значїне памятки. Звідси й походить та ріжноманїтність читань і в винїшній, значно уже скороченій богослужбї. Коли-ж вкінці згадаємо, що ще Трульський собор (696 р) мусїв для викорїненя дохристїянських пережитків — Вот, Календ, Врумалїй, стрїчи весни, цаленя стосїв під новий місяць — завести відповідні чиносплїдованя, як сьвяченє води, та т. з. умилостивительнї молитви на початку кожного місяця³⁾, то нам не трудно буде зрозуміти старанє грецького духовенства, оживити як найбільше довге богослуженє чи то зверхньою виставнїстю, чи наглядним зображенєм самих подїй, яких памятки обходили ся.

Порівнаня трьох славянських текстїв з грецьким дає також деякі результати — не без вартости для наших виводїв. Ми переконуємо ся, що в 12-тьох разях грецький текст не має корелятива для славянських перекладїв — і то в бїльше або меньше важних фразах і уступах; на самїм кінці одначе нема в нїм бїльшого уступа розмови Йосифа з Марїєю і кінцевої молитви. В 6 ти випадках грецький текст виказує значнї варїанти, яких нема в славянських переводах, а один раз є в нїм сказано бїльше, як в наших текстах. З того можна заключити, що звїсний нам грець-

¹⁾ В уставї „Око церковное“ Мва 1610 р. на 631 об. сказано: „на г-амъ часѣк (в Благовѣщенї) чтемъ слово емѣже начало, паки радость благовѣщенїа“.

²⁾ Див. А. Дмитріевскїй — Описанїє литургических рукописей православнаго востока, т. I. *Типик.* Київ 1895, ст. 430—1, із ркп. Афіньского у—та XI/XII в. л. 87.

³⁾ Див. 62—65 правило Трульського собора, та Н. Θ. Красносельцева — Патріарх Фотїй и визант. богослуж. его времени. Одеса 1892.

кий текст не був первоосновою славянського перекладу. Таке твердження піддержує ще й ся обставина, що і в самих славянських текстах заходять деякі значні ріжницї. Особливо відріжняється від інших текстів копія Торжественника XV в. І так: в 3-х разях годять ся він з грецьким текстом, а ріжнить ся зі славянськими; 9 разів відріжняється від них всіх чи то неповнотою, чи неправильністю перекладу. Тимчасом про наш текст треба сказати се тільки в 2-х разях. Зваживши вкінці, що всі славянські переклади цього слова звязані з іменем Івана Дамаскина, а не Германа, належить догадувати ся, що були й грецькі копії цього слова під іменем Дамаскина, тим більше, що находять ся деякі не з іменем Германа а Івана Золотоустого¹⁾.

Щоби не вертати більше до огляду цього діалюга, належить зупинити ся ще над деякими подробицями. Найперше зупинимо ся на фразі початкового величання, що попереджає сам діалюг: „Дїнь Ѡ зныи ст҃денныи тепллыи и многоцѣкѣтныи весна намъ воззѣсиа. и златозарное солнце краснѣйше и радостнѣйше намъ воззѣсиа“ (Торж. XV в. л. 163). Сей невеликий уступ проповіді Германа у інших проповідників-панегіристів розріс ся до значних розмірів правдиво поетичних зображень весняного відновлення природи. Особливо заслугоють на увагу: XXIII гл. благовіщенського слова Івана Геометри (пол. X в.)²⁾, початок слова на той самий день Федора Монеріміта³⁾ і XXX гл. слова Ізідора з Тесалоніки (кон. XIV в.)⁴⁾. В згаданих словах стрічаємо також і діалюгічний елемент, одначе більше описового характера, як драматичного. В словах Антіпатра Бостренського⁵⁾ і Софронія патр. Єрусалимського († 638)⁶⁾ сей описовий діалюг, ведений самим проповідником, прямує виключно до цілковитого розбору і пояснення євангельського тексту. Тому то він і має більше значіння для догматики як для історії літературної форми.

Значно більше спільних рисів з нашим діалюгом мають деякі благовіщенські слова під зглядом розвою літературного сюжета. Маємо тут на думці апокріфічний елемент, розвинений багато як

¹⁾ Див. Migne, Patr. gr. t. 98. col. 16. Notitia 1.

²⁾ Гл. Ballerini — Sylloge monumentorum ad mysterium Conceptionis B. V. Mariae (і благовіщення) pertinentium, t. II, p. 195—6.

³⁾ Вік незвідний — див. Krumbacher — Geschichte der byzant. Literat., 1897 ст. 176; текст у Ballerini op. cit. 211—213.

⁴⁾ Ballerini, op. cit. 433—436 ст.

⁵⁾ Ballerini — op. cit. 19 сл.

⁶⁾ ibidem 63 сл., особливо 69 сл.

в діяльоу, так і в проповіді. По первоєвангелію було два благовіщення — одно коло водн, друге в комнаті. Марія, оповідаючи Йосифу чудну появу благовістника, згадує про се — як вона, черпаючи воду з керниці, почула дивний привіт, а потім побачила в своїй комнаті молодця, що звістив їй волю Господа. Про се оповідає в своїм слові і Яков Монах¹⁾ (XI в.). Той сам проповідник знає ще і про події на небі, як Господь поручає Гавриїлу удати ся з благовістом у Назарет до Марії. Останній епізод проповіді монаха Якова (Baller. 246—251) нагадує нам дуже згадане вище слово Івана Золот. „Паки радости благовѣстїи“. Дальша часть проповіді се знов діяльог описово-догматичного типу Софронія. Цікава ся проповідь ще тїм, що кінчить ся — як і в Германа — молитвою до Богородиці. — Страх Марії впасти жертвою обмана, як се колись стало ся з праматірю Евою, представлений в Германовім діяльоу кількома наворотами, дав привід Софронію посвятити цілу XXVI гл. своєї проповіді (Baller. 71—73) доказам ангела, що він не спокусник Еви, не виновник нещастя людського рода. Цікаве то, що в дальшій мові ангел означає своє боговійне відношенє до Марії майже словами [ангела з Германового діяльога (див. Baller. 78—80 ст.).

На підставі сього, одначе, нам ніяк говорити про щось більше, як про звичайний вплив творів з однородним сюжетом. Видіти в тих спільних прикметах і однородність форми, себ то вважати слово пагірарха Германа — в його цілости — звичайним панегірично-догматичним твором церковної проповіді, гадаємо — не буде оправданим. Деякі причини подали ми вище, коли старались показати самостійність і незадежність діяльога від величань і кінцевої молитви. Тепер перейдемо до решти особливостей сього діяльога. В 1-ій части, що попереджує діяльог, находимо 8 величань „Днесь..“ (Торж. л. 164 і об.), в яких повторені вискази старозавітних пророків. Вступом до тої части проповіді величань служить фраза: „Днѣ стѣписаннаѣ книга ѿ кѣкка прѣккъ посреди вѣводитсь. и каждо ихъ провозкѣклетъ бл҃годать нынѣшнаго пражѣника“. По сїм вступі наведені: патріарх Яков з символічною драбиною від землі до неба, Мойсей при неопалній купині на горі Хорив, слова Захарії про золотий свѣчник з запаленою свѣчкою, пророцтво Ісаїї про жеєл від коріня (рода) Йозії, висказ Езекиїла про зачинені двері, через які перейде один Господь, слова Даниїла про камінь, що без ніякої зовнішньої причини відорвав ся і скотив ся з вершка гори і пророцтво царя Давида о „градѣ царя великаго“.

¹⁾ Див. Ballerini, op. cit. II. 253.

Сей епізод з пророками увійшов в другу частину діяльога, в розмову Марії і Йосифа, коли Йосиф вказує Марії на острі карі Мойсеєвого закона на блудників, та хоче її видалити зі свого дому, а Марія боронить своє непорочне дівочтво висказами пророків. Тут і були наведені найважніші пророцтва: про запечатану книгу, якої не потрапить прочитати тамучий муж, і про народжене дитяти дівою — без мужа, і про діву, що зачне і родить сина Мануїла, і про появу царя Діви Сіонської (Зах. 9, 9). Дальша часть пророцтв використана поетом для короткого намічення дальших подій, що мали товаришити самому різдву Ісуса. Тут і вказано на зв'язду і могутчого чоловіка з племені Ізраїля, що побє моавських царів (Чис. 24, 1), і на арабське золото і всесвітню славу (Дав.), і на вертеп у Вифлемі, в яким родить ся князь Ізраїля (Міх.). Одним словом поет залишив просте вичислюване пророцтв, а постарав ся використати їх при нагоді, чи то — для обори Марії перед Йосифом, представителем звичайної скептичної і дуже реалістичної маси вірних, чи то — для злученя одної події з другою, що звязані тісно одна з другою. — Ся риса тонкого поетично-артистичного смаку виступила в автора діяльога не меньше сильно і в тих випадках, де Марія висловляє жаль, що не може видіти прекрасного благовістника і представити йому своє тяжке положенє в домі Йосифа, що не вірить її словам. Благовістник велів їй радовати ся — а вона плаче, тому то і вирвалось їй з уст радісне питанє, на згадку Йосифа про появу ангела в сні: „Бда їи тон бк англъ. рекми мнѣ радѣиса“.

Нам лишило ся сказати ще кілька слів про час, обнятий діяльогом. Між сценою з ангелом і сценою з Йосифом — Марія пробула вже на третім місяці по благовіщеню якийсь час у своячки Єлисавети. Йосиф вертає домів шестого місяця по благовіщеню, коли близке материнство обручницї було вже замітне. По рішучій розмові з Марією Йосиф видить в сні ангела, тому дальша розмова могла мати місце тільки на другий день. Коли зважимо, що вже попереднього дня, Йосиф згодив ся задержати Марію ще якийсь час у себе і разом з нею явити ся в Єрусалим на перепис людности, а з другої сторони пригадаємо собі їх розмову про близкі роди, про пеленки, бабу і вертеп, то набираємо переконаня, що між сном Йосифа а дальшою розмовою пройшов довший час. Поет не відріжняв сих обставин, бо творив під впливом тогдшніх драматургічних правил — на однім місци і в найкоротшій часі. В проповіді се злите часу не було би так виражене, бо просте оповіданє знає задержати і представити часову перспективу.

Студії над українськими народніми піснями.

Подає др. Іван Франко.

VII. Плач невольниць.

В збірці пісень Жетоти Паулі і в Русалці Дністровій поміщено зовсім згідний варіант пісні, яку можна вважати найстаршим зразком „невольницьких плачів“, яких в українській народній поезії складено досить багато. Інтересно, що з Галичини маємо переважно плачі жіночі, а з України в формі кобзарських дум плачі мужеські, наріканя полонених козаків та їх тугу за рідним краєм. Лишаючи на разі думи на боці збираю тут до купи ті пісні, що заховали ся в Галичині і належать до сеї теми, або уривки забутих пісень. Поперед усього даю згадану вже пісню зі збірки Жетоти Паулі та з Русалки Дністрової.

- Коли Турки воювали,
Білу челядь забирали,
І в нашої попадоньки
Взяли вони три дівоньки.
5. Єдну взяли по при коні,
Попри коні на ремені;
Другу взяли по при возі,
По при возі на мотуві;
Третю взяли в чорні мажі.
10. Що і взяли по при коні,
По при коні на ремені,
Тота плаче: „Ой Божеж мій!

- Косо моя жовтенькая,
 Не мати тя розчісує,
 15. Візник бичем розтріпує!²
- Що-ж і взяли по при возі,
 По при возі на мотузї,
 Тота плаче, тота кричит:
 „Ой Божеж мій! Ніжки мої,
 20. Ніжки мої біленькії,
 Не мати вас умиває,
 Пісок пальці розідає,
 Кровця пуки (?) заливає“.
- Що і взяли в чорні мажі,
 25. Тота плаче, тота кричит:
 „Ой Божеж мій, очка мої,
 Очка мої чорненькії,
 Стілький орсук проходили,
 29. А білий світ не виділи!“

Цікаві тут слова: „пуки“, може помилка замість „путі“, дороги, і орсук, з мадярського orszag, край. Вони свідчать про те, що пісня зложена десь у карпатських горах, може на Угорській Русі, що в XVI віці якийсь час також була під властю Турків.

В півнійших записах наших пісень сеї пісні не здибаємо, але її відміни були записані в Іродненській губернії, де Українці живуть в суміш з Білорусами. Ті пісні вказують на Поділе як на місце, де скоїла ся подія.

Не давє хмароньки з мжи гор виступают,
 Там Татарове Подуол войовали;
 Вивойовали три Подоляночки.
 Старшая плаче по вуолах, по коровах,
 Середня плаче по своей гурькой долі,
 Меньшая плаче до ойця, до матоньки.
 Ой старшуй даці вуоли і корови,
 Середню даці муолодим охвицерам,
 Меньшу пусціці а з ціхою вуодою.

Другий варіант з тої самої околиці такий:

О сіуй ночі стучало-гриміло,
 Я думала, што брат з вуйська іде,

А то їхали Татари-буяри,
Везли з собою три Подоляночки,
Три Подоляночки, всі три сестреньки.
Ой старшую везли в червоним убранні,
А середню везли в зельоним жупані,
А найменьшу везли голеньку-нагеньку.
Ой найстаршуй треба чипок вішити,
А середню треба віночок увити,
А найменшу треба на Дунай пустити,
Нехай пливе до ойца до матки,
До своєї родиньки.

Нема сумніву, що іродненські варіанти основані на тій самій пісні, що й карпатський, та з їх порівняня видно, що карпатський варіант — також уривок; далі оповідала та пісня про долю всіх трьох сестер, при чім третю втоплено в Дунаю. Антонович і Драгоманов подаючи єї пісні додають в увагах до них історичні свідощтва свідків самовидців про татарські напади на Русь і на Московщину і про долю полонянників. Татарський хроніст Раммал-Гаджа детально описує, як Татари „гнали полонених у Крим окруживши їх цілим ланцюгом їздців і підгоняючи нагайками, як значили зелізним тавром розпеченим у огні, на таких частях тіла, як значить ся худобу“. Герберштайн посвідчує, що Махмет-Ірєй захопивши величезне число полонянників у Московщині, часть їх продав Туркам у Кафі, а часть велів вирізати. „Старців і немічних, за яких годі було взяти добру плату і які нездатні були до роботи, Татари віддають, мов заяців молодим псам, своїм парубкам на іграшку, щоб на них учили ся воєнного діла. Вони вбивають одних камінєм, кидають иньших у море або вбивають їх яким иньшим способом“.

Пісня на ту саму тему і навіть що до форми дуже близька до нашого карпатського варіанта, відома також у Великорусів і була надрукована в відомій збірці Кириші Данилова, виданій п. з. „Древнія російскія стихотворенія“ (Москва 1818, стор. 209). Ось її текст:

На бесѣдѣ сидятъ три Татарина,
Три собаки наѣздники,
Передъ ними ходить красна дѣвица,
Русская дѣвица полоняночка,
Молода Марѣя Петровична,

Во слезахъ не можетъ слово молвити,
 Добрѣ жалобно причитаючи :
 „О злосчастная моя буйна голова!
 Горе горкое моя руса коса!
 А вечеръ тебя матушка разчесывала,
 Разчесывала матушка, заплетала!
 Я сама дѣвица знаю, вѣдаю :
 Разплетать будетъ мою русу косу
 Тремъ Татарамъ наѣздникамъ“.

Друга пісня подібного змісту, записана також у 30-их р. у Галичині і надрукована в Русалці Дністровій і у Желоті Паулі, поскладана з часток иньших пісень і має лише оригінальне закінчене :

- Чому кури не пієтє?
 Чому люди не чуєтє?
 Турки село звоювали,
 Громадами людей гнали.
5. Межи ними дві сестриці.
 Повели їх по терниці,
 А терниця ніжки коле,
 Чорну кровцю проливає;
 Чорний ворон залітає,
10. Тую кровцю попиває.
 Сестра сестрі промовляє :
 „Приси, сестро, Турка-мужа,
 Нехай русу косу утне,
 Най до мамки меї пішле :
15. Най ся мамка не турбує,
 Най нам віна не готує!
 Бо ми віно утратили
 Під явором зелененьким
 За Турчином молоденьким“.

До сеї пісні маю в рукописних збірниках ще два варіанти, один записаний у Вовчухах городецького пов., що виглядає ось як :

Ой горою долиною
 Їде Турчин з Турчиною,
 Веде собі гречну павну,
 Що найкрасшу, мальовану.

5. Жовту косу зачесала,
 Чорні очі заплакала,
 Білі руки заламала.
 „Під веленим явороньком
 Стратила я свій вінонько
 10. Із молодим жовняроньком“.

Жовняр заступив тут очевидно місце Турка. В уривку Русалки Дністрової, ст. 16—17 і в уривку записанім М. Павличком у Лолинї, долиньського пов. сей образ змальований дещо докладнїйше:

- Ой вийду я на могилу,
 Погляну я на долину,
 А там Турки полон женут,
 Моїм конем перед ведут.
5. На тїм кони дївка сидит,
 Жовті коси плечі вкрили.
 Ах, білими рученьками
 Тота дївка листок пише,
 Слівоньками закрапує,
10. Мисленьками печатає,
 Буйним вітром відсилає:
 „Най ся отець не турбує,
 Менї посаг не готує,
 Бо я посаг утратила
15. В чистїм поли поневоли
 Під явором зелененьким
 Із Турчином молоденьким.
 Із Турчином, Арабином
 Тай з нещирим Татаринном“.¹⁾

Іншими словами, се плач дївчини знасилуваної Турками чи Татарами. Такі насилуваня були часті при татарських нападах і про них часто говорять польські літописці. У Бельського (Kronika, 533) читаємо, що при татарськїм нападі на Червону Русь в р. 1516 „дївчат насилували при родичах, а жінок при чоловіках“. Метлінський у київськїй губернії, а Зенькевич у Пін-

¹⁾ В варіанті Русалки Дністрової вже Турки змішали ся з Ляхами:
 Їдуть Ляхи на три шляхи, Щоб їм коні припочили,
 А козаки на чотири, А Татари на все поле.

Дївчина кидає свої листи в воду і каже:

Плинь же, плинь же, дрібне листе До мойого тата в гості.

щині записали уривки пісні про якусь Волинянку, мабуть значного роду, яку вхопили Татари і за якою батько безуспішно біг у погоню.

- Зелена дібровонька,
 Чого рано зашуміла?
 Ой як же мні не шуміці,
 Через мене Татари йдуть,
 5. Шабельками голє твучь.
 Везуть вони Волиночку,
 Молодую Україночку.
 Ой за єю погоня йде,
 Єї рідний бацюхно.
 10. Вона назад повирнула,
 Широною замахнула:
 „Ой верни ся, мій бацюхно,
 Бо ти мене не догониш,
 Оно коника утомиш“.

А в варіанті Метлинського (Народныя южнорусскія пѣсни, Київъ 1854, стор. 437) вона говорить:

Верни ся, батеньку, верни ся, рідненький,
 Вжеж мене не однімеш і сам старенький загинеш,
 Занесеш голову на чужую сторону,
 Занесеш очнці на турецькі гращиці.

Можна припустити, що в основі всіх сих варіантів лежала первісно якась одна пісня про долю одної чи трьох полонянок, та з часом вона забула ся, а її частини перемішали ся з иньшими піснями. В усякім разі й ті частини виявляють декуди гарний поетичний настрій та вдачно малюють дійсність, що тепер давно належить до минувшини. Сим разом сербо-болгарського впливу не бачимо; натомість можна допустити, що з України зразки сеї пісні переходили до Великорусів та Білорусів.

УІІІ. Степова сторожа.

Щоб охоронити край від татарських нападів, які захопували не лише простий люд, але й вельможних панів, воєвод та маїнатів з їх жінками й дітьми, польський уряд у XVI в. організував сторожу на степах сумежних з татарськими землями. На могилах ставляли сторожів, що мали цильнувати орди, в разі

нападу давати знак запалюючи на могилах накладене там дерево або бочки зі смолою. Рівночасно скрізь по Україні був наложений на селян і міщан обов'язок в разі появи тих огневих сигналів іти з оружжям „на погоню“, обов'язок, що в разях більших рухів орди грозив небезпекою оборонцям і всій людности. Память про сторожу заховала ся і в піснях. У Русалці Дністровій була поміщена пісня ось якого змісту (стор. 15—16).

„Гонят, мамко, на сторожу,
Під Чорний Ліс на могилу;
Видит ми ся, моя мамко,
Що відав я там загину“.

5. „Відпирай ся, мій синоньку,
Що тя болит головонька“.

„Гонят, мамко, на сторожу
Під Чорний ліс на могилу,
Видит ми ся, моя мамко,

10. Що либонь я там загину“

„Відпирай ся, мій синочку,
Що коника тай не маеш“.

Коня дали, осіддали,
На сторожу виправили;

15. Дали коня, дали зброю:
Ставай синку до побюю.

Їду шлю, їду другу,
Їду нічку, їду другу,
Мій коничок ослабає,

20. Сон головку похляє.

Я прихилив кониченька
До дубонька зеленого,
Сам приклонив головоньку
На маленьку годиноньку, —

25. Ой я заснув, моя мамко.
Ой прибігли Татароньки,
Аркан втяли, коня взяли,
Дівці бранці дарували.
Ой устаю ранесенько,

30. Нема мого ворон коня!

В иньших варіантах, розширених по Галичині й по Україні, дівчина будить сонного козака.

Ой вийшла там дівчинонька
 Та вступила до садоньку,
 Виломала галузоньку,
 Червону калиноньку,
 Вдарила го по личеньку.
 „Втікай, втікай, козаченьку,
 Бо Татари в війни їдуть,
 Тебе забють, коня возьмуть“.

„Най би вбили, най би брали,
 Було мене не будити,
 Коли-м у сні тебе любив,
 До серденька приголубив“.

В варіанті Баліної (Українські пісні 1863, стор. 73—74) дівчина будить козака аж тоді, як Турки й Татари взяли його коня, тай каже:

„Годі козак, годі спати,
 Та вжеж коня не видати.
 Ішли Турки з Татарами,
 Взяли коня з поводами“.

На се козак відповідає:

„Мене Турки добре знають,
 Вониж мене не займають.
 Коня візьмуть, другий буде,
 Тебеж візьмуть, то й не буде!“

Як бачимо, традиція про степову сторожу проти Татар узята тут не дуже трагічно: звичайне степове конокрадство з боку Турків, а в кінці любовний мотив. На правду така сторожа іноді кінчила ся дуже трагічно. І так польський історик Бельський (Dalszy ciąg kroniki, Warszawa 1851, стор. 202) оповідає, що 1593 р. „Татари прийшли несподівано; чутка була, що хочуть ударити на Московщину, тимчасом вони кинули ся на Волинь, захопили всю сторожу і набрали багато полону, особливо із шляхетських домів, переважно жінок, бо мужі були або на судових роках волинського воеводства, або в соймі“.

Пісня про розбуджене степового сторожа дуже розповсюджена по Україні. Антонович і Драгоманов крім цитованих доси подали ще варіант записаний Гулаком Артемовським (Українські нар. пісні, стор. 34) інтересний тим, що при повній схожості

що до змісту з попередніми варіантами (Козак вибираєть ся в далеку дорогу, про варту в степу не згадано — виїздить у степ і лягає спати — „Десь узяла ся та дівчинонька, Десь узяла ся тай молодая, Ой вирвала та травиченьку, Вдарила козака та по личеньку) історичне тло значно затерло ся, а розмір із старої, типової форми восьмискладового стиха з хорейчним ритмом перероблений на інший, відповідний живійшому ліричному настроєви. Надіюсь у однім із дальших розділів сеї праці присвятити спеціальні уваги тій зміні ритмів і розмірів у наших піснях однакового змісту, бо се явище досить характерне для процесу консервованя старих пісень і zarazом прибываня їх до нового смаку і нових настроїв.

Комбінацією мотива степового сторожа і плачу полонянки являєть ся гарна пісня, надрукована 1843 р. в другім томі харківського альманаха „Молодик“ стор. 138—139 п. в. „Плѣнница“. Ось її текст:

- Та йшов козак дорогою,
Дорогою широкою;
Не сам іде, коня веде,
Коня веде за поводи.
5. Привязав коня до прикорня,
До прикорня дубового,
До аркана шовкового,
А сам ліг спать біля його:
Сіделечко в головочки,
10. Стременечки у бочечки.
Чи спав, не спав — прокинув ся:
Нема коня у прикорня,
Ні прикорня дубового,
Ні аркана шовкового.
15. Пішов козак тиняючи,
Свого коня шукаючи.
Виїшов козак на могилу
Тай заглянув у долину;
А в долині корчма стоїть,
20. Коло корчми огонь горить,
Коло огня Турок сидить,
Турок сидить, люльку курить
Коло його дівка сидить,
Дівка бранка косу чеше.

25. „Косо́ж моя русявая,
 За ко́гож ти заручена?
 За ко́зака заручена,
 За Турчина засватана;
 За ко́зака рушник дала,
 30. За Турчина замі́ж пішла“.

В перводруку (і в передруку Ант. і Драг. I, 138) в остатніх 4 рядках очевидна плутанина:

- За Турчина заручена,
 За Татара засватана;
 За ко́зака рушник дала,
 За Татара замі́ж пішла.

Коли тут мав бути схарактеризований контраст між сердечним бажанем дівчини — вийти заміж за козака, і тим, що судила їй доля, то очевидно і в першій рядку мусів тут стояти козак замість Турчина, а в другій Турчин замість Татарина, який взагалі являється тут зовсім не до речі, бо вже вище в рядку 21 виразно згадано Турка як самотнього товариша дівчини.

На жаль, історичне тло сего варіанта виблідло; його сторожеве становище неясне. Та все таки кінцева сцена — поява Турка й дівчини полонянки дає нам можливість відтворити з усіх тих уривків пісень про сторожу в степу схему змісту забутої цілості. Козак з наказу влади вибирається на сторожу з якимось лихим прочутом; він рад би лишити ся дома і за радою матері двічі вимовляєть ся, та даремно; йому дають коня й зброю і він їде в степ, „під Чорний ліс на могилу“, на пограниччє від Татар, у вилах між ріками Тясмином і Дніпром, у теперішнім Чигиринськiм повіті¹⁾. Тут він припинає коня на дубовий приколєнь і засипає; по одній версії Татари крадуть його коня, по другій він будить ся і шукає коня в степу, по третій незнати відки являється дівчина, будить його й остерігає перед Татарами. Ся остатня версія, найбільше розповсюджена, видається мені найпізнішою; спомини важкої боротьби з Татарами вже виблідли; при тім же дівчина декуди називається бранкою і її роля самої в степу зовсім неясна. В моїй збірці галицьких рукописних записок міститься ще один, невідомо де записаний варіант сеї пісні, де козака перемінено на жовніра, та за те стоянку його в степу змальовано вірніше.

¹⁾ Антоповичъ и Драгомановъ, Историч. пѣсни Малор. народа I, 136, зсылка на Бєдського хропіку, 72.

Ей там в полі сніжок трісе,
Ой там жовнір копя пасе,
Пасе, пасе, в руках водит,
Шабелькою тріщі ломит,
Шабелькою огню робит,
А шапочков піддуває,
Свої рапи розгріває.
„Рапшж мої дорогії,
Шабелькою рубанії
Тай кулями стрілянії!“

Тут варіант уриваєть ся, далі згадано лише, що жовняр

Пустив коня на долину,
Положив ся на годину.
Нещаслива годинонька!
Десь ся взяла дівчинонька —

І кінчить ся зовсім недоладно, що кінь стає над жовніром і остерігає його перед Турками, а жовнір висилає коня до матери з вісткою про його смерть — рядки взяті з пісні про смерть козака. Оттут то стає нам у пригоді варіант „Молодика“, якого друга частина мотивує появу дівчини-полонянки — вона також уведена Турком, — і велить догадувати ся, що козак стає до бою з Турком, щоб увільнити дівчину, може як раз його милу, і, коли має справдити ся його прочуте висловлене на початку пісні, гине в тім бою.

ІХ. Смерть козака в степу.

Високо-поетичний образ козака, що поранений умирає в степу, прощаєть ся зі своїм самотнім товаришем-конем і висилає його до своєї матери з „новиною“ про його смерть, належить до найпопулярніших витворів нашої людвої творчости. Можна сказати: нема села, де-б не знали сеї пісні, від Лемківщини аж геть далеко на схід, до Херсонщини і до Вороніжчини. Подаю тут поперед усього текст зложений із галицьких варіантів, головно з покутських.

Ой кінь біжит, трава шумит,
Ой там козак убит лежить,
На купні головою,

- Накрив очі китайкою,
5. Заслугою козацькою.
Над ним коник зажурив ся,
По коліна в землю вбив ся.
- „Не стій коню надо мною,
Бо я виджу щирість твою.
10. Ти на мене гріб копаєш,
Та сам мене не сховаєш.
Біжи коню дубровою,
Чорним лісом стеженькою,
Ой горами, долинами,
15. Колючими ожинами.
А там будут Турки гнати
Та не дай сі в руки взяти.
А як прийдеш, коню, в село,
Заржи смутно, не весело.
20. А як прийдеш під ворота,
Заржи смутно, як сирота.
Тупни, коню копитами
Перед неньки воротами;
Вийде 'д тобі стара мати,
25. Буде тебе бай питати:
„Ой ти коню вороненький,
А деж твій пан молоденький?
Чи впав з тебе, чи забив ся,
Чи на війні zostавив ся?“
30. Знайже, коню, що сказати!
„Не жури ся, стара мати!
Не впав з мене, не забив ся,
Ні на війні zostавив ся,
Лише твій син оженив ся.
35. А взяв собі паняночку,
В чистім полі земляночку.
Ой на личку руманая,
На ній сукня зеленая.
„Ой коби я коні мала,
40. Ой то би я поїхала,
А місточко до місточка,
Ци хороша невісточка“.

„Возьми мати піску в жменю,
 Посій його по каменю;
 45. Будеш пісок підливати,
 Будеш сина виглядати;
 Коли пісок та прийме се,
 Тогди твій син поверне се“.

Сію пісок і не сходи,
 50. Нема сина, не приходи.

Докладнійше означає місце події варіант, записаний д. Гатцуком і друкований у його збірці „Ужинок рідного поля“ стор. 253.

Ой три літа, три педілі
 Минуло ся на Україні,
 Як козака Турки вбили,
 Під явором положили.
 Під явором зелененьким,
 Лежав козак молоденький,
 Його тіло почорніло,
 А від вітру пострупіло.

Далі йде розмова козака з конем; вертаючи до дому кінь на питанє домашніх відповідає:

Мене Турки надігнали,
 Пана мого з мене стяли,
 Постріляли, порубали,
 Там над Дністром поховали.

Можна думати, що й тут мова про такого сторожевого козака, як у попередній пісні і що ся пісня з піснею про сторожу в степу творила колись одну цілість, була немов епільо-том пісні про пригоди вартового в степу.

Х. Смерть королевича в битві з Турками.

До найпопулярніших пісень у Галичині належить отся пісня, що звичайно її чотири перші рядки співають ся по польськи:

Skąd ty, Jasiu? Z za Dunaju.
 Co tam słychać w waszym kraju?
 Nic nie słychać, jeno wojna
 I kraina niespokojna.

Варіанти тої пісні друкували ся в збірках Вацлава в Олеська стор. 500, Максимовича 1834, стор. 149 і Головацького I, 98—99, та Головацький маючи чотири записи з Галичини, волів передрукувати варіант Максимовича, де історичне тло затемнене більше, як у наших варіантах. В збірку Антоновича і Драгоманова ся пісня не попала; так само у Костомарова (Історія козачества въ памятникахъ южнор. нар. творчества) не було повного варіанта.

Маючи кільканацять варіантів записаних у різних околицях Галичини подаю з них тут нагівський текст сеї пісні:

- Відки Йвасю? — З за Дунаю.
 Що чувати в вашім краю?
 Ой нічого, тільки война
 І країна неспокойна.
5. Ідут Турки на три шпурки,
 А Татари на чотири;
 Ідут Ляхи на три шляхи,
 А козаки гору відкрили.
 На тій горі кінь турецький,
10. На тім кони син крілевський;
 В правій руці меч тримає,
 З лівої сі кровця ляє.
 Над тов кровцев ворон краче,
 А за сином мате плаче.
15. Не плач, мати, тай не тужи,
 Порубано, тай не дуже:
 Голововька на четверо,
 А серденько на шестеро,
 А рученьки на штученьки,
20. А пальчпки в кавальчпки,
 Біле тіло як мак дрібно.
 Шукай мати лікарчика,
 Молодого столярчика,
 Най ми хатку ізбудує
25. Та без дверей, без віконць,
 Бо вже мому житю конець.

Варіанти Головацького і Максимовича забули про битву Ляхів з Турками і про королівського сина та про його смерть. Історія знає один такий факт, що справді став ся „за Дунаєм“, біля Варни в Болгарії, де 1444 р. погиб польський королевич

і угорський король Владислав, прозваний Варненьчиком, і його тіло було розсікане Турками. В тій битві крім польських та руських вояків брали участь також Угри, Сербі й Болгари і її не без певної підстави називали пробою всеславянського воєнного походу против Турків. Що серед українського вояцтва ще в початку XVII в. жива була пам'ять про ту битву, в якій побідою гордили ся Турки, на се натякає пісня про здобутє Варни, dokonane козаками в р. 1605, де сказано:

Була Варна здавна славна,
Ще славнійші козаки,
Що тої Варни міста достали
І в ній Турків забрали.

Мотив воячника вбитого на війні, якого тіло везуть із чужини до дому, маємо в одній пісні поміщений у Русалці Дністровій та у Жеготи Павлі, і тут той воячник називаєть ся Михай.

Ой вийду я на могилу,
Подивлю ся на долину:
Долів, долів долинами
Їдут Турки з Татарами.
Межи ними віз кованій,
А в тім возі Михай лежить,
Порубаний, постріляний.
Кашле кровця у кирицю,
З кириченьки ріка тече,
Над річкою ворон краче,
Михаєва мати плаче.

Ворон потішає її тимиж словами, як і в попередній пісні, що його „не дуже то порубано“.

Костомаров бачить у сій пісні (він мав її також без згадки про сина крілевського) натяк на битву між Поляками, козаками та Турками під Хотином 1622 р., та мені здаєть ся, що се не має підстави. Раз тому, що в битві під Хотином ніякий „син крілевський“ не погиб, а польський королевич Владислав, який спішив на місце битви, як знаємо, не доїхав підчас битви і прибув уже на готове, а друге тому, що наша пісня занадто схематична і видаєть ся далеко старшою від подій 1622 р., про які певно була б зуміла подати більше живих деталей. Важне тут те, що в нашій пісні звістка про смерть „сина крі-

левського“ подасть ся з наслуху, від якогось чоловіка „з за Дунаю“, що знов таки натякає на сербських та болгарських співаків, які приносили до нашого краю свої пісні й політичні новини. Інтересно також те, що хоча звичайний початок пісні, уложений польською мовою, натякав би на те, що й весь оригінал її був польський і з польських уст перейшов до нашого народа, в устному скарбі польського народа не лишило ся з неї ніякого сліду.

XI. Викуп із неволі.

Про викуп із неволі маємо дві групи пісень, а власне викуп полонянки-дівчини і викуп козака. Пісні обох типів галицького, а в дальшій лінії сербо-болгарського походження і визначають ся тим, що уступи їх повторяють ся періодично в міру того, як невольник обертаєть ся з просьбою о викуп до батька, матери, брата, сестри і милої, або вона — милого. Той тип пісень, позбавивши ся своєї первісної історичної закраски розширив ся з часом і ввійшов у пісенні групи, здавалось би, далекі від історичних пісень, як се покажемо далі.

Про викуп невольника маємо надруковані у Антоновича і Драгоманова (I, 102—104) два варіанти записані пок. М. Бучинським у станіславівському повіті, а третій записаний мною у Львові 1878 р. від невідомих мені ближше арештанток, що співали його в тюрмі. Ось перший варіант Бучинського:

Ой що в полі за димове?
Сидить козак у неволі,
Ой сидить він, тяжко диме,
До батенька листи пише:

5. „Най ся тато я змилує,
Най мя відси викупує“.
„Що би за те, сину, дати?“
„Вісім волів тай від хати“.
„Ой маю я, сину, дати,
10. Волиш, сину, загнати“.

Ой що в полі за димове?
Сидить козак у неволі,
Ой сидить він, тяжко душе,
До матінки листи пише:

15. „Най сі ньєка я змилує,
Най мя відси викупує“.
„Що би за те, сину, дати?“
„Вісім коров я с теляти“.
„Ой маю я стілько дати,
20. Волиш, сину, погибати“.
- Ой що в полі за димове?
Сидить козак у неволі,
Ой сидить він, тяжко дише,
До милої листи пише:
25. „Най ся мила я змилує,
Най мя відси викупує“.
„Що би за те, милий, дати?“
„Сімсот качок тай від хати“.
„Ой волю я, мій миленький,
30. Весь маєток відгоняти,
Ніж ти маєш загинати“.

Се, здасть ся, найстарша форма пісні сього типу; хоча не говорить ся виразно, що се за неволя, в якій сидить козак, але сам початковий рядок, типічний у піснях про турецькі напади (пор. вище в піснях III, 15; IV, 58) вказує, в якій сфері треба шукати сего полону. Можливо зрештою, що початок первісного варіанта був докладніший, оповідав про напад Турків чи Татар і про полонене козака. В другім варіанті Бучинського маємо відгук того початку, хоч уже значно затемнений:

Пішов Іван в Волощину
Тай в далеку Татарщину;
Там Йванови добре було,
Заки Турка не прибуло.
Взяло Турків прибувати,
Узяв Іван хорувати.

Для історичного розуміння ситуації сей уступ не дає нічого: Іван добровільно пішов у Волощину і навіть у Татарщину; зразу було йому там добре, поки не прийшли Турки; потім зачав хорувати. Очевидно все се лиш якісь шматочки забутого детальнішого оповідання. Антонович і Драгоманов бачуть у тих рядках натяк на історичний факт, що в XV віці в Криму сумирно жили Іенуезці (Волохи) і Татари тай серед них Русини, особливо під управою першого хана з династії Гіреїв,

Девлета (1428—1467), який жив у мирі і з Московщиною і з Польщею і віддав сина Менлі-Тирея на науку до Іенуезців. Коли султан турецький Магомет II. прислав свого везиря до Криму, то Менлі-Тирей зразу був по стороні Іенуезців і против признання турецької зверхности над Кримом, та потім став по стороні Турції, зруйнував у спілці з Турками іенуезську твердиню Каффу і розпочав ряд страшних нападів на південну Русь, Київщину а також і Галичину.

Сей другий варіант Бучинського обертаєть ся в тім самім крузі: від батька жадає син сорок волів із ярмами ще й до того із плугами, від матери „сорок коров я з теляти“, від брата „сорок коней я з лошади“, від сестри „сорок овець я з ягняти“, а від милої „сорок козий я з козяти“, по чім мила й заявляє:

„Ой волю я мийй дати,
Ніж ти маєш загнати“.

Записаний мною варіант пізнійшого складання і повстав мабуть незалежно від попередніх, хоч на ідентичній темі:

Ой краще, краще, чорний ворон по долі,
Ой плаче, плаче козак молоденький в неволі.
Ой летиж ти ворон та ід моїй стороні,
Тай перекажи мому батенькови о мині.
Гей та най батько штири воли збуває,
Гей та най мене в тяжкої неволі дістає.
Ой шкода сину та худобу збувати,
Волиш ти сину у тяжкій неволі згибати.

Від матери жадає невольник, аби збула всі корови, від брата, аби збув штири коні, а від милої, аби збула всю худобу, на що вона й заявляє:

Ой буду, мийй, всю худобу збувати,
Ой абиж тебе з тяжкої неволі дістати.

Що до полонянки, яка надієть ся викупу, маємо лиш один варіант пісні, також галицький, записаний Головацьким і передрукований у збірці Ант. і Драг. I, 100.

Верх Бескида калинова
Стоїт ми там корчма нова,
А в той корчмі Турчин пів,
Пред ним дівча поклон біє:
5. „Ой Турчине, Турчинойку,

- Не губ мене молодёйку!
 Їде тато, одмін несе,
 Одмін несе, возом везе,
 Не дасть він ми загинути“.
10. Одміно́йка тай не стало,
 Дівча гірко заплакало.
 Верх Бескида калипова
 Стоїт ми там корчма нова,
 А в тій корчмі Турчин піє,
 15. Пред ним дівча поклон біє.
 „Турчин, Турчин, Турчинойку,
 Не губ мене молодёйку,
 Їде мамця одмінити,
 Не дасть мені загинути“.
20. Одміно́йка тай не стало,
 Дівча гірко заплакало.
 Верх Бескида калипова
 Стоїт ми там корчма нова,
 А в тій корчмі Турчин піє,
 25. Пред ним дівча поклон біє:
 „Турчин, Турчин, Турчинойку,
 Не губ мене молодёйку,
 Їде мплий, одмін несе,
 Одмін несе, возом везе“.
30. Мплий прийшов тай відмінив!
 Ліпший мплий, як брат рідний.

Важна в тій пісні локалізація: верх Бескида, на версі карпатського гірського ланцюха, що з давна був границею між Угорщиною й Польщею, там стоїть нова корчма і в ній сидить Турок, властитель християнських бранців. Се свідощтво про те, що угорська Русь разом з рештою Угорщини від битви під Могачем 1526 р. звиш півтораєта літ була під турецьким панованем, і в тім часі здовж усього Бескида були побудовані деревляні стражниці обведєні кам'яним валом, яких слїди бачимо й доси здовж границі. В тих стражницях сидїли Турки, які обїк свого первїсного призначєня — сторожевої служби на границі займали ся також торговлею невольників.

Варіанти без виразної згадки про Турків були надруковані у Вацлава з Олеська. Один (стор. 495—6) починаєть ся так:

Сидит сокіл на тополи,
 Батьків сенок у неволи.
 Ой взяв батько банувати,
 Пішов сина викупати.
 „Щи много би, синку, дати,
 Щоби тебе викупати,
 З неволеньки ратувати?“
 „Ой много би, дедю, дати:
 Трицять коней із лошати“.

Батько знаходить, що се занадто багато і не викупляє сина. Йде мати, від якої жадають сорок кобил із лошати, від брата сорок волів із бичати, від сестри сорок коров із теляти — і жадне з них не дає сеї ціни. Від милої жадають сорок овець із ягняти, і вона каже: —

Не много би любку дати!
 Буду тебе викупати,
 Хоць бим мала запердати,

тоб то заробляти пряденем. Другий варіант уже забув про неволю; в нїм уже

На широкім Дунаю
 Не далеко від краю,
 Ах там молод козак потапає!
 Просить він ратунку:
 Ратуй мене, батеньку,
 Бо я молод козак потапаю.
 Батенько до човна —
 Анї човна, нї весла!
 Загинеш, мій синопьку, загинеш!

Те саме повторяєть ся з матірю, братом і сестрою, аж мила знаходить човен і весло і ратує козака. В цикль весільних пісень на лівобережній Україні ввійшла зовсім анальогічна пісня про Марієчку, що тоне в морі:

А в неділю рано
 Море ся розіграло,
 Там Марієчка потапала,
 Свого батенька благала і т. д.

Пор. Квітчина Маруся а також Чуб. Труды IV. Може можна прототицом сего варіанта вважати сербську пісню (Вук

Караджић, Пјесме I, 204) цитовану Ант. і Драг., де дівчина також тоне і кличе на поміч батька, матір і брата, а вони замісь ратувати її ще й лають ся: „Тони, тони, дідьча дочко, ти не моя і не була моя“. Подібні пісні є й у Болгар, пор. Сборн. за нар. умотв.

Найближша своїм складом до наших невольницьких пісень і zarazом интересна своїм безпосереднім звязком з піснями про продаж батьком дочки Турчинови, являеть ся моравська пісня, в двох варіантах записана Сушілем (Mor. nar. písně 328—9). І тут, як і там (див. висше стор. 54) пісня починаеть ся образом в'язня, що сидить у неволі:

Seděl jeden vězeň sto padesát neděl,
A tak dluho seděl, celý ošedivěl.
V jeho šedej hlavě myši hnizda maju,
A v jeho životě žaby řehotaju.
První raz zaplakal, cedulěnku napsal,
Cedulěnku napsal, k otcovi ju poslal:
Můj tatičku starý, vyplat' ma z vézení,
Z vézení těžkeho, zamku tureckého.

Ані батько, ані мати, ані брат, ані сестра, від яких він просить викупного

Sto rynských stříbrnych,
Ješče totej drobných —

не хочуть викупити його; аж мила по одному варіанту подає йому шовковий шнурок, аби спустив ся ним із вікна в долину, а по иньшому:

Šila mila, zlatem vyšivala,
Zlatem vyšivala, až ho vyplatila.
Lepši je ma mila, než cela rodina,
Ta mia vyplatila z Turek od pohana.

Ся пісня відома також у Чехів (Čelakovský II, 107), у Лужицьких Сербів і иньших західніх Славян, прийшла туди мабуть тою самою дорогою, що й пісня про продаж дочки батьком-в'язнем Туркови.

Варіант пісні про невольника видобутого милою з неволі маємо і між польськими народніми піснями. В збірці З. Ільотера „Starodawne dumy i pieśni“, Варшава 1877, зложеної

переважно в матеріалів узятих із інших збірок, містить ся на стор. 48—49 пісенька, якої походжене не зазначено, отже може записана самим Ільоґером:

Siedział Jasio roczek, siedział i dwa lata,
 Nie zobaczył świata, bo mury wysokie
 I wody głębokie.
 Prosi ojca swego, ojca rodzzonego:
 Przedaj owce, woły, pszenicę z stodoly,
 A syna wykupisz.

Відповіді батька не подано, так само не згадано нічого про анальоґічну просьбу до матері і брата. Нарешті вязень просить свою Касю:

Kasia niemieszkała i przyniosła sznury,
 Pod murem stała: „Przeskocz Jasiu mury,
 Jak zabraknie liny, Jasiu mój jedyny,
 Na ci jeszcze kosę, co pod wiankiem noszę“.
 Pod murem stała i rzewnie płakała,
 Podała mu kosy.
 Jasio z muru skoczy i z murów zeskoczył
 Na plecy dziewczyny,
 A z pleców na konia. Siadaj, Kasiu moja!

З виємком останнього мотива з косами (мотив зрештою дуже розповсюджений у казках і легендах і не має нічого спеціально польського) пісня виглядає на перерібку чесько-моравської.

В великоруським варіанті у Сахарова, Сказанія русскаго народа, 1841, стор. 228 добрий молодець сидить у темниці і жайворонком передає свою „грамотку“ до батька, матері і т. д. про викуп, та надармо, аж дівчина „полюбовниця“ милуєть ся над ним:

Ахъ вы нянюшки мои, мамушки,
 Мои сѣнныя вѣрныя дѣвушки,
 Вы берите мои золотыя ключи,
 Отпикайте скорѣй кованы ларцы,
 Вы берите казны сколько надобно,
 Выкупайте скорѣй добра молодца,
 Моего прежняго любовника.

Сцена події перенесена тут, як бачимо, в богату сферу московського боярства XVI—XVII в. І в Галичині маємо варіанти

пісні, де з турецького чи татарського невольника зробив ся простий арештант, пор. Голов. I, 48 та Вацлав в Олеська ст. 495:

Ой у місті Будзанові
Сидить летінь у неволі,
Гей у синім велізячку
Тай у білім ремінячку.

Біле ремінячко велить догадувати ся, що сей арештант — австрійський жовняр.

І по за сферою славянської пісенної творчости попадають ся пісні подібного складу. Драгоманов звернув увагу на пісеньку в збірці *Puymaigre, Chants populaires recueillis dans le pays Messin, 1865, стор. 305—308.*

Ще один український варіант перемінює невольника на пияницю, що задовжив ся в шинкарки і жде викупу від батька, матери, брата — та даремно, аж мила викупляє його. В болгарській варіанті (Милад. 454—5) дівчина мерзне від вітру і просить матір, батька і брата, аби її загріли, та кожде з них проходить біля неї „како зима при мраза“, аж парубок приходить до неї „како лето на бана“.

XII. Пісня про Байду.

Зазначую тут лише, що ся пісня належить до найбільше розповсюджених укр. нар. пісень; Костомаров чував її від Поліся та Волині аж до Саратова. Найбільш суцільний та примітивний варіант був ще в 30-их роках записаний кимось із збирачів, яких записи надрукував Жеґота Паулі (*Pieśni ludu ruskiego I, 132—133*). Тепер ся пісня в Галичині в устах людових співаків невідома, хиба з друків, звичайно з Лисенковою музикою. У Ант. і Драг. надруковано 11 варіантів і додано до них розвідку, що вичерпує все, що можна сказати про пісню. Ант. і Драг. схиляють ся до думки, що Байда первісно була назва якогось козака не ідентичного з Дмитром Вишневецьким, на якого аж по його смерті в Стамбулі 1565 р. польські історики перенесли оповідане про його передсмертний подвиг. Се припущене можливе, але нічим не умотивоване. Передсмертний подвиг Вишневецького — стрілане з лука і вбійство кількох Турків знаний уже найстаршому історику польському,

що вмер 10 літ по смерті Вишневецького; від сего не далеко вже було до скомпонуваня версії, що вбиті Турки були власне сам цар, його жінка й дочка. Сю версію знаходимо вже у польського історика Темберского з XVII в., який одначе додає, що стріляне Вишневецького до султана було безуспішне і султан зараз велів добити його. Щоб Темберський знав українську пісню про Байду, сего з його реляції не бачимо, бо прозвища „Байда“ він не знає. З варіантів надрукованих у Ант. і Драг. варто хіба зазначити вар. В. (стор. 149—150) як незугарний фальсіфікат якогось шляхтича, коли не самого Руліковського, що надрукував його в своїм *Opisie pow. Wasylkowskiego*, Варшава 1853, стор. 184.

ХІІІ. Уривки пісень про Татар і Турків.

У своїй збірці історичних пісень укр. народа Антонович і Драгоманов помістили ряд уривків, які інколи можна вважати дійсно уривками забутих історичних пісень, але часто попали в сю збірку лише завдяки непорозумінню. І так уривок ч. 21 на стор. 73 зовсім зайвий, бо се лиш уривок пісні ч. 61, захованої також лише частиною і зложеної правдоподібно аж у другій половині XVII в. З уривка ч. 22, де шабляново оповідано татарський напад на село і уведенє полоняників, а при кінці додано:

А я бідний в діточках
 Піду лісом стежечками.
 Нехай йому із водою!
 Ось ось чайка надомною —

Автори збірки додають до сих рядків ніби поясненє, що ховаючи ся в воді давні Славяне цілком пронирали в воду, а для диханя послуговували ся відповідно приладженою тростиною. У нас людова традиція сего способу не знає; люди ховали ся в воду в комишах, у котрих їх із берега не було видно, але чайки літаючи над комишами часто зраджували Татарам те місце. Тим то наші люде не любили чайок і називали їх татарськими душами.

Уривки ч. 23 і 24 зовсім не належать ні до яких історичних пісень і згадки про Татар в них зовсім випадкові. Уривки 32 (ст. 99) і 57 (ст. 269, перших 5 рядків) частки

одної пісні; що в однім мова про турецький корабель, а в другім про козацький, се діла не поправляє; в однім і другім кораблі мало бути по 44.000 війська. Пісня додана під ч. 57 до сего уривка не має нічого свільного ні з якими історичними подіями, а замісь „козаки“ в ній мабуть треба читати „чумаки“, пор. Рудченко, Укр. чумацкія пѣсни. Нічого історичного крім загальної згадки про турецьку погоню за козаком-конокрадом нема і в пісні надрукованій під ч. 59 у двох варіантах.

(Далі буде).

РИТМІКА

УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ.

Написав

ФІЛЯРЕТ КСЛЕССА.

V. Відношене української людової ритміки до книжної версифікації.

(Поетична форма дружино-лицарської поезії в зіставленю з формою білін, духовних стихів і дум. — Греко-словянська теорія версифікаційна. — Вірші вільного розміру. — Розвій правильного силлябічного стиха в книжній поезії середної доби. — Співанники з першої половини XVIII ст.; строфові форми релігійних пісень. — Давнина й оригінальність силлябічного стиха в укр. народній поезії. — Найдавніші записи укр. народних пісень. — Старинність 12-складового розміру (6 + 6) в народній поезії Сербо-Хорватів. — Звідки взяла ся форма укр. народних дум. — Елементи укр. народної поезії і ритміки в пісенній і віршовій літературі XVII й XVIII ст. — Тонізація силлябічного стиха).

Лишаєсь нам до обговореня питане, що можемо сказати про форму української народної поезії на основі писаних жерел та пам'ятників з найдавнішої і середної доби.

Загально уважають „Слово о полку Игоревѣ“ за найдавніший пам'ятник дружинної поезії, що й написаний був під безпосереднім впливом народних пісень. Усе найважнійше, що доси писано про віршову будову „Слова о п. И.“ — зібране в статі Ю. Тиховського („Прозою или стихами написано Слово о полку

Игоревъ?“¹⁾), до якої докинув свої помічення д-р І. Франко в розвідці „Слово о Лазаревъ воскресені“²⁾.

Коли які думки, видвинені багатою літературою сего предмету справді причиняють ся до розясненя і зрозуміня поетичної форми „Слова о п. И.“, то таке значіне має безперечно вказане на близьку аналогію сего пам'ятника дружинно-лицарської поезії із козацькими думами, підперте дослідями Максимовича, Антоновича і Драгоманова³⁾, Буслаєва, В. Ягіча, Житецького і Тиховського.

Тиховський розкладає „Слово“ на вірші подібні до віршів історичних дум, опираючись на тій засаді, що в „Слові“ таксамо як і в думах не вірш стісняє, зв'язує думку, а думка вповні опановує вірш, кермує розміром⁴⁾. — Сего висказу не назвемо повною негациєю віршового розміру, як се робить д-р І. Франко, впевнюючи, що на основі висше наведеного правила можна б усяку прозу, навіть наукову, розложити на вірші: поминувши синтактичний склад старосєврейської поезії з розкішною формою паралелізму вкажемо на те, що Шафранов, не можучи дошукати ся в великоруських народних піснях правильних віршів, признає за ними також лишень стилістичну основу; а чейже форму в. руських народних пісень не назвемо прозовою.

До всякого місця „Слова“ можна віднайти аналогічні по розміру стихи в укр. думах, як виказують зіставлені Тиховським паралелі (ор. cit. ст. 14—17). З того виводить Тиховський доказ, що ціле „Слово“ від початку до кінця писане стихом і то розміром дум. „Коли-ж укр. думи зложені стихами, а не прозою, про що ніхто не сумніваєсь, то стихами-ж написане і Слово“. (ор. cit. ст. 19).

Справедливо замічає др. І. Франко, що пам'ятники дружинно-лицарської поезії як „Слово о п. И.“ співались, отже „для пізнання їх віршованя не вистає один синтаксис, але треба звернути увагу також на їх музикальну форму“. — Та як раз про музичну форму „Слова“ можемо робити хиба лиш менше або більше правдоподібні здогади по близьким і дальшим аналогіям. З тих найблиз-

¹⁾ Київская Старица 1893, жовтень.

²⁾ Записки Н. Т. ім. Шевченка т. XXXV—VI. с. 1—37.

³⁾ У вступі до „Историч. пісень малорусс. нар.“ названо Слово „южноруською думою XII. в. що не має лишень риму новітньої укр. думи“. Такий-же погляд висловлює Ягіч в розв. „Gradja za historiju slov. narod. poezije“. Zagreb, 1876 ст. 70.

⁴⁾ Ор. cit. с. 25. „Каждый стихъ по возможности долженъ заканчивать мысль, или по крайней мѣрѣ перерывать ся на естественномъ расчлененіи мысли. Результатъ — неравенство стиховъ“ *ibid.* с. 12.

шою остаєся таки аналогія з історичними думами. Досліди Срезневського, Потебні, а за ним Сокальського, Фамінцина і д-ра Ол. Колесси виказали, що в основі української так як і великоруської народної ритміки лежить принцип синтактично-музикальної стопи, причім синтактична цілість буває заразом музикальною цілотною або єдністю чи то стопою.

Отсей принцип дуже влучно пристосовує д-р І. Франко до пояснення поетичної форми не лиш „Слова о п. Игоревѣ“ але й Слова о Лазаревѣ воскресеніи¹⁾ і иньших памятників староруської поезії, з яких переховали ся хіба малі округи, як: відривок „Слова о Романі Волинськім“ поміщений у Волинській літописі під р. 1201, „Слово о погыбелі руския земля“, памятник з XIII ст., уступ Київської скороченої літописі про побіду кн. Острожського над Москвичами під Оршею 1515 р. Однакож притім не треба забувати, що муз.-синтактична стопа укр. народних пісень із строго означеним числом складів і сталою внутрішньою організацією різнить ся значно від т. зв. розтяжимої муз.-синтактичної стопи без сталої форми, яка приходить в памятниках дружинно-лицарської поезії і в думках.

В київській скороченій літописі читаємо під р. 1515 в кінці оповідання про побіду під Оршею над Москвою слідуєчі рядки:

„Великославному господарю королю Жикгимонту Казимировичу
буди честь и слава на вѣки,
побѣдившему недруга своего
великого князя Василя Московского.

А гетману его вдатному князю Константину Острожскому
дай Боже здоровье и щастье вперед лѣпшее.
Как нынѣ побил силу великую Московскую,
абы так побивал сильную рать Татарскую.“

Як живо нагадує сей уступ своїм поетичним складом не лиш звісне закінчене Слова о п. Игоревѣ, але й славословія козацьких дум²⁾.

1) Сей памятник відносить д-р Франко теж до князівсько-дружинної доби, приймаючи за найбільш правдоподібний час його написаня кінець XIII або початок XIV. в. Перетц признає се „Слово“ за памятник, що без сумніву походить з XII—XIII в. (Исслѣдованія и матеріалы“ т. III. с. 3.)

2) „Здоров — кажуть — здоров Кінко Самійлу.
Гетьмане запорозький!
Не згинув еси у неволі,
Не згинеш із нами козаками по волі!“

По словам д-ра Франка в кінці літописного оповідання про битву під Оршею „сходять ся разом закінчене старої дружинної поезії з новою формою укр. народної творчості — козацькими думами“ (ор. cit. ст. 17). Та форма дум, як бачимо уже в XVI ст. не була нова: вона-ж зародила ся далеко ранче і проглядає зовсім виразно в пам'ятниках дружинно-лицарської поезії.

Справедливо зазначає Тиховський, що хоч три віки ділять Слово о п. И. від дум, о скільки можна з певною правдоподібністю говорити про час їх появи, мимо того поетичний стиль раз вироблений під впливом звичних житєвих умов не загинув у слідуєчих поколіннях. Ті самі „трудня повѣсти“ о великій борбі на українських степах гомоніли по прежнему в південній Русі і складались вони в тімсамім дусі і тоні і тимсамім розміром, що і в XII. ст. (ор. cit. ст. 20). Можливість і природність заховання стилю і розміру пісенного дружинної поезії протягом століть пояснюють учені (Житецький, Тиховський) постійністю розміру народних пісень взагалі, а особливо літописними даними, котрі доказують, що дружинний епос дійсно не переставав розвивати ся в тімсамім напрямі.

Дієсловні рими так часто уживані в думах не становлять основної різниці між думами а пам'ятниками лицарсько-дружинної поезії, тим більше, що і в „Слові о п. Игоревѣ“ подібають ся подекуди рими:

Ту ся копиемь приламати,
 Ту ся саблямь потручати...
 Чръна земля подь копыты
 Костьми была посеяна
 А кровию поляна...
 Что ми шумить
 Что ми зветить...

„Утверди Боже люду царського
 Народу християньского
 Війська Запорозького Донського
 З сією черню Дніпровую Низовую
 На многая літа до кінця віка!“
 „Дай Боже, козаки промовляли,
 За гетьмана молодого
 Жити, як за старого,
 Хліба солі його вживати,
 Города Турецькі пліндровати!“

Два сонця померкоста,
 Оба багряная стълпа погасоста...
 Коли соколь въ мытѣхъ бываеъ,
 Высоко птиць възбиваеъ...

(Цитовано по виданню Ом. Огоновського.)

До ряду пам'ятоків споріднених формою із „Словом о п. Игоревѣ“ зачисляє Перетц також „Шестидневъ“ Георгія Пізіда переведений 1385 р. Димитрієм Зографом і „Задонщину“, що навіть змістом дуже близько підходить до нашого „Слова“¹⁾, та декотрі уступи з 1-шої Псковської і 4-тої Новгородської літописі. Перетц вказує на близьку аналогію усіх тих староруських пам'ятоків з великоруськими білінами, і силкує ся вказати, що стара південно-руська поезія дум і народних пісень до появи польського впливу і греко-словянської теорії була по формі тотожна з великоруською. Отся єдність доходить до послідних літ XVI ст.²⁾

По дослідям Голохвастова³⁾, на котрих опирає ся теж Сокальський⁴⁾, білінний стих обіймає звичайно 13 складів, що групують ся у 3 стопи синтактичні. Отсе звичайна схема білінного стиха: 5+4+4. При ритмічнім читанню або співанню білін ритмічні ікти визначають 3-й, 7-й і 11-й склад стиха, н. пр.:

Когда бѹдешъ ты | на мѹтѹшкѣ | святѹй Руен
 Да ѣ будешъ когда | у князя | у Владѣмира.

Часто граматичні наголоси не згоджують ся з ритмічними іктами. Групи силлябічні білінного стиха не замикають завсѣгди стало означеного числа складів: се розтяжимі стопи, що містять найменче 2—3, найбільше 6—7 складів.

Такий свобідній формі білінного стиха відповідає також мелодія, що має подекуди характер речитативу: се мішанина мелодичних фраз із говором-рецитацією, подібно як у церковних напѣвах.

Однакож частійше з'являє ся в білінах доволі правильний двокілінний стих, як се доказують приміри, наведені в розправі О. Е. Корша, що на основі мелодії ділить білінний стих на два півстихи.⁵⁾

1) Исслѣдованія и матеріалы“ III. с. 5.

2) Ibid. III. с. 15. Ми побачимо, що між пам'ятниками дружинної поезії а білінами, заходить значна різниця що до форми стиха подібно, як між істор. думами а лірич. піснями.

3) Законы стиха русскаго народнаго и литературнаго. Русскій Вѣстникъ. 1881. Декабрь.

4) Русская народная музыка с. 274—77.

5) „О русскоѣ народноѣ стихосложеніи. I. Былины.“ Извѣстія отд. русс. яз. и словесн. Имп. Акад. Наукъ 1896, т. I. с. 39.

Щу- кой ри- бо- ю хо- дить | во си- нем мо- р'ї, ||
 Яс- ним со- ко- лом ле- тать | по- под не- бе- сью, ||
 Сь- рымъ вол-комъ ры-скать | во чи- стом по- л'ї і т. д.¹)

Подібною рецитациєю з розтяжимою мелодією незастиглою в сталі контури єсть також пісня про „Книгу Голубиную“²⁾, що виказує також двоколінний стих найчастіше 5+5, як у колядках. Пісня про „Книгу Голубиную“ підходить змістом подекуди до христіянізованих колядок, що мають апокріфічну закраску.

Отъ на- ше- я | отъ А- ла- ды- ри || и отъ той гла-
 вы | отъ А- да- мо- вы || По- сре- ди по- ля |
 И ко той ко кни- г'ї |
 са- ра- чин- ска- го || вы- па- да- ла Кни- га |
 Го- лу- би- ны- я || со- хо- ди- ли ся |
 Го- лу- би- на- я.
 со- в'з- жа- ли ся.

¹) Годить ся зауважити, що Корш переводить поправки в текстї цитованої биліни по своїому розумінню.

²) Заміщена в збірнику Безсонова „Кал'їки перехожі“ III. с. 1.

И сорокъ царей | со царевичамъ
 И сорокъ князей | со князевичамъ
 Ко тому царю | ко премудрому
 Ко Давыду | ко Евсевичу.¹⁾

Стих 5 + 5, типовий для колядок, стрічаємо часто також в билінах:

Зелена вина | въ полтора ведра...
 Среди двора | княженецкого...
 Онъ обернется | яснымъ соколомъ...
 Уйми ти свое | чадо милое...
 Гой еси душа | красна дѣвица...²⁾

Коли зважимо, що первісною вітчиною билін була (правдоподібно) південна Русь, як на те вказує їх зміст і час повстання в ранній добі княжого періоду, то споріднене розміру билінного з колядковим не будемо уважати за випадкове. Однакож пам'ятники дружинної поезії не вказують навіть тої приблизної правильності розміру, яка проглядає в билінах і духовних етихах.

Хоч як близько стоїть „Слово о полку Игоревѣ“ і інші аналогічні пам'ятники до народної поезії, не треба забувати, що се твори книжної словесности, а не народні пісні. Яка була форма народної поезії в дотатарській добі, можна-б пояснити хіба лиш на основі найдавніших її пам'ятників, якими є безперечно биліни, похоронні заводи, козацькі думи, та обрядові пісні: колядки, щедрівки, веснянки, обжинкові і весільні пісні. По ритмічній будові обрядових пісень можемо догадувати ся, що вже в старинній добі побіч свободної форми дружинної поезії, плеканої головно вищою верствою, були у нас пісні із сталим розміром та із сталою внутрішньою організацією синтактично-музикальної стопи, хоч може і без великої різноманітності пісенних фасонів; тут належить передо всім обрядова поезія, культивована простим народом. Так було і в середній добі, що побіч свободних рапсодий в козацьким епосі розвивала ся буйно лірична пісня із строго означеною формою.

Греко-словянські граматики з кінця XVI ст. і початку XVII ст., як *Ἀδελφότης* (з 1591 р.), граматика Лаврентія Зизанія (з 1596 р.), Мел. Смотрицького (з 1619 р.) протиставляють силлябічній версифі-

¹⁾ Порфирьевъ відносить стихи о „Голубиной Книгѣ“ до перших віків християнства на Руси. (Исторія русской словесности ч. I. с. 304.)

²⁾ Наведено за Коршем op. cit.

кації латинсько-польської школи теорію грецької метрики, основу на довгих і коротких складах. Та версифікаційні правила цих граматик, не знаходячи основи в аязиковому матеріалі, мали лишень теоретичне значінє, і самі автори граматик, подаючи з трудом уковані приміри ямбічних, трохаїчних, дактилічних і інших віршів користувались притім всякими можливими виїмками і полекшами.

Греко-словянська теорія уступає врешті під напором силлябічної версифікації. Уже в останній чвертині XVI ст. з'являють ся два типи літературних віршів:

1. неритмічні вірші, щось в роді римованої прози з переважно дієсловними римами, як н. пр. чотиростих на герб Львова, заміщений в Адельфотесі 1591:

Знаменіє тезоименитаго князя Лва град сей маєть.

Егоже имя по всей европіи російській род знаєть.

В митрополіи киевогалицкой славно пребываеть.

Егоже вся окрестная страна обогащаеть.

[Перетц: Исслѣд. и матер. I. с. 6.]

Такі-ж вірші Герасима Смотрицького в Острожській біблії з 1581 р., Лаврентія Зизанія в його-ж граматичі з 1596 р.¹⁾, вірші в брошурі: „Ламентъ домоу княжатъ острожскихъ“ 1603 р., Транквіліона Ставровецького в творі „Шерло многоцѣнное“ 1646; ся форма розвинула ся в літературі мабуть із римованої прози під впливом укр. народних дум.

2. Силлябічний вірш виказує сталє число складів, сталє місце для одної або й двох цезур і двоскладові рими, що лучать не лиш вірші, але й групи силлябічні в границях одного вірша. Як найдавніші зразки силлябічного стиха звісні в українській літературі слідуєчі памятники:

А. Римші: „Хронольоіа“ з 1581, похвальна ода на герб Льва Сапіги надрукована в Статуті литовськїм 1588 р.²⁾, і вірші на герб Скуминів, заміщені при Апостолі з 1591 р.

Розмір 7+6² був в тім часі найбільш уживаний і з'явив ся у нас мабуть за польським впливом.

1) Граматика писма всѣх научает,

Чтырма частми латве уразумяет і т. д.

2) Все можем своим окомъ, | ладно обачыти,
Дольжию и широкость, | шнуром назначыти.

И человека можемъ | познати по твѣри
Если в себе не маєть | лишнее привѣры.

В польській літературі доховали ся уже з кінця XIV ст. і перших десятиків XV ст. церковні пісні, зложені доволі правильним силлябічним стихом. В піснях того часу найбільш уживаний 8-складовий стих з цезурою по середині 4+4¹⁾. Польські релігійні пісні з XV ст. виказують також вироблені иньші розміри стиха, н. пр.: 4+3²⁾, 6+6³⁾, і що особливо важне, розмір 7+6, з правильною цезурою в першій півстиху (4+3), н. пр.:

Pysze pawel | aposztoł || w epystolye yawne,
 Ysz rozdawasz | komu kczesz, || szwoye dary pewnye;
 Dawasz zdrowye | roskoszne, || komu gyedno raczysz,
 Y rozumu | przymnazasz, || kyedy thy czasz baczysz.

(„Hymn o Duchu św.“⁴⁾) — один з найкращих творів, які видала польська релігійна поезія XV ст.).

Тринайцятискладовий стих 4 + 3 + 6, подибуваний звичайно в віршах призначених до співу, ріжнить ся правильним розложенем першого півстиха на дві групи силляб. 4 + 3 від 13-складового стиха неспіваних творів, в яких перший півстих виказує найчастійше одноцільну 7-складову групу.

Характеристична річ, що найдавніші польські релігійні пісні з першої половини XV ст. є в переважній частині перекладами з чеських первовзорів⁵⁾.

Польські поети XVI в. розпоряжають уже значною ріжnorodністю віршових розмірів. Латинсько-польські граматика XVII в. обговорюють ось які віршові форми:

13-складовий стих 7 + 6	}	найбільш уживані розміри ⁶⁾ .
11-складовий стих 5 + 6		

¹⁾ M. Bobowski, *Polskie pieśni katolickie od najdawniejszych czasów do końca XVI w. Rozprawy Akad. Umiejętn. wyd. filolog. serya II. t. IV. Kraków, 1893, st. 36, 75, 76, 81, 96, 99.* Порівн. пісню: „Ach móg smutku. | ma żalosti“ яку Ст. Добржицький відносить до XIV в. *Studia nad średniowiecz. piśmiennictwem polskiem. Kraków, 1901, st. 4.*

²⁾ Bobowski op. cit. st. 50, 79.

³⁾ Ibid. st. 67.

⁴⁾ Bobowski op. cit. st. 94. Порівн. „Pieśń o meście Pańskiej“ з XV в. що виказує теж розмір 7+6 з доволі правильною цезурою в першій півстиху 4+3 або 3+4, *ibid.* st. 83.

⁵⁾ Ibid. st. 13, Dobrzycki op. cit. st. 14.

⁶⁾ В розправі „Хмельницина 1648—1649 років у сучасних віршах“ (Записки Н. Т. ім. Шевченка 1898 кн. III і IV с. 1—112) цитує д-р Франко із рідких друкув і рукописів множество польських віршів, що відносять ся до Хмельнищини; попри домінуючих розмірах 7+6 і 5+6 дуже рідко можна подибати серед поданого матеріалу иньшу будову вірша, н. пр. 4+4.

10-скл. стих 5+5 (як в укр. колядках)

9-скл. стих 5+4

8-скл. стих 5+3 (як в укр. весільних піснях)

14-скл. стих 4+4+6 (як в коломийках):

Ten zaś cały | zbiór niemały, || który opisano,
Ku ozdobie | służu Tobie || Przeświećna Dyano¹⁾.

(Характеристична річ, що групи силлябічні в границях одного стиха римують ся таксамо, як буває і в укр. народ. піснях.)

Правила латинсько-польських піітик витиснули швидко в південній Русі греко-слов'янську теорію версифікаційну, і в 20-тих роках XVII в. більшість південно-руських стихотворців пише правильні силлябічні вірші²⁾.

І так розміром 7 + 6 зложені вірші Кассіяна Саковича на погріб П. Конашевича Сагайдачного з 1622 р.³⁾, привіт Могилі „Εὐχαριστήριον” або вдячність“ з 1632, вірші на герб Замойських в „Тріодіоні“ 1631 р., на герб Могилі в Евхольогіоні 1646.⁴⁾

Розміром 6+6 (подекуди 7+6) зложені вірші „Упадок сатани і Ада“ і „На Ирода“, видані Перетцом по рукопису з початку XVII в.⁵⁾:

Ты мрачное княжа, | сатано лукавый,
Трепещи оного, | иже тя поправый.

Розмір віршовий 4 + 3 + 6 подибаємо в інтермедиях Іватовича (1619) побіч 8-складового стиха подекуди з неусталеним місцем цезури:

Ой матйонко | матйонко! || тепер же ми ліхо!
Чи біс, чи ліх | чоловік || управил мене тихо.
В то нестєєє | веліке || щоб убоство своє
Потолк в нивоч | обротил || те горшочки моє!⁶⁾

(Сей вірш своєю будовою живо нагадує коломийковий розмір.)

¹⁾ Перетц: Исслѣд, и матер. I. гл. 4.

²⁾ Ibid. I. с. 12.

³⁾ „Историч. пѣсни“ Антонович-Драгоманов т. II с. 127—133.

⁴⁾ Ом. Огоновський: История литературы I с. 268, 278, 281.

⁵⁾ Op. cit. I. 83.

⁶⁾ Збірник фільологічної секції Наук. Тов. ім. Шевченка I. Розвідки Драгоманова с. 179.

Чи жартуєш | з мене собі?
 Наробівши, | та не знаєш?
 Горщкісь украл, | та питаєш,
 Из сукману, | тась и зрадил
 Мене в торгу: | котась всадїл¹).

Одинацятискладовим стихом 5 + 6 (з деякими відступленнями від основної схеми) зложені строфи „Ляменту о прыгодѣ нещасно(и) мешчан островских“ з 1636 р.:

„Едын мешчанин | обрался зухвалый
 А для едного | вшитки винны zostали,
 Же ся на посла | паньского замѣрыль
 Снад го удариль“.

(Уривки із сего памятника подає Житецький в „Мысляхъ о нар. малор. думахъ“ ст. 118—120).

В половині XVII в. з'являєсь в книжних віршах (мабуть під впливом народних пісень) розмір 5+5+7, яким написана „Duma kozacka o Beresteckiem zwycięstwie“ 1651 р.²)

Семискладовим стихом з неусталеним місцем цезури зложена „Pieśń Ruska o Chmielnickim Bogdanie, Buntowniku kozackim“, яку треба віднести до часів Хмельнищини:

Wysupał się Hmel z mycha,
 Narobył Lachom licha,
 Pokazał Im rozumy,
 Wywernoł ditcze dumy³).

Стих 4+4(або 3)+6 хоч не всюди правильний виказує сатирична вірша з XVII в. на попів, що кінчить ся отсею строфою:

Da nie budu, | nie budu, || do koreczmy chodyty,
 Budu za was | y za sebe || Bohu se mołyty⁴).

1) Ibid. с. 178.

Осьмискладовий стих з'являєсь також в „Дїяствїи на страсти Христовы списанномъ“ з 1686 р.:

Огъ отмѣна | сего свѣта
 Вреди зѣло | без отвѣта;
 Нынѣ мнится | вся желати,
 Утро тщится | смерт задати. Перетц. Ор. cit. III. с. 19.

2) Ibid. I. с. 94.

3) Ibid. I. с. 103.

4) Ibid. I. с. 107.

Бачимо з наведених примірів, що силлябічний вірш приймає ся в українській книжній поезії (головно через латинсько-польські впливи) уже в останніх десятиліттях XVI в., а в першій половині XVII в. стає загально уживаним.

Як сильний був вплив польських силлябічних віршів на українську книжну поезію XVII—XVIII в., виказують південно-руські переклади коляд, псалмів і віршів, які Перетц в названій праці зводить з польськими першовзорами, як н. пр. вірша про суєту мирську по рукописи з кінця XVII в. в розмірі 5+5+5:

Есть прелесть в свѣтѣ	Jest zdrada w świcie
як в полном цвѣтѣ	jak w polnym kwiecie
ты ту остави	więc porzucić
Возлюбленная	Duszo kochana
дуже грѣшная	grzechem zmazana
от злѡб воспрями.	czas się ocucić. ¹⁾

Таким же перекладом з польського була вірша видана по рукопису з кінця XVII в. в розмірі 6+6²:

Почто мир гордит ся | во времениѣ славѣ,
его же блаженство | мимо ходить явѣ.²⁾

Як переклад з польської пісні Affekt do Pana Jezusa — наводить Перетц віршу з початку XVII в. в розмірі 6+6²
4+4+6²

Имаѣшь азъ своего || ісуса моего
не творил бо | есмь благаго || любве ради его.³⁾

По польським взірцям написана теж „Риѣмотворная Псалтирь“ Симеона Полоцького з 1680 р. розміром 5+6:

Хотяѣ спасенно | дни своя прежити,
свободенъ оумомъ | отъ печалей быти,
Да тщится псалмы | по вся дни читати
во славу Богу | или воспѣвати.⁴⁾

Силлябічні вірші релігійного змісту складав також Лазар Баранович (по польським взірцям), Лавр. Величковський, Варл. Ясінський, Дм. Ростовський.

¹⁾ Перетц, *op. cit.* I. с. 132.

²⁾ *Ibid.* I. с. 151.

³⁾ *Ibid.* I. с. 157; такимсамим розміром зложена псалма з початку XVIII в., *ibid.* с. 161.

⁴⁾ Псалми Полоцького були положені на музику царським дяком Вас. Титовим. Перетц, *op. cit.* I. с. 204.

В протязу XVII в. форма силябічних віршів стає всевладною в укр.-руській літературі і досягає кульмінаційної точки в своїм розвитку. В южноруських збірниках віршів, псалмів, кантів і пісень з початку XVIII в. бачимо уже велику різnorodність і багатство ритмічних форм може неменче, як і в нинішніх збірниках народних пісень.

Силябічним стихом писані містерії і трагедо-комедії (13-скл. стихом 7 + 5), як Мудрость предвѣчная з 1703 р., Владимир з 1705 р., Іосифъ Патріарх з 1708 р., Милость Божія з 1728 р., Комическое дѣйствие з 1736 р., Воскресеніє мертвыхъ 1747 р., інтермедії (н. пр. Г. Кониського, М. Довгалевського¹⁾), канти вертешної драми, різдвяні і пасхальні вірші. — Силябічні вірші складають бурсаки і професори кїївської академії, як Теофан Прокіпович²⁾, свѣтські люди і духовники-монахи, як Климентій Зіновїїв³⁾. Правильний силябічний стих царить в співанниках того часу. Одним словом: на основі силябічної версифікації зростає

1) Отсе для приміру вірші з інтерлюдій Довгалевського:

а) 4+4(або 3)+6:

Чомъ цыганко | не прядешъ? || бо не вмю прядты.

Изь-за гаю | выглядаю, || щобъ сорочку вкрасти.

(Сей відривок приведений Житецьким по рукопису Києво-Михайлівського монастиря (№ 1710) з 1736 р. Мысли о нар. мал. думахъ ст. 104.)

Будова тих стихів така-ж як і в нинішніх коломийках, значно різнить ся складом від слідуячого розміру:

б) 7+6:

Эгей! Коли б внять, як була | козацкая слава

Що б роспустилась всюди | як пѣрами пава,

И щоб зацвѣла знову | як рожа у лѣтѣ,

Якъ Богъ позволитъ побрать | турецкіи дѣти, і пр. (ibid. с. 110.)

в) 6+6

4+3+6:

Будь ласкавъ козаче, | визволь з сего лиха,

Якъ придеши | до мене, || дамъ вовса пол мѣха. (ibid. с. 109.)

г) 4+4:

Пойду знову | на Сѣчь-мати.

Пойду доли | внизъ шукати. (ibid. с. 110.)

2) В. Н. Перетц: Малорусс. вирши и пѣсни въ записяхъ XVI—XVIII вв. Извѣстія Отдѣл. русс. языка и словесности Имп. Акад. Наукъ, 1899, том IV. кн. 4. с. 1257—1260.

3) Н. пр. Котрый мовять человекъ | добре выпиваетъ.

теды такому Панъ Богъ | на пиво даетъ.

Хочай то и такъ правять, | же пиво не диво,

еднакъ добре, гди зтроха | горло промочило.

Основа, южно-русс. литературно-ученый вѣстникъ 1861, янв. с. 172.

богата пісенна і віршева література що з кінцем XVII і початком XVIII в. збагачує ся також новим змістом.

Коли в старших пам'ятниках української книжної поезії з XVI—XVII в. побіч релігійних змагань замітна патріотична тенденція до звеллчуваня народних діячів і героїв, оборонців православія і народности, чим пояснює ся замітний панеїричний тон епіграм і присвят ріжним маїнатам руським і литовським, то в початках XVIII в. з'являє ся в українській віршовій літературі сатиричний елемент, признаваний також правилами піітики¹⁾; за свіжий прояв треба уважати також еротичну лірику, що являєсь в літературі не без впливу народних пісень; також що до язика по словам Перетца „шкільна поезія з початком XVIII в. тратить ступнево свою старословянську оболочку і все більше і більше зближає ся до народної української річи. Шкільні поети радо послугують ся народною символікою, обробляючи її на клясичний лад і в своїх стихотворах лучать і вказівки теорії і зростаючий вплив простонародної річи і поезії²⁾“. В книжній поезії початку XVIII в. являють ся незнані, а бодай мало розповсюджені перед тим фривольні вірші і пісні що вказують язиком і формою на польський вплив.

Велике багатство віршової і пісенної літератури виказують особливо рукописні співанники з першої половини XVIII в., що були в тім часі дуже розповсюджені і так сказати б „модні“. Тії збірники дають повний образ пісенних і віршових форм XVII—XVIII в. і є мірилом тодішного літературного образования, смаку і уподобань читаючої верстви. Серед співанників першої половини XVIII в. подибаємо:

1) збірники релігійних пісень або псалмів і віршів (серед яких часами заплутаєть ся кілька світських пісень) — се неначе прототипи Богогласника.

2) мішані збірники пісень релігійного і світського змісту.

3) збірки пісень і віршів світського характеру, декотрі із значною примішкою народних пісень.

Із 12-ти збірників пісень і віршів описаних Перетцом в „Историко-литературныхъ изслѣдованіяхъ и матеріалахъ“ на особлившу увагу заслугує збірник псалмів і кантів описаний по рукопису Імператорської Академії Наук № (16, 6. 29) з років

¹⁾ Перетц, *op. cit.* I. с. 421—2.

²⁾ *Ibid.* с. 422.

1729—1730¹⁾ (містить всего 5 світських пісень на загальне число 100; можна б затім сей збірник причислити до першої групи.) Збірник Віленської Публичної Бібліотеки № 233 (15) описаний по рукопису з початку XVIII в. і 1740 pp.²⁾ — се дуже богата збірка, і містить „ізъ древныхъ пѣснописцевъ или пѣнопойничихъ выписанныя“ пісні різдвяні, о страшнім суді, великоп'істні, воскресні, Богородичні, пісні святим і инші релігійні пісні. До третьої категорії співанників можна б причислити збірник віршів і штучних пісень описаний по рукописи Імператорської Публичної Бібліотеки О. XIV. № 11.

Найвизначнійшим з поміж знаних доси збірок мішаного, напів духовного і напів світського характеру єсть безперечно співанник виданий проф. Грушевським в Записках Наук. Тов. ім. Шевченка том XV, XVII. Співанник сей зложений з двох частий: одна датована роком 1718, друга 1727. Укладач співанника, Русин із східної Галичини, був мабуть дяком бакалярем, так як сам зміст співанника і деякі написи вказують на школу і школярську сферу.

„З складових частий збірника — по словам проф. Грушевського³⁾ — перша власно має особливий інтерес для своєї різнородности. Ся мішанина побожних співів і фривольних, часом дуже вільних віршиків, народних пісень і книжних композицій, віршів руських і польських, відгомону сучасної політичної літератури і веселих, безпретензійних жартів, дає нам як рідко повний і цікавий образок інтересів духовних і літературних тогочасного письменного чоловіка.“ Попсована форма декотрих віршів показує на те, що довго блукали вони по світу, заким увійшли до співанника, „а се примушує час їх написаня посунути значно назад, принаймні на кількадесять літ перед XVIII в.“⁴⁾

Хоч як цінні збірники, описані Пететцом, то не все можна користати з того опису для прослідження пісенних форм, бо Пететц подає лиш один або два перші рядки пісні, що не вистарчає до пізнаня пісенної будови особливо, коли строфа обіймає кілька стихів, як се буває найчастійше в релігійних піснях. Хотячи подати бодай короткий огляд пісенних форм уживаних в южно-руських збірниках з початку XVIII в., користуємо ся збіркою

¹⁾ Op. cit. I. ч. 2. с. 5—11.

²⁾ Ibid. I. ч. 2. с. 12—34.

³⁾ Записки XV. с. 5.

⁴⁾ Ibid. с. 8.

проф. Грушевського¹⁾ і вельми цінним матеріалом з праці Петретца: „Малорусскія пѣсни извлеченныя изъ рукоп. XVIII в.“²⁾

2 [4 + 4²]

Ісус Христос | всего свѣта
Царь над цари | вѣчне дѣта!

Груш. XV. таксамо *ibid.* LV, LVI, LXVI, LXXV, LXXVIII.

3 [4 + 4²]

Даждь ми слово | сло́ве бо́жій
Славити крестъ | твоє ло́же
Нехай твоя | мо́ць помо́же!

Груш. XVI.

2 [4 + 4]

[4 + 6] приспівка.

Отець сви́ше | при́зывает
Синь матери | руку́ дает
О дѣвице, | твоє усне́ніє.

Груш. XXVII.

2 [4 + 4]

2 [4 + 6]

Ю́же декрет | подпи́суєт
Пилат ви́рок | ю́ж ска́зуєт
На сме́рть (2 р.) | кри́жовують А́гнца,
Тебе, тебе, | всего свѣ́та творца.

Груш. LVII, порівн. XLI.

3 [4 + 4]

5 + 6 + 3

8 + 5

} приспівка.

Істочни́че | благода́ти,
О Ілі́є | в небо́ взятій
Презъ а́нгеловъ | дво́хъ кри́латих,
Ілі́є сла́вній, | Ілі́є, вели́кий | проро́че.
Пред при́шествієм предте́че, | Ілі́є сла́вній!

Груш. XLII.

¹⁾ Ось що говорить про збірку проф. Грушевського Петретц, який мав в багатій Імператорській Публичній Бібліотечі яких 20 збірників з XVIII в. під рукою: „Относительно свѣтской поэзіи пѣсень и любовныхъ виршъ намъ приходится искать матеріала въ первоисточникахъ, среди которыхъ видное мѣсто занимають сборники Грушевскаго и Акад. Наукъ“ № (16. 6. 29). Исслѣд. и матер. I. с. 212.

²⁾ *Op. cit.* I. ч. 2. с. 171—190.

4 [4 + 4]

7 (присп.)

Дѣво мати | преблагая, || тись царице | небесная!
 Рачь намъ ласку | свою дати, || бисмо могли | отримати.
 О всегѣтая мати! (2 р.)

Груш. LIII.

4 [5² + 5²]

Не плачь Рахіиль, | зря чада цѣли,
 Не увядаютъ, | но процвѣтають (2 р.)
 Волніє крїни | в новой святїни,
 Ко Богу и сїну | мѣшъ причїну. (2 р.)

Груш. IX. таксамо *ibid.* XXV.

2 [5 + 5]

6 (присп.)

Даст нам в покою | весело жити
 И со ангели | его хвалити
 Звѣзда пресвѣтлая. (2 р.)

Груш. LXV.

2 [5 + 5 (рід. 6)]

2 [4 + 4]

Бо там тож будеш | и преизбудеш!
 Крикъ и воланя | на грѣшніе люде...
 Там не будет | поратунку
 Кромѣ плачу | и фрасунку.

Груш. XXXIII.

2 [4 + 6]

3 [4 + 6 (рід. 5)] присп.

Кто прибѣгнетъ | ко храму твоему
 Той одержитъ | в(о) небѣ корону
 Іерарховъ | Христовъ Николае,
 Ми до тебе | вси прибѣгаем,
 А на помощь | тебе призываемъ! (2 р.)

Груш. XXXVII.

5 + 6

Радуй ся радость | твою воспѣваемъ,
 Такъ горкій смутокъ | мой осоложаемъ,
 Радуй ся Дѣво, | Дѣво волаемъ.

Груш. XXVII, таксамо *ibid.* XXXV, XXXVIII, LIX.

2 [5 + 6]

5 (bis) + 6

6 (bis) + 6

Отвѣщай Дѣво: | мужа аз не знаю,
 Како се будеть, | недоумѣваю.
 Архангелъ паки (2 р.) | Гавріилъ вѣщаеть,
 Стояще пред Богомъ (2 р.) | ей отвѣщаваеть.

Груш. XXXIV.

2 [5 + 6]

3 [5 + 5] присп.

Во Вефлеомѣ | велия новина,
 Чистая панна | сина породила.
 Христос родися | Бог воплоти ся,
 Ангели спѣвають: | Царя витают
 Поклон отдают: | Христос роди ся!

Груш. LXI.

2 [6 + 6]

Нескверна, неблазна, | чистая госпоже,
 Нетлѣнна яви ся | мнѣ, красная роже.
 Раждалас Ісуса | през Духа святаго,
 На руках держалас | всѣх содержащаго,

Груш. XL.

2 [4 + 3 + 5]

От утробы дѣвья | Богъ произийде,
 Вселитися на землю | от небесъ прійде. (2 р.)

Груш. LXIX.

2 [7 (рідше 8) + 6]

О трєблаженное древо, | на немже цар слави
 Распятя за нас грѣшних | и стер врагомъ главы. (2 р.)

Груш. XXXIX. Таксамо LI, LII.

2 [4 + 4 + 5 (рідше 6)]

Ісусе мой | пренайсладшій || и творче свѣта,
 Еще хоча | мало пожди || моего отвѣта! (2 р.)

Груш. LXXVII.

4 [5 (рід. 6) + 4 + 4 (рід. 5, 3)]

Богомъ избранныя | мати дѣво | отроковице,
 Дѣвствомъ похвала | пречистая | владичице! (2 р.)

Во молодомъ вѣку | видиши мою | своеволю
В тяжкомъ упадку | въ грѣховъ моих | неволю.

Груш. XLIII.

2 [4 + 4 + 6]

Обрѣте ю | в дому своем || на тронѣ сидящу.
Нѣ празную | нѣ лежащу || тилко книгу чтящу. (2 р.).

Груш. LXXII.

2 [5 + 5 + 7]

Роже слѣчная, | дѣво чистая, || вдячне пахучая!
Подай нам руку, | не дай на муку, || матко милосердная!

Груш. XXIX. Таксамо LXXXI.

6 + 6

4 + 4 + 6

Радуй ся Царіце || наша заступнице
Небеісного | пелѣкана || Маткоюсь названна!

Груш. XVII.

6 + 6

4 + 3 + 6

Але я на тое || нѣчого не дбаю
О покутѣ | не мышлю || анѣ теж ся како (2 р.)

Груш. LXXXVI.

2 [7 + 6]

2 [3 + 3 + 6]

Помисли человекѣ | презгоркій час смерти
Же не на вѣки жити | потреба умерти (2 р.)
О горе, | слез море | от очию злиймо,
Фрасунокъ | за трунок | во уста улиймо (2 р.).

Груш. XXXVI.

2 [5 + 6]

2 [5 + 5 + 5]

К тебѣ божая | мати прибѣгаемъ,
Ратуй нас панно, | ратуй, погибаетъ!
Буд помощница, | естес царица, | бось от Ливана,
Трикрот нам царство | і на моцарство | до неба званно.

Груш. XXX.

3 [6 + 6]

5

Ликуй днесь Сноне, | возиграйте гори,
Согласѣт ся труби, | надъ аггелскіе хоры,

Красно процвітайте, | весь мир наповняйте,
Кедри ливански. (2 р.)

Груш. LXXIII.

3 [5 + 6]

5

Богородице, | вѣрнимъ оборона,
Оуповающымъ | на тебе корона,
Спаси нас от бѣды | мати преблагая,
дѣво святая! (2 р.)

Груш. LIV, таксамо LVIII, LXII.

2 [4 + 6²]

2 [4 + 4²]

4

Весели ся | красная пустѣни
Радуйте ся | ангельскія сіли
Пророкъ в тебѣ пребиваеъ
Котрій людемъ повѣдаеъ
Покайте ся!

Груш. VIII.

2 [3 + 6]

2 [4 + 4]

4

Ой хто хто | Николая любить,
Ой хто хто | Николаю служитъ,
Тому святій | Николае
На всякій час | помагае,
Николае!

Груш. XXXII.

2 [3 + 6]

2 [4 + 3]

3

Предвѣчний | родился под лѣти,
Хотячи | землю просвѣтити,
Да нас от тмы | возведе
И ко свѣту | приведе
О мрачній. (2 р.)

Груш. LXX.

2 [4 + 3 + 5]

2 [4 + 4]

5

От востока | восія | звѣзда яспая,
И повстанеъ | человекъ | от Ирафля,

Валаамъ то | пророковал,
 Яену звѣзду | показовал
 днес восияеть. (2 р.)

Груш. LXIII.

2 [5 + 5]
 6 + 6
 3

Аггельскій царю, | предвѣчній Боже,
 Добрь твоихъ языкъ | зрещи не може,
 Терпѣль за насъ муки | от жидовской руки
 безвинне. (2 р.)

Груш. LXXI.

2 [4 + 4²(5)]
 2 [6² + 6²]
 2 [4 + 5]
 5

Ко ней бо кто | прибѣгает
 А на помощ | ей призывает
 Той будетъ збавлений | от вѣчной геенни
 И всякого студа | в день божого суда,
 Не взалкает | но возискает
 Нескончону | в небѣ корону
 во горнем мѣстѣ.

Груш. XXXI.

Сей перегляд невеликого впрочім числа псалмів виказує значне багатство форм, уживаних в піснях духовного змісту¹⁾. Отсе найбільш улюблені розміри стиха: 4 + 4, 5 + 5, 5 + 6, 6 + 6, 7 + 6, 7 + 7, 4 + 4 + 6, 4 + 4 + 5, 5 + 5 + 7 — судячи не лиш по збірці проф. Грушевського але й по описам збірників поданим в названій праці Церетца т. I. ч. 2.

Склад стихів пісенних такий же як і в нинішніх українських народних піснях. Рими, майже виключно двоскладові, лучать не лиш стихи, але частійше як в народних піснях, ірупи в межах одного стиха. За те в лученю стихів у строфи церковна пісня значно ріжнить ся від народної головно тим, що виказує тенденцію до будованя довгих а часто доволі скомплікованих цілостий строфових з повтореннями і довгими нерас на кілька віршів приспів-

¹⁾ Пісні незаведені до сего огляду виказують неправильну, очевидно попсовану будову строфи, так, що годі її напевно угадати.

ками. Такі-ж довженні строфи і акростиhi характеризують також візант. гимнодию. Сей властивий церковним пісням стиль в будові пісенних строф розвинув ся дуже буйно; в Почаївськiм Богогласнику¹⁾ розмірно не багато знайдемо пісень зложених двостихами, за те не рідко можна подибати строфи зложені з 8, 9, 10 і більше стихів з „краєгранесієм“ і таким мно́жством двоскладових римів, якого не подибаємо в народних піснях н. пр. ч. 1, 2, 3, 4, 14, 24 (2-га строфа):

Вси Патріарси | и вси пророцы
 Ликъ Богоотець | с ними Отроцы
 Торжествуйте, | купно весь свѣте.
 Ты оуступай, | ветхій завѣте:
 Новій з неба, | его треба
 Было давно, | Нинѣ явно
 Настаетъ, | Богъ даетъ.
 Іди з ємпиру | В радость миру
 Отець сына | нам єдина
 Низпослалъ | Даровалъ.

Таке пересадне уживанє римів знаходить свою основу і в піітиках з першої половини XVIII ст. Г. Кониський радить уживати римів не лиш в кінці кожного півстиха, але каже лучити римом також дві перші групи триколінного стиха; ось примір такого стиха:

Чиста птица | голубица || таков нрав имѣть:
 Буде мѣсто | гдѣ нечисто || тамо не почиеть,
 Но гдѣ травы | и дубравы || и сѣнь есть отъ зноя,
 То прилично | то обично || мѣсто ей покоя.²⁾

Подібні взірці знаходимо в польських піітиках з XVII ст. В народних піснях, як висше показано, найбільше уживана строфа — се двостих або один стих з повторенем або приспівкою — звичайно недовгою. Мельодия пісенна укладає ся найчастійше в форму періоду музичного; розширені форми періоду, як і полученя двох періодів у строфу подибуємо також, але багато рідше.

Деякі типи довших скомплікованих строф могли перейти із церковних до народних пісень: єсть пісні народні, що не лиш формою але часто-густо змістом і язиком показують на книжне, часом польське походженє, як пісні: Гей сядай, сядай коханє моє³⁾,

¹⁾ Користуємо ся виданєм з р. 1805.

²⁾ Перетц, *op. cit.* III, ст. 33.

³⁾ Етл. Зб. XI, с. 183.

Зїздив я коника¹⁾, Бувай ми здорова ти дівчино моя²⁾, Широкеє болонячко вода заляла³⁾.

Сьвітські вірші і пісні XVII—XVIII ст. своєю формою і змістом стоять далеко ближше до української народної поезії, як релігійні псалми. Їх розміри віршеві такі-ж як в народних піснях, і така-ж переважно двостихова будова строф. Коли-ж з'являють ся і в сьвітських піснях під впливом церковної і латинсько-польської поезії довші, скомбіновані з усіляких віршів строфи, то вони в усякім разі не так розповсюджені, як в церковних піснях.

В яким же відношеню, спитаємо, остає форма української народної поезії до багатой літератури віршів і пісень XVII—XVIII ст., до польської книжної поезії і латинських взірців?

На се питанє старає ся відповісти проф. Перетц в своїх працях: „Историко-литературныя изслѣдованія и матеріали“ т. I, „Изъ исторіи русской пѣсни“ і т. III, „Изъ исторіи развитія русской поэзіи XVIII ст.“, і доходить ось до яких висновків:

1) Південно-руська книжна поезія XVII—XVIII ст. являєсь продуктом західного польського впливу як що до форми, так та-кож і що до змісту (I, с. 419).

2) Меже формою малоруських дум і віршів в стилю Острожської біблії 1581 і „Перла“ Транквіліона заходить таке споріднене, вказуюче на генетичну зависимість (дум від віршів), як меже сучасною малоруською піснею і правильними слябічними віршами XVII—XVIII столїтя“ (I, ст. 80).

„Слябічний стих через школу перейшов в народ“ (III, с. 423); „народний стих перейняв від шкільного рівномірність що до числа складів і рим“. (III, с. 15); „малоруська народня пісня ще в XVIII в. приняла форми штучной вірші“ (III, с. 29).

3) При кінци XVII і в початках XVIII ст. наступило зближенє між штучним і народним стихом, що привело за собою тонізований слябічний стих з переважно трохайчним чергованем наголосів (III, с. II).

„Народний стих придає слябічному деяку правильність наголосів, але і переймає від него рівномірність що до складів, рим

1) Етн. Зб. XI, с. 162.

2) Ibid. с. 141.

3) Наша дума. ст. 24.

і основні типи стиха, найбільш уживані у авторів силлябічних віршів“ (III, с. 424).

Що польська силлябічна версифікація і пісенна та віршева література XVII—XVIII ст. мала могутній вплив на розвій сучасної південно-ба й північно-руської книжної поезії, — се річ загально звісна. Вплив сей замітний уже в стихотворах Римші, як Хронологія з 1581¹⁾. Сильний був певно приплив латинських і польських релігійних пісень на Русь особливо за часів берестейської унії; звісний монах-полеміст Іван Вишенський в листі: Порада о очищеніи церкви, написанім коло р. 1608 згадує уже про „латинській смрадъ пѣсней“. Пісень як средства релігійної пропаганди уживали протестанти, католики, уніяти, а за їх приводом і православні. Вплив латинсько-польський утверджений через братські школи а скріплений через київо-могилянську академію стає домінуючим в південно-руській книжній поезії протягом XVII ст.; значіне сего впливу потверджує проф. Перетц довгим рядом фактів, аналізуючи південно-руські вірші і пісні XVII ст., що є переводами або перерібками латинсько-польських взірців. Збірники з перших десятків XVIII ст., що містять у собі пісенний матеріал витворений в значній часті ще в XVII ст., можуть послужити за мірило латинсько-польського впливу. І так н. пр. збірник переважно церковних пісень, описаний Перетцом по рукопису Імператорської Публич. Бібліотеки О. XIV. № 25 з початку XVIII ст. на загальне число 220 пісень містить звиж 40 пісень переведених або буквально переписаних кирилицею з польських первовзорів.²⁾ Значне число польських пісень або переводів і перерібок з польського знаходимо також в иньших співаннях з XVIII ст., описаних в т. I. ч. 2 „Исслѣдованій и матеріаловъ“ Перетца, що й зазначає старанно велику массу польонізмів у язиці пісень і віршів³⁾. Тесаме можна сказати також про почаївський Богогласник (з 1805. р.), що містить багато польських і навіть три латинські пісні.

Д-р Ол. Колесса звернув увагу в своєму відчиті „Українсько-руська і польська ритміка“ також на старинні переклади (XVI ст.) з німецького язика на книжний руський лютеранських

¹⁾ Перетц, *op. cit.* с. 69—72.

²⁾ *Op. cit.* I, ч. 2, с. 35—54.

³⁾ Особливо замітний є з того погляду рукописний збірник Віленської Публичної Бібліотеки № 233 (15) з початку XVIII в. і 1740 років. *Ibid.* с. 12—34.

пісень (як се зазначено у змісті сего відчиту, Хроніка Н. Т. ім. Шевченка 1900 ч. 3 ст. 7); показує ся, що на розвій руської релігійної поезії середньої доби впливали не лиш латинсько-польські але й німецькі взірці.¹⁾

Однакож при оцінюваню усіх тих фактів треба завсїгди мати на увазі, що за жерелом так руської як польської і німецької церковної римованої пісні треба шукати в середновічній латинській поезії, яка в значній частині витворила ті взірці стиха і строфи, що розвивають ся опісля в книжній поезії XVI—XVII—XVIII в.²⁾

¹⁾ Деякі з тих переводів напечатані О. Бодяпський (в „Чтеніях Общ. истор. и древн. рос.“ Москва, 1846) по стариннім рукопису з XVI ст., що знаходиться в познанській публ. бібліотеці.

Отсе наводимо дві строфи з „пісні о побіді“, що є переводом німецької пісні „Nun lass uns Gott erhalten“ :

...Онъ тѣло намъ питаеть
И душу прокормляетъ,
Грѣхомъ хотъ мы язвлены,
Въ погибель приведены.
...Имъ грехъ и долгъ простится,
Животъ имъ подарится,
Мы радость ожидаемъ,
Блаженство возжелаемъ.

Ся пісня виказує по більшій частині правильний розмір стиха 3 + 4 — та о скілько руські переводи заховують форму німецьких взірців, не мали ми спроможности провїрити.

²⁾ „Крім латинських віршів, складаних по класичним взірцям, від давних часів звіні піньшого поколю латинські вірші, складані по правилам т. зв. ритмічної системи, основаної на числі складів і чергованю наголосів. Приміри такого рода віршів замічено ще в староримській літературі, але головний розцвіт ритмічної метрики відноситься до пізнійшої доби, коли латинський язик, утративши значіне живого народного язика, всеж таки жив дальше як язик церкви і школи. Нова система оставила свій слід в ряді творів світської шкільної поезії.“ Ів. Ждановъ. Къ исторіи русскаго стихосложенія. Извѣстія Отд. русс. язика и словесности Импер. Акад. Наукъ. 1900. V. кн. 4. с. 1315.

„Сама-ж польська версифікація зложилась під впливом латинської, котра уже на самім початку середних віків враз із затратою довгої самоголосів в латинськїм язичі утратила свою стару метричну основу, і замінилась в тонічну. Вона присвоїла собі лиш зовнішні форми свого взору, версифікації метричної, без її єства; тому ж і в латинсько-польських учебниках стрічаємо науку о стопах, але в дійсности держалась латинська версифікація на рівночисленности складів в кождім віршу, причім наголос займав означене місце в більшій частині при кінці стиха; многоскладові стихи розділювались цезурою, котра теж відзначалась акцентом.

Отся рівночисленність складів і становить в польській версифікації

Як старанно і докладно копіювала церковна поезія свої латинські взірці також що до форми стиха, показує отсей примір латинської пісні приписуваної св. Казимирови, і її словяно-руські переклади в розмірі 4+4+7:

Omni die | die Mariae || mea laudes anima,
Eius festa, | eius gesta || cole devotissima.
Contemplare | et mirare || eius celsitudinem,
Dic felicem | Genitricem || dic beatam Virginem.

Во всемь вѣцѣ | рци дѣвици || похвалы душе моя,
Ея дѣйства | и торжества || празднуи умиленная.
Присмотри-ся, | усумни ся || такову величію,
Рци всечасну | Матерь красну || рци дѣвицу Марію.

Другий переклад:

Всѣхъ дній часа | Дѣвѣ Спааса || хвалы душе рци моя,
Ея действо | в дѣвствѣ женство || благочестно чти поя.¹⁾

Докладну схожість що до форми стиха словяно-руського перекладу з латинським оригіналом виказує також отся пісня з Богослужника (1805 ч. 220) в розмірі 5+5:

Non unus alter, | decimus annus
Animam gravis | torquet tyrannus!
Ah! pridem, pridem, | a iuventute
Languor peccati | irruit tute.

Ей не рѣкъ, не два, | и не десятый,
Якъ той боль грѣха | на душу взятый.
Ах давно, (давно), | отъ молодости
Лежу въ грѣховнѣй | чтоденне злости.

ту головну основу, котру професори поезики в югозападних школах виділи і в латинській версифікації. Виучуючи сю версифікацію вони здобули відомости і о інших прикметах середньовікового латинського стиха, що перейшли до польського силлябічного стиха: о цезурі, строфі, і що особливо важне, — о рими, що й стають необхідниму приналежність т. зв. леонівського латинського стиха."

Рецензия П. Житецького на Историко литературныя изслѣдованія и материалы. Т. I. Изъ исторіи русс. пѣсни. ч. I. і П. В. Перетца. СПб. 1900." Петерб. 1903. с. 7—8.

¹⁾ Збірник Віленськ. Публ. Бібл. № 233 (15) Перетц, op. cit. I. ч. 2. с. 33. Такийже розмір в латинським оригіналі і польським перекладі подібаємо в Богослужнику з 1805 ч. 229:

Moriendum | hoc est certum, || lex est immutabilis.

Звичайно стрічаємо ся в науковій літературі з поглядом, що польська силлябічна версифікація чужа українській мові і поезії, що вона заціплена була на руському ґрунті силою непереможного польського впливу, і т. д. Такий погляд висловлював уже Тредяковський в своїй розвідці „О древнемъ, среднемъ и новомъ стихотвореніи Россійскомъ“ 1755 р.¹⁾ Та із наведених примірів бачимо, що латинська римована пісня релігійна також силлябічна, а розмір її стиха такий, як в українських і польських народних піснях, бо-ж і польські і взагалі словянські народні пісні мають в своїй основі складочислову версифікацію.

Отже при ближшій розвідці показує ся, що силлябічна версифікація ані не спеціально польська, ані вона не була і не є чужа для української народної поезії. Нема сумніву, що латинська середньовічна поезія мала великий вплив на форму польського і руського літературного стиха. Та ледво чи булаб складочислова версифікація так швидко прийняла ся та ще й вдомашнилася в літературі, коли б не відповідала основам людвої ритміки як польської так і руської!

В сїм і лежить недосгача дотеперішних дослідів над історією руської пісні і руської книжної поезії, що не узгляднювано сеї тісної звязи і близького споріднення, яке заходить між книжною силлябічною поезією і народною піснею, або звязь тую пояснювано односторонно повною залежністю форм народної поезії від книжної, як се робить проф. Перетц. Не дасть ся заперечити, що деякі форми стиха з книжної літератури, особливо з церковної пісні, перейшли до народної поезії: на декотрі з тих форм вказали ми вже више; що до нїьних — треба ще провїрити, звідки взяли ся вони в народних піснях. Та нема і не може бути ніякого сумніву, що в українській народній поезії ще на довго перед латинсько-польським впливом був вироблений значний засіб форм силлябічного стиха.

Бо чи-ж можна латинсько-польським впливом пояснювати розмір стихів колядкових (5+5, подібуваний також в билінах), щедрівкових (4 + 4), весільних (3 + 4, 4 + 3, 5 + 5 + 3, 5 + 5 + 7), веснянкових (4 + 3, 4 + 4) і иньших обрядових пісень, що змістом сягають до передхристиянської доби?

¹⁾ Порівн. розвідку Ів. Жданова, Къ исторіи русскаго стихосложенія (єсть то рецензія на книгу Перетца, Изъ исторіи русскої пѣсни. Ч. I. і II. Спб. 1900 р.) Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Импер. Акад. Наукъ. 1900 р. т. V. кн. 4 стор. 1309. — Н. В. Перетцъ, Малороссійскія вирши и пѣсни в записяхъ XVI—XVIII вв. Извѣстія Импер. Акад. Наукъ 1899 т. IV, кн. 4, с. 1240.

Певна річ, що й історичні пісні, поміщені в I. томі збірника Антоновича і Драгоманова („Историческія пѣсни малорусскаго народа“ часть I. Пѣсни в. дружиннаго и княжескаго, часть II. Пѣсни вѣка козацкаго. Отдѣлъ 1. Борьба съ Татарами и Турками) — склали ся незалежно від книжного латинсько-польського впливу¹⁾.

Одним з найдавніше записаних пам'яток української народної поезії є пісня про вєводу Штефана, поміщена в граматиці чеського язиковіда Яна Благослава з 1571 р., а обговорена докладно Потебнею в розвідці „Малорусская народная пѣсня по списку XVI в.“ (Воронежъ 1887); ся пісня виказує розмір 6 + 6 який Потебня називає давним і властивим українській народній поезії. Маємо отже доказ, що в укр. піснях були вироблені сталі розміри силлябічного стиха ще в половині XVI в.²⁾, т. є. ще до того часу, заким латинсько-польський вплив проявив ся в укр. книжній поезії, і заким міг бути таким сильним, щоби заволодіти народною поезією.

Таке-ж значіне важного документу має пісня про козака Плахту, яку видав д-р Ів. Франко (Записки Н. Т. ім. Шевченка 1902, кн. III, с. 1—28) із брошури, надрукованої 1625 р. малозначним польським віршописцем Дзвоновським: *Seymu Walnego Domowego Artykułow szesc.*

Пісня визначує правильною строфвою будовою ось якої форми:

2 (5 + 3)

4 (4 + 4)

3 + 3

Ой козачейку | пане-ж мій,
 Далеk же маєш | домиk свій?
 При березі | при Дунаю,
 Там я свою | хижу маю:
 Ліс зелений | оздоблений
 Красним цвѣтом | густим листом,
 То дім мій | то покій.

Часто подібаємо внутрішні рими, особливо в послїдних рядках строф: Побіжїм, поспїшїм. Горманом, жупаном. Я твої, ти мої. Боярін, Татарїн. Люб човном, люб коньом.

¹⁾ Сей книжний вплив треба відрізнити від впливу польської народної поезії, що міг бути дуже давній і сильний.

²⁾ Годї-ж припускати, щоб пісня про Штефана була в тім часї першою або й одинокою укр. піснею із сядябічним складом.

Порівнюючи варіанти сеї пісні доходить д-р Франко до висновку, що вітчиною її єсть Галичина, як на се вказують також сліди галицько-підгірського діалекту в язиці пісні¹⁾.

Серед дуже цінного матеріалу подає Перетц (I. с. 116) по рукопису Імперат. Публ. Бібл. О. XIV. № 4. опис інтересного збірника, *Pieśni o narodzeniu Panskim z przydatkiem wielu innich*, wipisane R. P. 1693, в який увійшла також космогонічна колядка, мабуть перерібка українського взірця з характеристичним розміром стиха 5 + 5:

Coli mi było | z początku swita — sławenes
 Hey sławenes | nas miły Panie, | sławenes.
 Nie byłoc nie ziem | wody ciekuce
 Ale mi było | syonoie morze
 Ale mi było | troio swiatoio:
 Pierwszy był swiety | Ōciec Niebieski,
 Drugi był swiety | Jedinak Niebieski.
 Trzeci był swiety | Doch Boch niebieski.

Коли б ми прийняли тезу, що всі пісенні форми укр. народної поезії перейняті із книжної літератури, і то аж в XVII—XVIII віці, то якже пояснити істнуванє сих форм в поезії усіх ниньших словянських племен? Хиба-ж і там відбув ся в тімсамім часі і при тих самих обставинах такий самий процес переходу книжної форми в народ?

Хиба-ж і віршову будову великоруських билін (що виказують часто колядковий розмір 5 + 5) і найдавніших сербських дум зложених 15-, 16-складовим стихом²⁾ віднесемо також до західних латинських впливів?

¹⁾ Розмір 5 + 3, яким зложені два перші стихи, часто подибуємо в лемківських співанках, н. пр.:

Гей слухай дівче | як ся маш
 Гей ци ми свої | гамбці дам?
 Бо твоя гамбця | яко мюд
 Аж ся на ній | хлопці бют.

²⁾ По дослідям В. Ягіча (*Die südslavische Volksepik vor Jahrhundertem*, Archiv f. slav. Philol. IV. с. 192) найдавніша лицарська поезія Сербів, яка розвинулась під впливом турецької інвазії, виказує 15—16-складовий довший стих (*Langzeile*), зложений з двох півстихів із цезурою по середині (4+4, 4+3). Чим старші пісні, тим більше неправильности в складочисленю так, що розмір стиха варіює між 14 а 16 складами. В пізнійше записаних піснях видно змаганє до вирівняня числа складів в обох півстихах (4 + 4, 4 + 4). Сей розмір підходить близько до т. зв. *versus politicus*, що від X. ст. паує в візантійській літературі,

Дуже цінним причинком до розясненя сего питання є студія проф. В. Ягіча про 12-складовий стих в поетичних творах Маруліча, Менчетіча і Држіча, сербо-хорватських поетів, яких діяльність припадає на остатні десятки 15-того і початок 16-того столітя. Проф. Ягіч виказує, що 12-скл. стих 6 + 6 переняли згадані поети не з латинських та італійських взірців, як перед тим пробовано безуспішно доказувати, але з народної сербо-хорватської поезії. Показує ся, що розмір 6 + 6 з'явив ся в літературі Сербо-Хорватів під впливом народної поезії уже в перших десятиках XV ст., а розповсюджене сего стиха в народній поезії усіх західних Словян свідчить безумовно про його давнину й оригінальність¹⁾. Якраз сим розміром зложена укр. пісня про Штефана.

і доси остає майже одиноким розміром грецьких народ. пісень. Krumbacher, *Geschichte d. byzant. Literatur* с. 302—3.)

Опісля взяв перевагу в людській епіці Сербів новший 10-складовий стих (4 + 6) який був уже перед тим добре знаний в народній поезії і уживаний в коротких піснях. Не можна припускати, щоб і сей 10-складовий стих відразу осягнув тую правильність, якою нині визначаєсь. Ор. cit. ст. 195, 200, 231, 242).

¹⁾ Древность и подлинность этого размера не подлежит ни малейшему сомнению, она засвидетельствована указанным выше фактомъ, что онъ хорошо извѣстенъ также въ народной поэзии Чеховъ, Моравячъ и Словаковъ.

Разміръ (12-слоговой) древнѣйшихъ стихотвореній поетовъ славянскихъ (сербохорватскихъ) въ Далмаціи. Извѣстія отдѣла русс. языка и словесн. Импер. Акад. Наукъ. 1896, кн. 3 ст. 460. Важні документи про давнину пісенних розмірів у різних народів словянських знаходимо в студії проф. В. Ягіча „*Gradja za slovinsku poeziju*“, заміщеній в *Rad-i jugoslav. akad.* Укр. переклад одної часті сеї праці надруковано в львівській *Правді* з 1878 р. т. II. п. з.: Історичні свідощтва про співанє і пісні словянських народів. Із згаданої розправи позволимо собі навести кілька важнїйших даних. В лекціонарі загребського владики Петретича з 1651 р. згадано про церковні пісні, підкладувані духовниками під загальнозвѣсні мелодії народних пісень; декотрі із цитованих там пісень виказують правильний розмір; і так: Ave maris stella (в перекладі *Zdrava zvezda morskа*) співано під мелодию *Hranila devojka | tri sive sokole* (розм. 6 + 6); Ave Maria (*Zdrava budi Maria*) під мелодию *Posejal sem | bažulek, || posejal sem | draga ljuba* (розм. 4 + 3 || 4 + 4. ор. cit. ст. 160—1).

Подібно в якісь рукописнім латинсько-чеськім збірнику до латинськодо гимну *Gaudeamus pariter* додано примітку: *Cancio ista canitur, sicut „elsska mila | eličko“* (розм. 4 + 3). Також з гуситських часів переходили ся подібні приміри підкладуваня нових текстів під звѣсні популярні мелодії (*ibid.* ст. 162). Гусити витворили множество нових чеських пісень, що й виперли з церкви латинські (*Bobowski, Polskie pieśni katolickie*, ст. 3.

Відповідно до свого założення проф. Петець виводить також форму укр. історичних дум від форми сучасних віршів (в стилі віршів Острожської Біблії 1581 р. і „Перла“ Транквіліона) покликуючись при тім на досліди Житецького (Мисли о народ. малорус. думахъ. Київ, 1893). Однакож згадана студія Житецького не дає підстави до категоричного висновку в сьому напрямі. Житецький дуже влучно відмічає книжні впливи особливо в язиці і поетичнім стилі дум, та говорячи про спільність деяких мотивів в думах і віршах учений сей дуже обережно виражуєсь про залежність

E. Koch, Geschichte des Kirchenliedes und Kirchengesangs. Stuttgart, 1866, ст. 205—6). Отсі дані потверджують нашу думку про давнину і оригінальність складочислової версифікації в народ. поезії Словян. Латинські впливи в словянських землях ширили ся спершу головню через церков. Трудно припустити, щоб народ перейняв віршову форму безпосередню із незрозумілих собі латинських пісень церковних. Тимчасом найдавніші словянські гимни релігійні, перекладані з латинських оригіналів, складають ся по взірцям народніх пісень і під народні мелодії, заховуючи пригім звичайно розмір латинських первовзорів. Звідси виходить, що 1) латинські церковні пісні встали на словянській території випроблені форми складочислового стиха в народній поезії, і що 2) латинські церковні гимни і словянські народні пісні уже в тих давних часах мали однакову або дуже подібну будову стиха.

За Фейфаліком (Altčech. Leiche, Lieder und Sprüche) наводить Ягіч із старинних рукописних збірників сьвітських пісень і такі, що своїм складом живо нагадують нинішні народні пісні Чехів, зібрані Сушільом, Ербеном і иньшими; н. пр.: stratila s'jsem | milého (розм. 4 + 3); stoj lípka | v širém poli || listu širokého (розм. 4 + 4 + 6); proč kalina | v struze stojí (розм. 4 + 4) і пр. (ор. cit. ст. 188—9).

На основі таких даних доходить Ягіч до висновка, що чеський народ в протягу 500 літ ні трохи не змінив характеру своєї народної лірики — очевидно, що до загального кольориту і пісенного устрою, а не що до змісту; форма завсідні буває старша від змісту (ор. cit. ст. 189).

Таке-ж значіне важних документів мають відривки польських старинних пісень народних і півнародних, що переховали ся в давних літописях і иньших старинних памятникях, н. пр. (цитовано по Ягічу):

Śmierć się wije | po płotu
Szukający | kłopotu.

Розм. 4 + 3 (з хроїки М. Бельського).

A witaj że nam witaj | miły hospodynie.

Розм. 7 + 6 (ibid.).

Witold idzie | po ulicy
Za niem niosa | dwie szablidy.

Розм. 4 + 4. (Ст. Сарніцького: Księgi hetmańskie.)

одних від других¹⁾. Далеко більше звязи добачає Житоцький між думами і народними піснями: по його думці, потвердженій сильними доказами творці старинних дум, особливо невольницьких, користувались готовим уже матеріалом пісенним для своїх складань (ор. cit. с. 143, 152). Шукаючи за творцями дум між каліками-убогими, старцями або дідами, що знаходили притулок при церквах і шпиталях, Жит. віднаходить взорець стихотворної форми дум в побожних псалмах, які й доси співає отся „нища братія“ на зборищах народних (с. 160). Коли стих думи покриває ся звичайно із реченем, а дієслово уміщуване на кінці реченя припадає на кінець стиха, тож природним наслідком такої будови являєсь богацтво дієсловних римів (ст. 7, 8, 160—1). Рим сходить ся в думах з заокругленем осібних моментів мисли, відповідаючих синтактичній стопі, що обіймає не часть стиха, але цілий стих²⁾. Такуж будову виказують і псалми. „Въ стихотворной конструкціи этихъ псалмъ мы видимъ и глагольную риѣму, и неравносложность стиховъ и совпаденіе этихъ стиховъ съ синтактической стопой и речитативный отгѣнокъ въ исполненіи ихъ, словомъ — всѣ тѣ черты, которыя дальше и рѣзче проведены въ думахъ“³⁾.

Та навіть признаючи за Житоцьким залежність дум від псалмів, ми не будемо відносити витвореня сеї форми до кінця XVI ст., бо єсть між духовними піснями-псалмами, як звісно, і дуже старинні, що склали ся ще в дотатарській добі.

До того-ж Житоцький виказує також в старинній укр. прозі подібні конструкторії, як в думах, що приводили за собою дієсловні рими (ст. 36—7).

Форма дум без сумніву старша від віршів з кінця XVI ст.; про думи згадує польський історик Сарніцький під р. 1506 — тим часом найдавніші анальоґічні що до форми книжні вірші походять з послідної четвертини XVI ст. Радше можна догадувати ся, що згадані вірші з нерівномірними стихами складано по взірцям

1) Як обяснити — говорить Ж. — ту ю спільність в тоні і навіть в словесних образах меже думами і віршами? Трудно відповісти на се питанє за недостаткою хронологічних даних, що до походження сеї або другої думи, сеї або другої вірші. Можна догадуватись взаємного впливу одних творів на другі, та не менче правдоподібне й се, що один спільний настрій був причиною тої згідности (ст. 124).

2) Згадана рецензия Житоцького на „Историко-литератур. изслѣдованія и матеріали Перетца“. Петерб. 1903 ст. 12. Довші стихи дум містять по дві і більше муз.-синтактичних стій; се зазначили ми в II. части нашої студії.

3) Ibid. ст. 16.

дум. Навіть такий талановитий письменник, як Кирило Транквіліон Ставровецький, що певно добре був знакомий із правильним силлябічним стихом польським і слов'яно-руським, залюбки уживав неправильного стиха і то в творі *Черло многоцінное*, (вид. в Чернигові 1646), який написав в старості і цінив дуже високо. Не без підстави можемо в віршовій формі „Черла“ добачувати вплив псалмів і дум¹⁾.

Шукати-ж взірців думам в неуклюжих віршах Герасима Смотрицького мабуть остане неудачною пробою, хоч після праці Житецького ніхто не стане заперечувати деякого книжного впливу на думи. Розмір дум по словам самого-ж Житецького єсть явищем органічним, що випливає з глибини народної творчості, а не з плохого техніки силлябічного стиха.

Ми вже висше старали ся пояснити віршову будову дум в зіставленю із духовними стихами та білїнами, і в зв'язі з пам'ятниками дружинної поезії, в яких і знаходимо прототиби дум не лиш що до форми, але і що до змісту.

Учені (як Буслаєв, О. Міллер, Порфірев) склонні відносити староруські духовні стихи до дуже ранньої доби, до перших часів по заведеню християнства на Русі. По словам Веселовського, давними належить уважати в усякім разі обрядові укр. колядки християнського змісту, що так близько споріднені в мотивах і обробленю подробиць з румунськими²⁾.

Тут належить звернути увагу на споріднене одних і других колядок також що до форми силляб. стиха. Заходить питане: звідки взялась отся спільність колядкових мотивів? Веселовський вказує на спільний південним Слов'янам, давним Русинам і Румунам візантійсько-церковний культурний елемент, що й виявив ся деякою спільністю змісту літературних і народних творів у всіх тих народів. Доторкаючи питання про відношене грецьких коляд до української і румунської коляди учений сей висловлює здогад, що разом

¹⁾ До такої думки склониюєсь Житецький в згаданій рецензії на працю Пететца (ст. 16). Отсе для приміру кілька віршів Ставровецького:

О смерти несподѣвана
Тыся мя богатого пана
Безъ отповѣди ѿнѣ востала
И все красное и любимое мое забрала
И навѣки отъ очій монахъ въ тмѣ сховала.

(Ibid. c. 16.)

²⁾ А. Н. Веселовскій: Разысканія въ области русскаго духовнаго стиха. Сборникъ отдѣл. русс. языка и словесности Импер. Акад. Наукъ т. XXXII. № 4. Петерб. 1883. ст. 3.

з християнством прийшли до нас не лиш церковні, але й народні поганські обряди, що удержали ся припадкою під охороною церкви, а з обрядом переносились і пісні, оригінали наших щедрівок, як тою дорогою могли заходити також оригінали щиро-християнських різдвяних пісень¹⁾.

Ми далекі від того, щоб сею гіпотезою пояснювати питане про походжене пісенної форми укр. колядок чи щедрівок: ходить нам лишень о задокументоване факту, що витворене силлябічного стиха в укр. народ. поезії треба посунути далеко перед XVII ст. в старину.

В супереч виводам Перетца признає також Житецький, що укр. народна пісня давніша від віршевої поезії, яка зародилась не ранче половини XVI ст., томуж і розмір народних пісень не можна виводити від розміру силлябічних віршів. Українським письменникам з кінця XVI ст. припадала більше до вподоби силлябічна система, бо в ній було більше стичних точок з народним стихом. „Чи супроти усього того — говорить Житецький — не можна замітити в югозападних віршах відворотного впливу: пісень на вірші?“²⁾

На жаль сему питаню присвячувано доси дуже мало уваги.

Ми прихляємо ся (з висше зазначеними обмеженнями) до поглядів І. П. Сокальського³⁾ і Потебні, що складочислова ритміка українських народних пісень із синтактично-музикальними стопами — се спадок давних передхристиянських часів. Очевидно годі усе нижнє богацтво ритмічних форм, які знаходимо в укр. народних піснях, виводити з так глибокої старини: під впливом багатой пісенної і віршевої літератури XVII—XVIII ст. збогатла ся також українська народна поезія новими формами, витворила ся новіша пісенна верства, до якої треба причислити головну массу любовних пісень.

Та чи-ж можна припустити, щоб народні пісні із своєї сторони не мали ніякого впливу на книжну поезію також що до

¹⁾ Веселовський, *op. cit.* ст. 223—4.

²⁾ Рецензия Житецького на „Истор. литер. изслѣд. и матер. Перетца“ ст. 3, 5, 10, 11.

³⁾ Русская народная музыка ст. 365—6.

⁴⁾ Объясненія малорусскихъ и сред. нар. пѣсень ст. 46, 73. Спільні словянським народам форми пісенні відносять Потебня до глибокої старини: „При подібности змісту спільність розміру пісні заставляє поперед усього думати не про пізнійше переймленє, а про первісне споріднене або про переймленє так давне, що не можна уже відрізнити його від первісного спорідненя“.

форми стиха? Цінну вказівку в цьому напрямі подає „Duma kozacka o Beresteckiem zwyciestwie“ 1651, 31 July, надрукована в „Исследованияхъ и материалахъ“ Перетца (ч. I. с. 94) по рукописи Імперат. Публ. Бібл. О. XVII. № 11 з половини XVII ст. Дума ся зложена розміром 5 + 5 + 7:

O Ryko Styru, szczo Chmil za wiru
 Skaży ty wsiemu miru,
 Gdy w Dniepr wpadaiesz opowidaiesz
 Radost z Wuyny, czy z miru.
 Nan nastepuje y pomahaje
 kozakom Lachow bity.
 Pod Beresteczkom małem misteczkom
 mił onych krow prolyty.

Ту саму думу видав також Петров з Житецьким по иньшій рукописи з XVII в.¹⁾ в якій при заголовку знаходить ся многоважна вказівка, що згадану пісню співає ся „na te nute“: ou postylybum ia sim ponediłkiw, osmuiu nediłenku²⁾.

Отсе-ж і єсть доказом, що автор думи, безперечно Українець, прихильник і мабуть учасник козацьких рухів зложив її по ритмічному взірци а навіть під мелодию народної пісні.

Як сильний був вплив народної поезії на штучні складаня, се доказують також співанники з початку XVIII ст., що містять також народні пісні; видно що народна поезия звертала на себе увагу письменних людей, і знаходила між ними любителів, ба й наслідувачів. І так збірник псалмів і кантів, описаний Перетцом по рукописи Імп. Акад. Наук. № (16. 6. 29) з 1729—30 pp.³⁾ містить теж кілька народних або в дусі народної поезії зложених пісень:

лист 5: И мнѣ тоскно, | жал не малий,
 Скорби многи | мя обняли.

¹⁾ Archiv f. slav. Phil. II. с. 297—307. Die Niederlage Bohdan Chmelnicki-s bei Beresteczko am Flusse Styr 1651 in gleichzeitiger poetischer Bearbeitung.

²⁾ Пісня ся і доси живе в устах укр. люду:

Понеділював | сім понеділів, | восьмю недільочку,
 Принеси Боже, | кого мені гоже | на мою постілочку.

Чубіньський, Труды V. ч. 55.

³⁾ Op. cit. т. I. ч. 2.

Отца и матку | оставилем,
От криви ся | отдалилем.

Розм. стиха 2 [4 + 4²]

- л. 9. М'язеря | на сем свѣтѣ || ах мнѣ мизерному,
Не маю я | приятеля || ах у своем дому.
Не маю я с ким | пожартовати,
За б'яду ручку | н'ького взяти,
Сам я не знаю, | що д'флати.

Ох на водѣ | два лебедѣ || зимну воду пили,
Бодай тії | попропадали, || що нас розлучили¹⁾.
Ой плачте ся ви | мон за тое очи,
В каждой годинѣ | и в каждой ночи,
Же своей милон | не видячи.

Розмір: 2 [4 + 4 + 6²]

3 [5(4) + 5²(рідше 4, 6, 7)].

- л. 10. Ах мне жел не малпій, | на серденку нудно,
Мнѣ молодой | з(а) нелюбом || жит на свѣтѣ трудно
Немань мнѣ радости | анѣ в ден нѣ в ночи,
Юж я свои | виплакала || чорненкне очи.

Розм. 6 + 6²

4 + 4 + 6²

- л. 11. Облуднї свѣте, | чему мня зрадилес,
Кого я любила, | мене разлучилесь.

.
А теперѣ израдилесѣ, | мене покидаешѣ,
Чи ти-ж мой миленьки, | иншу себѣ маешѣ?

Розм. 2 [6 + 6²]

- л. 81. Щирим сердцем | любилемъ
И до тебе | ходилем,
Дѣвчинонко | мое сердце,
Коханое | возлюбленче (2).

.
А теперѣ | я отхожу
И в дорогу | прохожу,

¹⁾ Порівн. звісну народну пісню:

Два голуби | воду пили || а два колотили,
Бодай тії | не сконали, || що нас розлучили.

Зоставай ся | юж здорова,
Дївчиночко | чорноброва (2).

Розм. 4 [4 + 4² (3)]

л. 82. Ой за лїсом | за чорненким
Брала дївчина | лон бїленкий
Ой беручи | заплакала,
Личко свое | протирала.

Розм. 4 [4 + 4²] (народна пісня).

л. 83. Бїдна моя | головонка,
Я на свѣтї | сиротонка.

Розм. 2 [4 + 4²]

л. 86. В смутной хвилї | смажной долї || для якої причини,
В день и в ночи | плачуть очи || для любой дївчини. (2)

дальше ідуть строфи з народних пісень:

Ой не ходи | серце мое, || миленький за мною,
Самъ ти знаеш, | самъ вїдаешъ: || перївня с тобою.

Розм. 2 [4 + 4 + 6²]

л. 93. Смутно на сердцу, | хвиля наступаєть,
Що моя дївчина | мене не кохаєть.
Щожъ я чинити | теперъ бїдний маю,
Когда милую | з очий постраждаю,
А пншой | не маю (2).

Розм. 4 [6 (рїд. 5) + 6]

4 + 3

Народними піснями і напівнародними складаннями багатий також збірник, описаний Перетцом по рукописи Імпер. Публ. Бібл. О. XIV. № 127 з половини XVIII в. (ор. cit. I. ч. 2. с. 105):

№ 8. Пойду в дубровонку, | гляну по свѣтонку:
Немашъ миленького, | немашъ хорошаго. (2)

Розм. 2 [6 + 6]. Такий самий розмір
і напівнародний склад в № 120.

№ 19. Доля проклятая, | мати нещасная,
Что меня породила, | на бїды пустила.

.
Ой гляну в воду | да на свою вроду:
Ой видитца красна, | да доля бїсшасна.

№ 40.

.
Била жонка мужика | за чюприну взявши,
А он ей перепрохал | и шапочку знявши.

Розм. 2 [4 + 3 + 6²]

- № 43. Ой б'язб'яду | перебуд'ять, || якъ то кажут люди,
Я мовила, | все ся мин'ять, || мене гаразъ буд'ять (2).
Розм. 2 [4 + 4 + 6²]
- № 45. Ахъ б'ѣдаж на мене | не суседъ блиски,
Хорошею | жонку маєть, || перелаз ниски.
Охъ под, вишнею | под черешн'єю
Сидит стары | з молодую, || якъ изъ ягодою.
(Народ. пісня.) Розм. 5 (рід. 6) + 5
4 + 4 + 5.
- № 47.
Помагай Бог | ей здорова,
Девчинонка | черноброва (2).
Розм. 2 [4 + 4²]
- № 121. Да уже моп | береженки || вода понела,
Да уж мою | девчиненку || журба обнела.
Ох жал же мн'ѣ будет,
Озмут е'ѣ люди,
Моя не будетъ (2).
Розм. 2 [4 + 4 + 5¹]
6² + 6²
5 bis.
- № 48. Дай но саденку я хожу | да не нахожу ся,
Я на тебя, | мое сердце, гляжу, || да не нагляжу ся.
Передъ воротами | мой мил'ѣнки, || конечка седлае,
Хорошая | девчинонка || тяженко вдыхаесть.
Ой не сп'ѣв же | мой миленки || на коничка сести,
Не взявся | д'ѣвчинонка || ши пити ни ести.
Ой не сп'ѣв же | мой мил'ѣнки || з двора изезжати,
Ой сталаж моя | девчинонка || рученки ломати.
Ой зломи | не зломи || мезенного палца,
Ой не найд'ѣш | ты до себе || такова коханца.
Ахъ не ѣхаль | мой милы || за высокия лозы
Охъ заробили | младешенку || дробненкия сл'ѣзы.
Ахъ за'ѣхаль | мой мил'ѣнки || за густу могилу,
Вернис, вернис | мой мил'ѣнки || я б'ѣс тебя згину!
Простертая | дороженка, || куда миль поехалъ,
Я молода | прощу Бога, || чтобъ скоро приехалъ¹⁾.

¹⁾ Народні і напівнародні пісні, що увійшли в склад обох висше згаданих збірників видав Перетц з повним текстом: оп. cit. I. ч. 2. с. 171—182.

Ся народня пісня ест мабуть прототипом звісної і широко розповсюдженої в Галичині пісні про жовніра, котрого завертають з дороги до умираючої милої:

Ой ци будеш | моя мила | та за мною тужити,
Як я сьиду | теї поїду | до цісарі служити?¹⁾

Се й показувало б, як давні пісні приноврвлювано з часом до нових обставин.

Неменче багатство народного елементу знаходимо також у збірнику виданім проф. Грушевським, з якого наведемо бодай отсі строфи:

№ 1. Ой не люби | дівчочокъ, || анї чужихъ | жїночокъ,
Люби-жь мене | самую, || що я тебе | шаную. (2)

Розм. 4 [4 + 3]

Анальоґічна пісня в Етногр. Збірнику XI. с. 88:

Ой не ходи | на горох,
Та не люби | разом двох.
Люби мене | єдную,
Коли я ті | шїную.

№ 3.

.
Дівчинойко, | чемъ же ти пишна,
Чемъ ти до мене | з вечера не вийшла. (2)

Анальоґічна пісня записана в селі Ходовичах Стрийського повіта:

Ой ти дівчино, | ти гордая пишна,
Чом ти до мене | з вечера не вийшла?

№ 6.

Перепеличенка | я невеличенка
По полю лїтала | сокола шукала. (2 р.)

Розм. 2 [6¹ + 6²].

№ 7.

Стукнуло грануло в лїсї
Комар з дуба звалив ся.

Порівн. Етногр. Збір. XI.:

Гримнуло лупнуло в лїсї,
Комар з дуба повалив ся, і пр.

Розм. 4 + 4.

На близшу увагу заслуґе пісня № 10: в розмірі 5 + 5 + 7.

Ой гой же гой же, | мой модний Боже,
тожем сіе зафрасоваль!

¹⁾ Етногр. Збірник XI. с. 259.

Вшистко для тебе, | моя дзiefчино,
 Жем sie в тоbie закохал !

 Рѣченки ринят, лужейки шумят,
 калинойка процвитаєт,
 Гдеж моя дѣвчина, гдеж мое сердейко ?
 з иншими розмовляєт !
 Чемус нie пршiяхал, мой коханечку,
 кiедим до тебе лѣсти писала ?
 Цись коня нѣ мав, цись в дому нie бил,
 ци цѣ matka казала ? (2)
 Мялем я коня, билем я в дому
 matкаж мi казала,
 Вшистко для тебе, мое серденько,
 Жесь sie вe мнie закохала. (2)

 Свят sie мѣ мiенѣ свят sie мѣ кренцѣ,
 яко вe млинiе коло !
 Вiйди дѣвчино, вiйди сердейко,
 промов до мене слово ! (2)
 Рада бишь я вiйти (2)
 с тобою говорити.
 Люде брамуют, люде шацуют,
 нѣ якѣ тебе любити. (2)

Уже на перший погляд видно, що ця пісня не є одноцільна : перші дві строфи належать до якоїсь польської пісні, відтак іде одна строфа, що є безперечно уривком української народної пісні, — вонаж і різнить ся від попередних і слідуєчих строф чистим українським язиком. Трета частина пісні (2 строфи) зложена по польськи, з'являєсь недоладним переводом української народної пісні, як на се вказує слідуєча паралеля :

Чому-с не прийшов | теї не приїхав, || докiль я ти писала,
 Ци-с коня не мав, | дороги-с не знав, || матусі не зваяла ?
 Я коника мав, дороженьку знав, матусі ми зволяла,
 Найстарша сестра, бодай не зросла, сiдельце заховала.
 Теї не їдь, не їдь, ти мiй братчику, до тої негiдницi,
 Не вмiє жати, нi вишивати, лише з пiсень нiв сьпiвати¹⁾.

¹⁾ Етногр. Збір. XI. с. 125.

Що обговорювана пісня єсть недоладною компіляцією і мішаниною строф, повириваних із українських народних пісень, показують найкраще єї три послідні строфи, що парафразують звісну українську народну пісню:

Ой зійди, зійди, | ясен місяцю, || як млиновеє коло,
 Ой вийди, вийди, | серце дівчино, || та промов до мене слово.
 Ох і рад би я | та виходити, || іс тобою говорити,
 Так судять, гудять | вражіи люде, || хотять же нас розлучити¹⁾.

Впрочім се і не одинокий в співанниках примір польської перерібки українських народних пісень, як показує також отся паралеля:

№ 14 2-га строфа:

Ой ти орле, | орличейку, || до високо ляташ,
 Пов'їдже м'я | всю правдойку, || есл'я ти там биваш?

Укр. нар. пісня:

Ой соколе | соколоцьку, || високо літаєш,
 Скажи мені | щиру правду, || де любка видаєш?

Вплив народних пісень слідний також в чч. 13, 26, 44, 45 обговорюваної збірки.

Тут годить ся згадати ще про пісні з часів Коліївщини, які наводить Житецький в своїй студії Мисли о народ. малор. думках ст. 131—135; пісні тії формою і змістом близько підходять до народ. пісень, як показують отсі строфи:

Заплакали | старі люде || и малыи диты;
 Горе, горе | нам на свити, || що нигде прожиты.

Порівн. народ. піс.:

Заплакала | Україна, || що нігде прожити,
 Гей, витоптала | орда кіньми || маленькі діти.
 (Лисенко, Зб. укр. піс.)

У середу рано, | стали ся сходити
 Вс'я ляхи до купи; | „що будемь робити?“
 Єдинь мовить: „биймо! | десять: ут'їкаймо!“
 А сто каже: | вс'я до духа || Москалямь подаймо.“

(Жит. оп. cit.)

Прослідивши цілий ряд рукописних пам'ятників карпато-руського письменства XVII—XVIII ст. Др. Іван Франко зазначає, що від самого кінця XVII ст. на нашій території стрічаємо проби

¹⁾ Лисенко, Збірник укр. пісень II. ч. 34.

записування народніх або напів-народніх пісень, та що аналогічні явища бачимо також у північній Угорщині¹⁾.

Із матеріялів оголошених Д-ром Франком наводимо отсе строфи пісень, що змістом і формою споріднені з народною поезією:

Куди оберну ся | не маю радости
 тилько в очах слези | а в серцу жалости;
 вийду межи люди, | стану, та думаю,
 що люде гуляють, | як риба в Дунаю,
 ой тяжкий мой жалю²⁾.

Схема ритм.: 4 (6 + 6) (Із збірки записаної коло 1750 р.
 6 Зап. XXXVII. ст. 67.)

А табори | турецьки || стали подь Вѣдень,
 а не знають, | же шмъ прійдеть || горко обѣдень.
 Цесарь на то | ничь не дбаеть,
 а надѣю | въ Богу маеть.

Схема рит. 2 [4 + 4 (рід. 3) + 5] (Пісня про Віденщину 1683 р. по
 2 [4 + 4 (рід. 3)] рукоп. з 1734. Зап. XXXVII. с. 77.)

Ой калук же | твою ма' Сх. р. 4 [4 + 4 (або 3)]
 чомъ не маешь | сорома;
 тилко би ся | реготала,
 и з инчими | розмовляла.

„Я молода, | ты старій Сх. р. 2 [4 + 3 + 6]
 и видит ся красній.“
 Меже ними | незгода,
 ах доле нещасна.

Да колиб же знала | свою лиху долю,
 Не стерпѣла би я | тяжкую неволю.

Сх. р. 2 [6 + 6]

(Калуський співанник XVIII. в. Зап. XXXVIII. с. 149.)

Ми нарочно задержали ся довше при виказуваню народного елемента в Збірниках з першої половини XVIII в., так як знаходимо в них строфи, ба й цілі пісні, що й доси заховали ту-саму ритмічну будову, яку мали ще перед 200 і більше роками, бо, певна річ, деякі з тих пісень зложено ще у XVII ст. Отся постійність пісенних форм ураз з їх давністю та значним бо-

¹⁾ Карпато-руська література XVII—XVIII віків. Записки Н. Т. ім. Шевч. т. XXXVII—XXXVIII.

²⁾ Порівн. гагілку: А я собі погуляю,
 Як рибонька по Дунаю — і пр.

³⁾ Лисенко, Збірн. укр. пісень II. ч. 34.

гадтвом свідчить про дуже живу і вірну традицію, що й характеризує українську народну поезію.

По думці Перетца вплив українських народних пісень на форму книжних складань проявив ся аж при кінці XVII і в початках XVIII ст. тим, що книжний стих переняв із народного правильність в розміщеню наголосів із переважно трохайчним чергованем¹⁾. Та хоч тенденція годження граматичних наголосів з ритмічними і надає українським народним пісням деяку правильність у розміщеню і чергованю наголосів, то ся правильність не іде так далеко, щоб у тексті, відірваному від мелодії вчувало ся консеквентне уживанє тонічних стіп. Що найбільше можна говорити про правильність римових наголосів в окінченнях стихів або й груп силябічних. В середині груп і стихів наголоси граматичні дуже часто не сходять ся з ритмічними. А коли й з'являє ся подекуди в пісенному тексті визначуванє тонічних стіп (як анапестів в пісні „І шуміть і гудє, дрібний дбщик ідє“), в наслідок живого темпа і виразного ритму мелодії, що переносить ся місцями і на текст — то се поява випадкова, так як в основі української народної ритміки не лежить тонічна лишень музикально-сінтактична стопа, що допускає значну свободу в розміщеню граматичних акцентів серед стиха.

Впрочім визначуванє тонічних стіп в межах груп силябічних, що подибаємо в книжних складанях XVII—XVIII ст. — також не є консеквентне; не єсть воно таким навіть і в поезії Шевченка, що в добрій половині своїх творів уживає форми народних пісень, передаючи її дуже вірно.

Що стихи Шевченка і иньних українських поетів, писані народним складом, не виказують правильного чергованя наголосів, яке й творилоб тонічні стопи, се признає також Перетц²⁾. Се-ж і не дивота, коли тії вірні писані по вірцям українських народних пісень, так як в тих піснях ніде не стрічаємо правильних тонічних стіп.

Шевченко уживає в великій часті своїх поезій (Перетц начислив їх більше як 110) 14-складового стиха 4 + 4 + 6, що з усіх розмірів є найбільш розповсюджений в українських народних піснях, а типовий в коломийках. Ритм коломийок дає основу трохайчній сканвії і в кожній із згаданих поем Шевченка попаде ся декілька віршів, що підходять під трохайчну схему. Та колиб

¹⁾ Op. cit. III. ст. II і 17.

²⁾ Op. cit. III. ст. 346.

ми поспробували якунебудь поему Шевченка зложена сим стихом скандувати трохеями, від першого до послідного стиха, то вийде щось зовсім недоладного, просто карикатурного. Видко не було інтенції у поета будувати сих стихів на трохеях. Та скілько легкості, співности і природної грації виказує форма сих стихів Шевченка, коли в кожній чотирискладовій групі визначимо один головний наголос, а в шести-складовій групі два такі наголоси, так як се буває в коломийкових стихах. (Сі головні наголоси з виїмкою римового не мають стало означеного місця. Єще більша свобода панує у визначуваню і розміщеню другорядних, слабших наголосів.)

Поспробуємо одним і другим способом прочитати якийнебудь цитат із Шевченка, а переконаємось у правді висше сказаного :

Кохайте ся, чорнобриві	Москаль любить жартуючи,
Та не з москалями,	Жартуючи кине ;
Бо москалі — чужі люде,	Піде в свою Московщину,
Роблять лихо з вами.	А дівчина гине.

Пояснюючи появу сего розміру (4 + 4 + 6) в поезії Шевченка Перетц говорить :

„Щоби наше твердженє про тотожність народного і слябічного стиха не показало ся голословним, обернемо ся до історії українського стиха і на фактах прослідимо поступенне присвоєне ріжних слябічних розмірів народом, а пізнійше Шевченком і другими українськими поетами“¹⁾.

Відтак Перетц, слідячи у старих памятниках за розміром 4 + 4 + 6 знаходить його у Прокоповича, а в дальшій консе-квенції твердить, що розмір сей аж в протягу XVIII в. вдомаш-нив ся в українській народній поезії. Та зваживши, як велика масса народних пісень веїякого змісту зложена сим стихом, годі припустити, щоб усі ті пісні витворились аж у половині XVIII ст., тим більше, що з кінцем сего столітя по зруйнованю Січи, заведе-ню строкої форми кріпацтва і рекрутчини починаєсь уже видьомий занепад народної творчости. Тимчасом пісні в розмірі 4 + 4 + 6 подибувані в пісенниках з початку XVIII ст.²⁾ вказують на се, що уже в XVII ст. був сей розмір широко уживаний в народній поезії.

¹⁾ Ор. cit. III. с. 349.

²⁾ Въ смутной хвилѣ, смажной долѣ для какой причини
Въ день и в ночи плачуть очи для любой дѣвчини (2).

Перетц ор. cit. I. ч. 2.

Охъ якъ смутне на семь свѣти в скорби воставати,
И въ роскошахъ всякой нужды всегда дознавати.

Атже тим стихом зложені усі варіанти пісні про Ничая і иньші старі історичні пісні¹⁾. Зваживши, що розмір 4 + 4 + 6 уживаний є також в народних піснях иньших Словян ми не виводилиб його взагалі від латинсько-польського впливу, хоч як спокусливим і правдоподібним моглоб видавати ся дедуковане сего розміру від найбільш розповсюдженого в книжній поезії XVII—XVIII в. 13-складового стиха 7 + 6: коли цезура переділить першу ігрупу на 4 + 3, одержуємо стих, уживаний часто в коломийках поруч правильного 4 + 4 + 6, що міг витворити ся із 13-складового через розширене другої ігрупи одним складом. Будь-що-будь поезія Прокоповича — надто пізне жерело, щоб можна було звязувати з ним популяризацию розміру 4 + 4 + 6.

За взірцями тонізації селябічного стиха т. є. визначуваня тонічних стіп в межах іруп селябічних по нашій думці треба шукати в латинській релігійній поезії, в якій наголошувані склади перейняли ролю давних довгих складів у твореню стіп.

Dies irae, | dies illa

Solvat seclum | in favilla

Teste David | cum Sybilla.

Quantus tremor | est futurus,

Quando iudex | est venturus

Cuncta stricte | discussurus. (Гимн з XIII. ст.)

Veni, Creator | Spiritus!

Mentes tuorum | visita,

Imple superna | gratia

Quae tu creasti | pectora. (Гимн з почат. VII. ст.²⁾)

Стопи тонічні в латинських гимнах, як бачимо переведені дуже консеквентно, не так, як в українських народних піснях.

Українська людова ритміка навіть без тонічних стіп має такі засоби музикальності, що стало їх на витворенє величезного багатства форм та неперебраної ріжнородности в комбінаціях ритмічних, як показує висше наведений огляд.

Прінцип тонічної стопи вистарчає також сам про себе творячи ритмічну основу в новій поезії європейських народів. Тепер же зрозуміємо музикальність і красу тої форми, в котрій получено елементи народної ритміки з тонічними стопами. Виказав се докладно на поезиях Богдана Залеского Др. Олександр Колесса, що й перший взагалі заговорив з наукового становища про вплив

¹⁾ Антонович-Драгоманів: Историческія пѣсни малорусскаго народа т. II.

²⁾ E. Koch, Geschichte des Kirchenliedes, 1866, ст. 125, 74.

українських народних пісень на форму книжної поезії, перший звернув увагу на тонічні стопи в обсягу силабічних груп і на значні синтактичні стіп в симетричній будові вірша і строфи.

По нашій думці через поезію Б. Залеского звернула українська народна пісня до скарбниці польської культури сей мабуть зовсім невеликий довг, який затягнула за часів латинсько-польських впливів в XVII—XVIII в.

В яким відношенні остає форма нової української поезії почавши від Котляревського до народної пісні — се питане порушене проф. Перетцом вимагає ще докладного наукового прослідження.

Д о п о в н е н я .

Висше доторкнули ми висказів А. Н. Веселовського про візантійські впливи на укр. щедрівки; насуваєть ся питане: може і форма щедрівок прийшла до нас з Візантії? Отсе кілька слів пояснення:

Християнська церков, зриваючи з давними традиціями клясичного світа витворила на зовсім нових основах версифікаційних богату пісенну поезію, якої огнищем стала Візантія. Християнська гимнодия єсть одинока галузь візантійської літератури, визначена оригінальністю, що завершила повний цикл свого розвою. Початки гимнової поезії припадають на V. ст. а її розцвіт вяже ся з діяльністю Романоса, найбільшого поета візантійської доби (перша половина VI. ст. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*. München 1897, ст. 662 — sq.). В візантійській церковній поезії розвинула ся т. зв. ритмічна система версифікаційна, якої головними признаками є складочислене, сталі цезури, акцентуаційний принцип (в окінченях стихів), і свобідний рим (W. Christ et M. Paranikas: *Anthologia graeca carminum christianorum*. Lipsiae 1871 ст. LXXV. sq. K. Krumbacher op. cit. ст. 690—705. W. Meyer: *Anfang und Ursprung der lateinischen und griechischen rythmischen Dichtung*. Abhandl. der philos.-philol. Classe der k. bayerischen Akad. der Wissenschaften. Bd. XVII. München 1886. ст. 315, 326, 346, 355). Що до походження ритмічної версифікації думки учених розходять ся: одні шукають її початків в давній грецькій поезії (Христ), другі виводять її із семітських впливів (Маєр), иньші добачають її завязок в поетичній прозі перших віків християнства. (До тих причисляє ся Крумбахер, op. cit. ст. 705).

Для нас важний передусім факт, що перекладачі богослужбних книг на церковно словянський язик, переводили їх слово за словом, не зважаючи на розмір стихів, будову строф, і такі штучні прикраси, як акростихи (*Menaea septembris, octobris, novembris ad fidem vetustissimorum codicum* [з літ 1095—1097] ed. V. Jagić. Petropoli 1886. ст. LXXVIII). Отсі старі прозові переклади грецьких кондаків і канонів в цілім своїм складі і доси становлять основу нашого богослуження. До послідних десятків XIX. ст. удержувала ся уперто в ученім світі думка, що грецька церковна поезія писана поетичною прозою. Аж дослідам Моне, Пітри, Хріста і Маєра удало ся розяснити загадку і виказати ритмічні основи візантійської церковної поезії. Ледво чи можнаб таке зрозумінє підсувати українським грамотіям давної і середної доби? бодай вони сего нїде не показують. Наведені дані значно ослаблюють можливий здогад про вплив візантійської гимнодії на форму українських чи взагалі словянських народних пісень.

Прихильюємось затим до погляду М. Халанського, що „Візантія не проявила впливу на словянську метрику“. (Словянській епічеській стихъ. Се є XX-та глава обширної студії М. Халанського: Южнославянскія сказанія о Кралевиць Маркѣ въ связи съ произведеніями русскаго былевого епоса. Сравнительныя наблюденія въ области героическаго епоса южныхъ славянъ и русскаго народа. Русскій Филологическій Вѣстникъ т. XXXIV. Варшава 1895. ст. 65).

М. Халанський класифікує розміри народних пісень по числу складів та вказує на близьке спорідненє в. руських і українських епічних пісень що до розміру не лиш із піснями иньших Словян, але також з латинською середновічною поезією.

Отсі дані докладно обговорені в нашій студії і зовсім згідні з нашими висновками послужили Халанському за основу до категоричного твердження, що в народній поезії Словян усі форми пісенні з'явили ся під безпосереднім впливом західних взірців, занесених до нас з Німеччини, Італії й Франції мандрівними співаками та вагантами, що були посередниками між освіченою і народною верствою в передачі літературних впливів. Таку задачу сповняли на Україні (подібно, як у полудневих Словян) особливо школярі й „церковники“ (порівн. укр. дяк, сербс. ђак, чes. žak).

Деякі розміри, (як 4 + 6, 4 + 4) могли Українці перейняти також від полудневих Словян. „Велика Русь XVI—XVII. ст. позбавлена такої обміни меже школою а устною творчістю, недоступна для живого впливу устної поезії Заходу удержувала в би-

лінах і в значній частині ліричних пісень архаїчну форму стиха“ (ст. 65—67).

Хоча погляди Халанського і сходять ся подекуди із висновками проф. Перетца (дивно лишень що Хал. зовсім не узгляднює його праць), то єсть меже ними дуже значна різниця. Коли по думці Перетца селябічний склад стиха аж у XVII—XVIII. ст. переходить із книжної поезії в народ, то Халанський відносить західні впливи на витворене пісенної форми у полудневих Словян і Українців до багато ранчої доби, бо вже до XIV. ст. а навіть до хрестоносних походів (ст. 66), а тим самим не приписує віршовій літературі XVII—XVIII. ст. такого значіння для народної творчості, як пр. Перетц. Ми вповні признаємо можливість отсих ранніх, ба й пізніших (латинсько-польських) впливів на розвій української народної ритміки і її збагачене новими формами¹⁾. Однакж само витворене ритмічної системи в українській народній поезії з принципом музикально-сінтактичної стопи треба по нашій думці посунути глибоко в старину, т. є. в ті часи, коли з'явили ся на Русь обрядові пісні і архаїчна форма пісенна захована в білінах і духовних стихах.

Сам Халанський, хоч і зазначає вплив їрманської „саги“ на витворене білінного стиха, признає в певній мірі оригінальність білінної форми: „Что касается туземных национальных основ былинного стиха, то онъ по всей вѣроятности были выработаны еще въ устныхъ произведеніяхъ вѣдущихъ (сравн. литовс. vaide loti) въ поэзии колдовства, языческой обрядности и древнихъ мифологическихъ и героическихъ сказаній. Въ формахъ этой древней туземной поэзии была подготовлена почва для воспріятія болѣе

¹⁾ До речі годить ся зауважити, що головною признакою романської лірики середних віків було складочислене і сталі цезури; граматичний наголос лишень при кінці стиха і перед цезурою сходились правильно з ритмічним іктом. При кінці XII. ст. проявляє ся у німецьких ліриків (Minnesinger) сильний вплив романський. В міру того, як складочисловий принцип бере перевагу, пізніші поети (Meistersinger) зовсім занедбують годжене граматичного наголосу з ритмічним, з виїмкою одного римового акценту. Тимчасом німецька людова пісня заховувала давні традиції, нормуючи лиш число головних наголосів (Hebungen) в стисі а не число складів. Творці церковних пісень, що стояли під впливом народної поезії (як Лютер), зважали більше на акцент слів і приготували ґрунт під реформу Опітца, що свідомо впровадив до німецької версифікації принцип тонічної стопи (Buch von der deutschen Poeterey 1624). Hermann Paul: Deutsche Metrik. Grundriss der germ. Philologie. II. Bd. 2. Abt. Strassburg 1905. ст. 78—91.

выработанныхъ началъ стихотворнаго строя, какія заносили на Русь вмѣстѣ со своимн пѣснями германскіе дружинные и переходіе пѣвцы“ (ст. 67—68).

Билінний стих дуже близько споріднений із формою духовних стихів (про них чомусь не згадує Х.) і похоронних заводів („причитанія“) — а подекуди виказує колядковий розмір, як се ми на своєму місці зазначили. Таку форму пісенну, що має в своїй основі розтяжиму музикально-сінтактичну стопу, але значно різнить ся від безформної рецітації, треба віднести до первісної фази у витворюваню правильного стиха і строфи із означеною сталою організацією музикально-сінтактичної стопи¹⁾.

Коли-ж признаємо оригінальність сеї архаїчної форми, то щож примушує нас пізнійші формації ритмічні відривати від тої природної основи, від питомого ґрунту, і витворюване їх ставити в повну залежність від чужоземних впливів, тим більше, що їх констатоване є дуже трудне і непевне?

Хиба-ж можна припускати, що форма мітичної колядки або щедрівки витворила ся під впливом християнської різдвяної пісні? Або можна речитивну форму українських дум ставити в залежність від латинської римованої прози X—XI ст., як се робить Халанський (ст. 53)? В такім разі і форму Слова о полку Игоревѣ треба би теж віднести до західних впливів: ходило-б лишень о докази.

Одною з найновших праць, присвячених великоруським народним пісням є невелика обемом але богата змістом збірка Е. в. Г. Ліневої із вступною розвідкою про в. руську музичну етнографію та про ритміку і мелодіку в. руських народних пісень²⁾. Сі пісні, списані по фонографу, визначають ся триголосним укладом, причім кождий голос веде свою самостійну мелодію, усі-ж разом зливають ся в оригінальний народний контрапункт, що витворив ся у Великоросіїв зовсім незалежно від західних впливів³⁾.

¹⁾ Подібне відношене заходить меже староіталським народним стихом а пізнійшою середовічною латинською піснею, як се виказує докладно Вестфаль (Allgemeine Metrik der indo-germanischen und semitischen Völker. Berlin 1893) і Гюмер (Dr. J. Huemer: Untersuchungen über die ältesten lateinisch-christlichen Rhythmen. Wien. 1879).

²⁾ Збірку Ліневої враз з англійським переводом розвідки і текстів пісенних видала петербурська Академія Н.: The peasant songs of great russia as they are in the folk's harmonization collected and transcribed from phonograms by Eugenie Lineff. Published by the imperial Academy of science. The first series. St. Petersburg.

³⁾ Порівнюючі студії проф. Р. Валяшека доказують, що гармонія

Що дослідям Ліневої ритм в. руських народних пісень є нерозривно зв'язаний з текстом і нерідко залежний від него, тому ж нелегко піддасться рівномірним акцентам нашої тактової системи. В. руські народні пісні характеризує велика свобода в переміщуванні наголосів в слові і в стисі: в тій подвижності наголосів (напр.: лúчина, лучíна, лучинá, або: гóры, горы́) проявляєсь стремління до нарушеня одноманітності, що не дасться погодити із тактовою системою і її механічною правильністю, тим більше, що головний наголос в стисі не паде на сильну часть такту. Взагалі, акцент в стихах в. руських народних пісень не є тонічний (механічно-правильний), лишень льогічний, подвижний. За характеристичну признаку в. руських народних пісень уважає Лінева також нерівне число складів в стихах (стор. XVI—XVII). Такий тип пісенний старшої формації переважає в в. руській народній поезії, — в українській стрічаєсь лишень виїмково; до того-ж українські народні пісні, о скільки можна судити по дотеперішнім збірникам, є одноголосні. По словам М. Лисенка в декотрих сторонах України співає народ поліфонно з підголосками¹⁾, та доси таких пісень не записано з виїмкою двох чи трех примірів в збірнику Лисенка. Наслідком поліфонного укладу в в. руських народних піснях з'являються не в міру часті повтореня, напр. (ч. 1):

Заспів: Ужъ вы горы горы,
Хор: горы воробьевскія, воробьевскія. ||
З.: Воробьевскія!
Х.: Ахъ, ничего то вы горы,
горы не поро.... не породили. ||
З.: Не породили!
Ах, какъ породили горы
Горы бѣль горючъ... бѣль горючъ камень. ||
З.: Бѣль горючъ камень!
Х.: Ах, изъ подъ камушка течеть
течетъ быстра рѣ.... рѣчка быстрая || і т. д.

Другий півстих кожної зворотки повторює правильно хор і „зап'явало“ так, що усі строфи пісні лучаться повтореннями

і контрапункт не є винаходом аж новших часів; се потверджує згоди Вестфаля, що гармонія була вже і старинним Грекам звісна. Завязки гармонії і мелодії разом та поліфонний спів подібаються навіть у диких народів, як Готентоти (Anfänge der Tonkunst. Leipzig 1903. ст. 158, 161, 164).

¹⁾ Ф. Колесса: Про збиранє і гармонізованє українських народних пісень, в долученєм листів М. Лисенка. Артистичний вістник 1905.

в один нерозривний ланцюх. Характеристичною ознакою в. руських пісень, якої не стрічали ми в піснях інших Словян, є також уриване слова або групи силлябічної, коли вона не містить ся під нотами одної фрази музичної; в слідуючій фразі те саме слово або група силлябічна з'являється уже в повній формі.

В. руські народні пісні старшої формації, що з усіх словянських виказують найбільш архаїчні форми, репрезентують таку фазу в розвою ритмічності, на якій певно стояла колись народна поезія усіх Словян.

Незгідність граматичних наголосів з ритмічними іктами, так замітна в українській народній поезії, характеризує також польські народні пісні, як се виказує Г. Віндакевичова в розвідці: *Rythmika ludowej muzyki polskiej* (Wisła t. XI, 1897, ст. 722: *Do podniesienia oryginalnego wrażenia tych rytmów przyczyniają się bardzo akcenty wprost przeciwne naciskowi metrycznemu. Typem akcentu na słabej (drugiej) części taktu jest w muzyce ludowej rytm „krakowiaka“, gdzie występują one prawie stale. В. обговорює головню склад мелодії народної).*

Перестарілий погляд на ритміку народних пісень стрічаємо в розвідці І. Летошніка: *O rhythmu národních písní moravských* (Český Lid XIV. 1904), який підводить стихи моравських народних пісень під трохаїчні і дактилічні схеми, не дбаючи про те, чи дійсно розміщене наголосів в стихах відповідає таким схемам, напр.:

— — — — —
 Matičko, matičko,
 jak vy tvrdo spíte.
 ...Siroto siroto,
 Veselú svadbu máš
 (ст. 68—69)

— — — — —
 Ej Vože můj Vože můj
 (ст. 71).

Последню стопу можна уважати по думці Летошніка за дактиль або надмірний трохей...).

Незгідність ритмічних схем з граматичними наголосами, і такі неконсеквенції, як *matičko* — *matičko*, *Vože* — *Vože*, що стрічаються трохи що не в кожній стрічці пісенних примірів, доказують, що навіть живий ритм танкових пісень, на яких головню опирає Л. свої виводи, не потягає за собою правильного розміщення граматичних наголосів, т. є. тонічних стій в тексті. Наші погляди знаходять собі потверджене в поміченнях самого-ж Летошніка, який при обговорюванню „дактилічних метрів“ зауважує, що „*mnohé písně daktylského hudebního rhythmů mají text trochejský* (ст. 119),

— то значить, що граматичні акценти зовсім не сходять ся з ритмічними іктами.

Летошнік зазначає, що меже чеськими і моравськими народними піснями нема ніякої різниці що до ритміки (ст. 1).

По свідомству проф. В. Ягіча (*Die südslavische Volksepik vor Jahrhunderten. Archiv f. slav. Philologie IV. ст. 233—235*) в декотрих сторонах сербо-хорватської території є звичай рецитувати оповідаючим тоном народні поеми епічного змісту в розмірі 4 + 6, що як звісно, репрезентує новшу верству сербо-хорватської епіки. Рецитовані стихи значно різняться від співаних: вони зближують ся до прози, і визначають ся більшим багатством римів; рецитатори старають ся навіть, аби півстихи лучити римом, напр.:

Sve Urvinom	kraj mora planinom.
Ja od boga,	krvnika staroga.

Співак не потребує тої зверхної прикраси і легко обходить ся без риму. По нашій думці рецитовані поеми репрезентують найновшу фазу в розвою народної ритміки, в якій поетичне слово, відділивши ся від співу і музики, вступає на дорогу самостійного розвою; о скільки нам відомо, реторичної рецитації (без музикального характеру) не знають иньші слов'янські народи¹).

Студія проф. Ріх. Валляшека: *Anfänge der Tonkunst, (Leipzig 1903)* присвячена головно археології і етнографії музичній, кидає багато світла на розвій штуки музичної починаючи від її найпримітивніших завязків у диких народів, на витворене діятонічної скалі і пр.; за те не багато вказівок знайдемо в згаданій студії про розвій ритмічності. На основі археологічних даних стараєсь пр. Валляшек доказати в супереч загально прийнятому поглядові, що не бубнові, лишень дуті інструменти (свистілки, пищавки) є найдавніші (ст. 86 і пр.). Та сему перечать по части дальше наведені факти, що бубон є і доси найбільш уживаним і найважнішим інструментом у всіх диких племен (ст. 113—122); Непри уживають при танку усього, *was klappert und den Takt markiert* (ст. 90); взагалі дикуни дуже часто засту-

¹) В огляді наукових жерел не уважали ми за потрібне обговорювати праці Палмовича, Зіми, Міллера і др. про сербську і хорватську людову ритміку, що появили ся перед студією Вольнера *Untersuchungen über den Versbau des südslavischen Volksliedes (Archiv f. slav. Phil. IX. 1886)*, бо в згаданій студії подано і обговорено докладно результати попередних дослідів.

пають музику при танках бубненем на пустих начинях, і плесканем в долоні. Впрочім і сам Валляшек признає, що бубнене є найпервіснійшою вправою музичною: *das Trommeln im Sinne von Taktschlagen ist die erste Musikübung oder eigentlich Taktübung* (ст. 89).

Валляшек уважає за річ неможливу, щоб музика розвинула ся із (хроматичного) акценту, т. є. із готової, виробленої мови: музика такаж давна, як і мова, витворила ся самостійно, а лиш для облегчення вокалізації прийняла в співі склади мови; дикуни дуже часто уживають в піснях таких комплексів звукових, що в бесіді не уживають ся і не мають ніякого значіння; на тих найпрімітивнійших ступнях розвою вокальна музика не завсіди є полученем музики і поезії: її знаходимо також у народів, у котрих з причини низького стану мови не може ще бути бесіди про поезию (ст. 195—200. При кінци студії Валляшека подана дуже богата література предмету).

Який небудь був би наш погляд на початок музики, не підлягає ніякому сумніву факт, що поезия від своїх найперших завязків через довгі віки розвиває ся в нерозривній звязи з музикою; на се знаходимо докази не лиш у диких племен, (потверджують се і досліди Валляшека), але й у високо-культурних народів, як Греки, Германці і др.

Кілька причинків до часів вел. князя Свйтригайла (1430—1433).

Подав Богдан Бучинський.

При трудній інтерпретації суперечних між собою реляцій про обставини, серед яких Свйтригайло з сівверського князя став вел. князем литовським, остають ся в нашому знаню тих обставин деякі неясні точки¹⁾. Новий матеріал джерельний має в таких разях свою ціну. Такий матеріал подає грамота Свйтригайла вел. князя литовського в справі литовсько-польського з'їзду, яку вперше в цілости видаю тут²⁾. Дана в Троках 7 падолиста 1430, вона являє ся реверсом одозвучної з нею грамоти короля Ягайла, виданої в Троках 7 падолиста 1430³⁾. Притягнене її до історичного матеріала про події по смерти в. кн. Витовта важне не тільки квантитативним збільшенням матеріала: вона збільшує його й квалітативно. Не своїм текстом, бо той, повторяю, являє ся реверсом грамоти кор. Ягайла і дає тільки другорядні причинки. Вона важна тому, що до реляцій про події, прилучує ся в ній безпосередний останок подій, важна й тим, що її порівнане з її здавна звісним ретестом, ро-

1) Про трудности з інтерпретацією гл. замітки розкриті на ст. 69—73 у Левіцкого та прецизне сформуловане у проф. Грушевського ст. 164: А. Lewicki, Powstanie Swidrygiełły. Ustęp z dziejów unii Litwy z koroną (відбитка з Rozpraw wydz. hist. fil. Akad. Um. XXIX). Краків, 1892. М. Грушевський, Історія України Русь, т. IV. Львів, 1903.

2) В текстах ч. I.

3) Codex Vitoldi ч. 1461, ст. 950 (Monumenta medii aevi t. VI) в сучасній копії Кенігсберського архива.

бити можливим покладатись на фактичну основу двох рефестів, котрі зберегли нам зміст двох, поки що затрачених, а цінних грамот¹⁾. В кінці факт, що в справі з'їзду про остаточне подання подільської справи обі сторони видали однакові грамоти, веде нас дорогою дедукційною до аналізу тексту Длугоша про згоду між королем і Свитригайлом в тім напрямі, що Длугош при словах: *Wladislaus Rex duci Switrigal terram Podoliae restituit* має на думці затрачений для нас королівський реверс грамоти Свитригайла, що до нас доховалась в рефесті²⁾.

Притягаючи до, вияснення подій по смерті Витовта, отсі чотири певні а один гіпотетичний останок, вважаю можливим з грамоти вел. князя Свитригайла виданої 7. XI в Троках витягнути такі нові подробиці до історії дипломатичних переговорів, що лягли в основу сих грамот³⁾:

1) Се грамоти: 1) умова Свитригайла вел. кн. литовського в справі віддачі Каменця, Смотрича, Скали, Червоногорода на випадок як би на з'їзді Поляків й Литовців не було згоди і пробачення своєї зневаги тамошним землянам. 2) поручна нанів вел. кн. Литовського в справі ствердження грамоти вел. князя. Видав *Kykaszewski: Inventarium* ст. 380 з описі коронного архива, зладженої 1680 р. Порівняне рефеста нашої грамоти (що є також там) з нею самою, вказує, що на фактичну основу всіх трох рефестів можна покладатись, хоч спеціально рефест нашої грамоти владжений так недоладно, що пок. Левіцкий друкував його зі словцем: *sic* в *Index actorum* s. XV, N. 1644 (*Monumenta m. ae. l. XI*). Польський переклад всіх трох рефестів *Daniłowicz: Skarbiec* t. II, N. 1520, 1521, 1523, ст. 112.

2) *Wladislaus Rex Duci Switrigal Podoliae terram restituit, literasque necessarias ad Michaellem Buczaczky scribit, imperans stricte, ut de castro Camyenyecz et aliis castris Podoliae Duci Switrigal faciat effectualem sessionem*“. Длугош, *Historiae Polonicae libri XII* ed. *Przezd.* t. IV, ст. 424—425. Порівняти ще спосіб як Длугош вживає слова *restituit* *op. cit.* t. IV, с. 622: мова про правний акт, котрим вел. кн. литовський відступав Дорогичин.

3) Документальні реляції Свитригайла: *Liv-Est-Kurländisches Urkundenbuch*, VIII, N. 366, ст. 212, N. 407, ст. 238. *Monumenta conciliorum generalium. Concilium Basiliense. Scriptores* II, ст. 619 (*Johannes de Segovia*). Реляції польські: в *Codex Epistolaris* t. II, Nr. 191, ст. 258—259, *Archiwum Sanguszków*, t. I, N. 32. Реляції Хрестоносців в *Codex epistolaris* t. II, N. 08 ст. 300—301., *LEKUrkundenbuch*, VIII, N. 398, ст. 232. Папські листи на основі польських реляцій: *Długosz, Historiae polonicae libri XII*, ed. *Przezd.* t. IV, ст. 426—431. Літописні реляції: Давнійша русько-литовська літопись, вид. Поповим: *Ученія Записки II отдѣленія академія* т. I, с. 46. Літописні записки німецькі в *Scriptores rerum prussicarum* t. III, ст. 494. Длугош *op. cit.* ст. 417—418, 422—425. Дві головні праці Левіц-

Обі сторони виступають в обох грамотах в 7. XI фактично рівноправними: король і його рада, князь великий і його рада мають рішити на спільному в'їзді дефінітивне поладнання спірних справ. Обі сторони трактують справу тимчасового і дефінітивного поладнання справи подільської осібно: осібні грамоти видані в однім, осібні в другім. В грамотах виданих в справі в'їзду трактують ся справи спірні не конкретно, а тільки загальною. Тільки що до фактичного поставлення спірної квестії.

До властивих переговорів, що випередили таке поставлення спірного питання, наші грамоти дають тільки другорядні нові факти. Вже пок. Левіцький витягнув головний факт: король Ягайло без сумніву кінець кінців до дванадцятьох днів від смерти Витовта признав Свйтригайла вел. князем литовським¹⁾. Мені остає ся звернути увагу дослідників на отсі подробиці. Перша, се вивід з дипломатичних зверхних прикмет обох грамот. Обі видані тільки під т. зв. малими печатами, а будова тексту зовсім проста²⁾ З формального боку на основі тих зверхних дипломатичних прикмет, можна признавати за нашими грамотами тільки характер прелімінарів. Разом із змістом грамот ті формальні зверхні прикмети кидають сьвітло на прелімінарний характер переговорів 7 падолиста 1430. Друга замітка, се так сказатиб концепція правнодержавного становища вел. кн. Свйтригайла, що при однозвучнім тексті грамот дуже близько підходить до ролі, в якій виступає в ній король Ягайло супроти вел. кн. Литовського. Акт виданий Свйтригайлом, яко головою

кого ор. сіт. ст. 69—76 й Грушевського ор. сіт. ст. 164—167. В тексті використую тільки ті причинки подані грамотою Свйтригайла в 7. XI 1430, яких не використав Левіцький при помочи її реверса грамоти кор. Ягайла ор. сіт. ст. 71 і 74 і примітка ч. 23 на ст. 311.

1) А. Lewicki, ор. сіт. ст. 71. До сього завважу одну, небезінтересну подробицю. Ягайлова грамота титулує Свйтригайла: „*magnus dux Lithuanie*“, про титул „*Russie*“ нема в ній згадки. Колиб ся грамота була перед нами в оригіналі, або бодай в такій вірній (зі становища XVIII в) копії оригінала, як наша грамота, то порівнюючи титул Свйтригайла у своїй грамоті з титулом його в грамоті королівській, можна було б завважити, що титулятура Свйтригайла сьвідомо суперечно до королівської грамоти акцентує приналежність вел. князеви литовському руських земель.

2) Вискази обох грамот про печати, форма печати Свйтригайла, (котру ще бачив і описав Нарушевч), брак інвокації, проста формула салютаційна, брак промуляції: те все т. зв. зверхні прикмети грамоти і всі вони роблять можливими повисші слова.

держави без застереження старшинських прав кор. Ягайла й кор. Польської. Акт виданий від особи самого вел. князя, він ручить своїм словом й скріплює акт своєю печаттю і за себе й за своїх бояр. Вкінці в світлі наших реляцій про події по смерті Витовта, конвенціональні відзиви наших грамот про згоду, заправки й запевненя оживають: перед нами з під гладких фраз дипломатики виступають живі відгомони 7. XI 1430 тільки хвидево поладнаних напружень між Короною й вел. ки. Литовським¹⁾.

„Справа подільська“ замість до з'їзду польсько-литовського, визначеного в наших грамотах на 15. VIII 1431, довела до повного розриву між Короною і вел. князівством. Оружна партизантка на пограничу Поділя й Волини з Галичиною і переговори між королем і вел. князем займають першу половину 1431 р., воєнний конфлікт в великім стилі: лудька війна, з атакою Поляків та диверсіями Хрестоносців й Волохів і дефензивою вел. князя, виповнює другу половину 1431 р.²⁾.

Наш джерельний матеріал про лудьку війну характеризує те саме, що матеріал подій по смерті Витовта: бідність джерел, що зістались безпосередно від подій в порівнанню із реляціями про події³⁾. До історії дипломатичних переговорів про перемире, що йшли рука в руку з мілітарною акцією — подаю вперше мною з оригінала виданий, хоч вже давно друкований та і в оригіналі здебільшого використаний пок. А. Левіцким Свитригайлів трактат перемиря, даний в Чорторійську 1 вересня 1431⁴⁾.

1) Гл. фрази в наративі й диспозитиві грамоти.

2) Грушевський, Очеркъ исторіи украинскаго народа, 1904, ст. 126, 127.

3) Джерела до офензивы Поляків й дефензивы Свитригайла: документальні Codex epistolaris saeculi XV, t. II (Monumenta medii aevi t. XII) N. 194 ст. 264, 265, N. 195, ст. 266, N. 208, ст. 303—304, t. III. (Mon. m. aevi t. XIV). Appendix N. 6, N. 8, Daniłowicz Skarbies t. II, N. 1548, 1549, 1550, 1551, 1552, 1561, ст. 119—123; літописні: Длугош op. cit. t. IV, ст. 443—455, Scriptorum rer. Prussicarum t. III, с. 494—496. До диверсії Хрестоносців і Волохів: документи: LEKUr-kundenbuch t. VIII, N. 495, ст. 294, N. 500, ст. 297, N. 503, ст. 298, N. 506, ст. 302, N. 507, ст. 303, N. 508, ст. 304, N. 510, ст. 305, N. 511, ст. 306; літописі Длугош, o. c. t. IV, 457—461, 471—472, Scrip. r. Pruss. t. III, 496—497.

4) Поданий без дати в друку в Тургенєва: Supplementum ad historica Russiae monumenta, N. 118, ст. 303, в польськiм перекладі Daniłowicz: Skarbies II, Nr. 1562, причинки й поправки в даті і в тек-

Коли порівнати його з трактатом Ягайла, виданим прелімінарно дня 26 серпня 1431 в таборі під Луцьком, то критичним ставленем супроти себе обох текстів здобуваємо два важні здобутки¹⁾. Перший се сконстатованне факта, що з виїмком уступу Свйтригайлового трактата про Татар акт вел. князя тільки ратифікує прелімінарний трактат Ягайла з 26. VIII, 1431. Другий се спромога при помочи грамоти вел. кн. зреконструувати оригінальний текст королівської грамоти²⁾.

Коли королівський прелімінар порівнати з висказом Длугоша, (вчиненим імовірно на основі затраченого для нас дневника похода), що постулят вел. князя, аби втягнути в перемирє його союзників, став звисним в королівському таборі аж в день уложення перемирья, тоді стане вповні правдоподібним здогад, що тільки на з'їзді 24 серпня 1431 витягнули відпоручники вел. князя отсей постулят³⁾. Значить ся, ті уступи тексту, доволі просторі, де є мова про союзників литовських, ввійшли в прелімінар тільки між 24 і 26 серпня 1431.

Далі зістанеть ся тільки основа обох трактатів: визначене стану володіння на Поділю, пропозиція з'їзду та перемирья на два роки. Остання точка стає змодифікованою пропозицією згоди, котру король висловив вислаючи послів до вел. князя 21 липня 1431, а прийняв в принципі Свйтригайло в заяві його послів з 30. VII. Дві останні точки — сеж не що иньше, як змодифіковані подіями 1431 р. умови з падолиста 1430: в справі тимчасового і в справі остаточного поладнання подільської справи⁴⁾.

сті (свідки не справджені) у Левіцкого, *op. cit.*, с. 102—103 і 317—318, важні критичні замітки про копії в LEKUrK. т. VIII Nr. 501, ст. 298 на основі оригінала.

¹⁾ А. Kotzebue, *Preussens ältere Geschichte*, III, ст. 477—483.

²⁾ Акт королівський в двох сучасних копіях його старого німецького переклада, кенігсберській і краківській, друкований в А. Kotzebue, *Preussens aeltere Geschichte*, t. III, с. 477—483 з кенігсберської копії, передрук з Нарбута, *Dzieje narodu litewskiego* t. VIII. App. 4, переклад польський Daniłowicz: *Skarbiec* II, N. 1562.

³⁾ Польські відпоручники мали здобути при ратифікації деякі уступки, *praesertim cum Dux Switrigal novam difficultatem ingessisset, non posse neque velle pacis convente observare capitula, nisi Cruciferis et Valachis in sua parte inclusis*, каже Длугош, *op. cit.* ст. 455 в оповіданю про день 26. VIII 1431.

⁴⁾ Про справу тимчасових володінь на Поділю: *videlicet dominus Rex frater noster predictus Castra, Ciuitates et districtus terre*

Критичний розбір акту перемиря з 1. IX. 1431 на його складові частини, дає мені спромогу вчинити деякі замітки про події та обставини поведення Свитригайла і його окруження в луцькій війні.

З поміж дев'ятох князів сьвідків на акті з 1. IX. 1431 є сім руських, двох литовських, з поміж 22 панів два руські, 20 литовських¹⁾. З поміж князів володіє уділом на Україні одинюкнй Жигимонт Кейстувович, між панами представителем українських земель виступає одинокий Ходко Юревич, київський боярин, предок Ходковичів. А як будемо пам'ятати, що в наших джерелах про Свитригайлове військо руський елемент виступає в луцькій війні на першому пляні, а литовський елемент на другому, то воно накриває ся—як раз із нашими звітками про князів з окруження вел. князя²⁾. Не тільки в мілітарній акції виступає руське окруження вел. кн. Свитригайла в луцькій війні на перший плян — те саме бачимо в представленю його ролі в переговорах. Длугош подає імена князів руських, що брали участь в переговорах, а з поміж панів литовських учасників переговорів подає імя тільки одного; князів руських учасників переговорів згадує перед панами литовськими. 31. VIII. виступає послом Свитригайла кн. Константин, біля Шедибора Волімутовича, 18 серпня кн. Олелько Володимирович та кн. Василь Семенович, 24. VIII. кн. Юрий Лингвенович і кн. Василь Семенович³⁾. З поміж панів литовських виступають в записках поданих Длугошем тільки Шедибор та Гедігольд; імен шістьох литовських

Podolie pretendentes infrascriptos videlicet Kamyenyecz, Smotricz, Skala et Czirwonigrod cum ipsorum districtibus.. tenebit habebit et pacifice possidebit (акт перемиря 1431). Swidrigellonis promissio, quod reddet regi et haeredibus eis et regno arces Kamieniec, Smotrycz, Skala et Czerwień“ рефест угоди про справу тимчасового володіння на Поділю 1430 Rykaczewski: Inventarium ст. 381.

¹⁾ До князів зарахував я Ягайла Ієдройтського (пор. Wolff: Kniaziowie sub voce Gedrojc), панів нарахував 22 ох: Монтрим і Монтольд се, як виходить з двох печатей — дві особи. Русинами вважаю одипокх Ходка Юревича та Андрія Немировича; иньші особи, котрих імена звучать по руськи мають латинські печатки.

²⁾ Крім князів, що виступають 1 вересня в Чорторийську згадують ся в наших джерелах імена князів: Константина, посла Свитригайла 31. VIII. та князів Василя й Балабана: останний нам звісний своїм родом, другого годі ідентифікувати з Василем Семеновичем кн. Друцьким.

³⁾ Акт перемиря заключений від особи вел. князя, акт союзу в Хрестоносцями в імени його, пралатів і князів. LEKUrkund. t. VIII, N, 462 ст. 272.

учасників переговорів дня 18 серпня та п'ятох учасників з'їзду 24. серпня він не подав. Участь князів в мілітарній частині війни Луцької не занесена Длугошем (з виїмком нападу князів Василя й Балабана) на листи історії — можливо, що дійсно визначною не була. Свйтригайло не міг зорганізувати якогось поряднішого війська, замічає проф. Грушевський, прикладаючи се до князів із його оточення висловлю погляд, що при мілітарній організації вел. князівства литовського, люди що виступають 1 вересня в Чорторійську та в наших звітках про дефензиву Свйтригайла не могли вистаратись значних сил¹⁾.

Мілітарна слабкість Свйтригайла стає в причиновій звязи з його політикою супроти своїх союзників. Хочу піднести одну характеристичну подробицю. Польські політики під Луцьком маючи на карку Волохів та Хрестоносців, а перед собою замок луцький та військо Свйтригайла в північній Волині, уложили з Свйтригайловими відпоручниками преліментарі перемир'я 24. серпня 1431. Одначе спонукані уступкою, яку вчинили зі свого боку: втягненем на жаданне Свйтригайла до акту перемир'я його союзників, вони кладуть своїм відпоручникам висланим до табору Свйтригайла завданне: обговорити, доповнити і справити точки трактатів. Свйтригайло на уступки не пішов — поза зобов'язанем відправити домів Татар; але всеж таки ся уступка польським відпоручникам констатує факт, що між 26 VIII і 1 IX Свйтригайло вирік ся великого пляну Хрестоносців — сьміливим скомбінованим атакoм розбити польську армію²⁾. Ті два тісно зі собою зв'язані факти: те, що в Поляків в їх прикрім положеню ще повставала думка виторгувати нові уступки в Свйтригайла та фактична уступка з боку Свйтригайла, вони спонукані мілітарною

¹⁾ Грушевський *op. cit.* ст. 170. Про мілітарну організацію вел. князівства т. V, ст. 41—46, 140. Кільканайцятьох удільних князів не могло припровадити великих сил, коли між ними найдужчим був Жигмонт Кейстутович володар Стародуба. Урядники і воєводи виденський та новгородський і жмудський староста, не могли в скорім часі перевести значних сил з над Німана на Волинь; зрештою про організованне більших військ в вел. кн. не маємо з літа 1431 звісток. Пани й бояри по за Монтигердовичем, Воліунтовичами, Немировичем і Саковичем люди в наших джерелах мало звісні.

²⁾ *Unde omnibus nunciis Ducis Switrigal pacis tractatoribus ad Ducem Switrigal remissis, iuncti sunt illis duo Poloniae Barones, videlicet Sandivogius de Ostrorog palatinus Posnaniensis et Laurentius Zaramba castellanus Syradiensis, ut cum Duce Switrigal pacis residuos capitulos tractent, liment et corrigent, бо Свйтригайло домагав ся влучення своїх союзників в перемир'я. Длугош I. с.*

слабістю Свитригайла толкують те, що супроти своїх союзників вел. князь став на половині дороги. Від того, що Свитригайло встиг перевести в прелімінарах і пересерти в трактатах втягнене союзників до перемиря всеж таки далеко до введення ним в діло сьмілого скомбінованого атаку, про котрий писав вел. маістр¹⁾.

В зовсім змінену (в порівнаню з р. 1431) політичну ситуацію переходимо при нагоді обговорення грамоти з 30 жовтня 1432, вперше друкованої з оригінала. Вовничий запал Поляків разом з загальною депресивною викликаною у партванів Свитригайла проголошенням Жигимонта Кейстуовича вел. князем литовським — се по влучній характеристикі проф. Грушевського головні комплекси обставин, що лягли в основу подій, котрої безпосереднім останком являєть ся наша грамота²⁾.

Так як досі — ся грамота лишила ся одиноким джерелом про перехід Волни до Ягайла. Одначе я би вважав можливим втягнути між джерела переходу ще одно, досі не використане в тім напрямі. 25 вересня 1433 вел. кн. Жигимонт Кейстуович уживає між иньшими аргументами проти втягнення вел. кн. Свитригайла до перемиря Ясенецького такого аргументу: „Ваша милость не вважаєте на те, що нам наробило і тамто перемире, котре ваші люди вчинили з Лучанами“³⁾. Се перемире було як видно з дальших слів листа Жигимонта до кор. Ягайла уложене між королівськими людьми і Лучанами перед нападами Лучан на Берестейщину та Чорну Русь, що від липня 1433 тривали аж до осені. Кн. Ніс проводир луцьких Русинів покинув Жигимонта й перейшов до Свитригайла в лютім—марті 1433

¹⁾ Лист вел. маістра до Свитригайла LEKUrkundenbuch t. VIII n° 500 с. 297.

²⁾ М. Грушевський *op. cit.* с. 182. Грамота короля стала звісною в літературі історичній ще в XVII століттю (Густинська компіляція в Полное собрание русских летописей т. II, с. 354 з похибкою „на Киевъ“ зам. „у Львовъ“) і в новітній літературі діждалась численних заміток. А. Lewicki *op. cit.* с. 156, 157, Przymierze Zygmunta w. ks. litewskiego z królem rzymskim Albrechtem II. (Rozpr. wydz. hist. fil. Akademii Um. t. XXXVII с. 295). М. Грушевський *op. cit.* т. IV с. 182 і 448, 449, т. V, с. 50, 51. W. Czermak, Sprawa równouprawnienia schizmatyków i katolików na Litwie (1432—1569) Rozpr. wydz. hist. fil. Ak. Um. t. XLIV, с. 21—26. Б. Барвіньский. Жигимонт Кейстуович с. 38. Ще рецензії Грушевського та Прохаски на статю Чермака: Записки Наукового Тов. ім. Шевч. т. LIII бібліогр. с. 19 pass., Kwartalnik historyczny, 1903, с. 645—646.

³⁾ В текстах ч. 4.

а певно по своїм переході на бік Святигайла перемиря з Поляками не робив, коли Длугош в оповіданю про напади кн. Носа на Холмську Русь вяже ті напади з переходом кн. Носа до Святигайла. А що в кінці січня 1433 кн. Нос виступає на боці Жигимонта, то певно що й тоді перемиря з Поляками не чинив¹⁾. Як бачимо, силкуючись схронологізувати той факт ми заходимо в грудень 1432. Йдім даліше. Король Ягайло по кампанії подільській з кінцем падолиста 1432 рушив до Малої Польщі й там розпустив свої війська — значить ся перемире не могло відбутись по безрезультатній кампанії подільській²⁾. Таким чином факт перемиря, про котре мова в листі вел. кн. Жигимонта, треба буде прикласти до переходу Волини до Ягайла, десь з кінцем жовтня 1432. З отсим новим джерелом в руках позволю собі зробити кілька заміток про обставини переходу Волини до Ягайла.

Покладаючись на висказ сучасного листу Жигимонта про перемире, я б уважав можливим повязати хронологічно факт переходу Волини з відібраннем від Святигайла Олеська. Близька віддаль між Луцьком і Олеськом та присутність королівського війська на волинській території, моглиб дійсно по відібранню Олеська насунути проводирам луцької землі думку перемиря з Поляками. За таким розумінем ситуації промовляє по моїй думці ще одна обставина: по відібранню Олеська польські війська збільшені свіжими силами ідуть не на Волинь, а на Поділля, де їх чекав звісний „великою відвагою й воєнною славою“ кн. Федько Несвизький, а за ним в резерві стояв воєводич молдавський³⁾. За таким повязанем в один причиновий ланцюх фактів переходу Волини з відібраннем Олеська, свідчить по моїй думці застереження за в. кн. Жигимонтом решти Волини при відступленю Полякам пограничних округів в грамоті унії 15. X. 1432⁴⁾.

¹⁾ Джерела: підпис кн. Носа на актї унії з 20 I 1433, Барвінський: Жигимонт дод. I, ч. 3, ст. 155, перехід до Святигайла, Daniłowicz: Skarbiec II, ч. 1661, с. 150—151, Длугош т. IV, с. 499.

²⁾ Не годить ся знов забувати й на те, що в падолисті Святигайло розпочав окупацію відірваних Жигимонтом земель. Грушевський, *op. cit.* с. 183.

³⁾ 26 грудня по словам реляції Хрестоносців доносив Федько листом до Святигайла: mit etzlicher hoffte des hern us der Walachie unde ouch der Thatern habe gefochten unde gestreten mit den Polen. LEKUrK. t. VIII, N. 651, с. 383.

⁴⁾ Item quod stantibus inter nos tractatibus huius modi, castrum Oleschko, de quo dampna plurima hostiliter Regno et ipsius subditis

Приймаючи причинову зв'язь між обома подіями, на основі зв'язи в часі, місці, дальшій акції польського та в застереженнях литовського правительства, звертаючись до обговорення становища польського правительства супроти довершеного переходу.

Зверну увагу дослідників на зв'язь між формальними внутрішніми прикметами нашої грамоти і такими прикметами галицьких привилеїв з 1390 рр. та привилея єдлинського з 1430 р.: ті близькі формальні внутрішні прикмети дипломів можуть стати важкими причинками до вияснення правних форм, в котрі окруженне кор. Ягайла хотіло убрати перехід Волини та участі визначного польського дипломата Володислава Оповорського¹⁾. З другого боку ці формальні прикмети кидають світло на інтерпретацію висказу — королівської грамоти про свободи, імунітети й ласки, котрими тішать ся пани коронні, та про права надані міщанам.

Вкінці піднесу формальні паралелі між уступом королівської грамоти про управління Русинів й грамотою кор. Володислава III з 22. III. 1443: в правній формулі порівняння в правах з мешканцями і з духовенством корони польської²⁾.

inferebantur, per gentes Regias est vallatum, in casu, quo ad manus Regias per deviccionem aut alijs quibuscunque modis deuolueretur, ipsum castrum cum bonis ad ipsum spectantibus prefatus dominus Rex et Corona tenebit et possidebit pacifice et quiete, nisi nobis illud dare, vel pro se retinere vellet; quod stabit in sue libere voluntate. Alia vero, sicut Luczsko, Wladimiria et alia castra civitates et districtus... nobis ad tempora vite nostre tenenda et possidenda dari debent et assignari“. Грамота у Барвінського: Жигмонт. App. ч. 1, с. 150.

¹⁾ Привилеї галицькі в *Akta grodzkie i ziemskie t. II, N. 17, t. III, N. 42, 43, 44 t. VII, N. 177*. Інтересні паралелі ще з привилеєм Ягайла землянам луцьким 16. IV. 1392 в *Archiwum Sanguszków I, N. 13*, коли їх порівнати з привилеями галицькими гл. А. Prochaska в *Rozprawach Ak. Umiejętności t. XXXII, 1892*.

²⁾ „*Vniuersis ecclesiis earumque episcopis seu wladicis, prelatis, clero et ceteris personis ecclesiasticis eiusdem Ritus greci et Ruthenorum hec omnia jura, libertates, modos, consuetudines et immunitates vniuersas duximus in perpetuum concedendum et presentibus concedimus, quibus omnes ecclesie regnorum nostrorum Polonie et Hungarie eorumque archiepiscopi, episcopi, prelati et ceterae persone ecclesiastice consuetudinis Romanae ecclesiae utifruuntur atque gaudent*“ подаю в найстаршій копії конфірмації кор. Олександра (і конфірмація і грамота Володислава загинули) в *Acta castrensia Leopold. t. XVIII с. 237—243*.

Вони стають важними причинками до ієнези грамоти кор. Володслава III.

Останній з поміж наших актів вяжесть ся з акцією Свигригайла при помочи білоруських й українських земель відновити свою власть над цілим вел. кн. Литовським. Се виданий з деякими важними змінами тексту в порівнаню із його попереднім виданнем лист вел. кн. Жигимонта до кор. Ягайла, 25. IX. 1433¹⁾.

Повідомлений королем Ягайлом про перемире в Ясенци, до котрого влучено Польщу й Литву з одного, а Хрестоносців та Свигригайла з другого боку — Жигимонт Кейстутович годить ся на перемире з Хрестоносцями, але протестує проти влучення до перемиря Свигригайла. Жигимонт аргументує свій протест зрадами з боку Свигригайла; зобовязаннями короля без відомости Жигимонта не умовлять ся зі Свигригайлом; шкідним для інтересів Жигимонта вражіннем на Литві від звістки про влученє Свигригайла до перемиря; протестом своїх сторонників; шкідними впливами влучення Свигригайла на фінансові сили Жигимонта і на його сили мілітарні, та шкідними наслідками, які вже раз перемире Поляків з Лучанами привнесло для вел. князя Жигимонта.

Останній висказ, дуже трудний до наукового оброблення через поцсованє тексту, послужить разом із кількома меншими замітками предметом мого досліду. „Ваша милость не вважаєте на те, що нам наробило тамте перемире, котре ваші люди вчинили з Лучанами. Прийшли з Луцька: коло Берестя, коло Городка все вчинили пустокою тай зачепили ще й ті волости: Пружани, Кобринь, Вяди і волость Слонимську, Лахом, Бобруйськ, Липецьк, Ключеськ випустошили все. І вийшли війська з Городка, приходили до Ключеська і Бог поміг нашим, побили їх“. Великий князь Жигимонт в однім ретроспективнім представленню діяльности партизанів Свигригайла в Берестейщині і Чорній Русі, дає нам головне джерело сих подій.

Спробую їх схронологізувати, та навязати їх до акції вел. кн. Свигригайла супроти Жигимонтови. Уже з кінцем цьвітня ходили між партизанами Свигригайла чутки, що кн. Олександр Ніс перейшов з Луцьком на бік Свигригайла, що Бересте під-

¹⁾ Про його виданє гл. замітку при текстї грамоти, його звістки використані — о скільки було можна використати поцсований текст — Левіцким *op. cit.* с. 183, 202—203, Грушевським *op. cit.* с. 184 і 450, Барвінським *op. cit.* с. 52—54.

далось вел. кн. Свигригайлови¹⁾. В маю Свигригайло плянує післати князів Несвицького і Носа, щоб зробили нападом на Польщу диверсію нападови Поляків на Прусію, значить ся не думає їх слати на Берестейщину і Русь Чорну²⁾. Але хоч як сей плян припав до вподоби вел. маістрови, його не ввели в діло. В червни вел. кн. Свигригайло плянував (з тими самими Татарами, що мали йти з кн. Несвизьким робити диверсію на подільсько-галицькій границі), атак на вел. кн. Жиґимонта. По таборі вел. князя ходила звістка про побіду кн. Носа над Поляками і про новий його похід разом з кн. Федьком і Татарами³⁾. Ми дійсно маємо звістку про побіду кн. Олександра над Поляками в останних днях червня⁴⁾. Зводячи все що досі було сказане бачимо, що аж з лицевим міг кн. Ніс звернутись на Жиґимонта. Таким чином час обох його акцій проти Жиґимонтови обіймає лицевень, серпень і перші два тижні вересня 1433: по Ясенецьким перемирю (в половині вересня), до котрого первісно втягли й Свигригайла, сі акції мідітарні мусіли замовкнуті. Так сі акції кн. Носа стають сучасними з великим походом Свигригайла проти Жиґимонта і хоч не маємо прямих висказів сучасників про спільний плян, всеж таки причинова звязь стає вельми правдоподібна.

В звязи з акцією Свигригайла оба походи кн. Олександра можна представляти озь як. Перший в початках липня вийшов з Луцька, його підстави операційної, поруйнував Берестейщину й західну часть басейна Припети, захопив Бобруйськ, Ключеськ та менші городи⁵⁾. Другий похід взяв за вихідну точку Городок і прямував на Ключеськ — куда саме, лист вел. князя не каже, бо військо кн. Носа було побите його військом. Але від 18 до 22

1) Реляція Хрестоносця Daniłowicz: Skarbiec II N. 1661, с. 150.

2) „Ино князю Федку велѣли есмо оттуль отъ Подольское земли заважати Ляхомъ, што наибольше могучи, со всеми тамошними людьми, а и съ Татары пакъ, ванюжь и Татаръ съ нимъ досить есть; а князь Олександръ Носъ отъ Луцкое стороны. Налеемся имуть имъ много заважати и шкодити ихъ земли“, писав Свигригайло 3 мая 1433 до вел. маістра. LEKUrK. N. 680 с. 403.

3) Реляція командора Ланзе в Daniłowicz: Skarbiec II N. 1667 с. 152, її датование у Левіцкого оп. cit. с. 342, 343.

4) Нота у Левіцкого оп. cit. с. 342 N. 20.

5) Берестя не взяв кн. Ніс: причиною була підмога з боку Поляків для обложеноців. Так за Левіцким с. 222 і проф. Грушевським с. 184, вжаю в причипову звязь події подані нашим листом і Длугошем оп. cit. t. IV, 520, 521.

серпня стояв в. кн. Свйтригайло під Троками, що лежать як раз в дальшій продовженю лінії Городок-Клечеськ на північ і приймаючи звязь між походом кн. Свйтригайла і походом кн. Носа можна з значною імовірністю прийняти здогад, що похід луцьких партизанів мав напрям до Троків¹⁾. Всеж таки, хоч побитий, кн. Нос задержав до кінця жовтня свої здобутки.

Зістають ся ще деякі другорядні замітки. Документ вел. кн. Жиґимонта подає нам одиноку нагоду заглянути в економічну сторону боротьби між ним а Свйтригайлом. Він дає нам спромогу заглянути в тяжке реліґійне подразнене православних Лучан на латинників і доповнює таким-робом звістки Длуґоша про жорстокости супроти латинників в замку луцьким під час облоги та наоколо Луцька по відході армії королівської²⁾. Документ дає нам спромогу добачати за кривавою борбою руської аристократії становище — здебільшого пасивне — сільських громад. Вони переходять до Жиґимонта при нагоді невдач Свйтригайла, але при перемирю зі Свйтригайлом стає можливим їх поворот до нього. Вкінці піднесу деякі причинки до характеристики Свйтригайла: висказ про його віроломство Витовтови, Ягайлови, Жиґимонтови та Юліяні Гольшанській. Я далекий від того, щоб брати їх *en toutes lettres*: особливо семикратні присяги Свйтригайлові у Жиґимонта та його наказ уморити жінку Витовта річи зовсім неімовірні. Але в згадках про невірність Свйтригайла присягам, котрі починив Витовтови та Ягайлови може бути дійсно відгомін повстань Свйтригайла в рр. 1392, 1402, 1408³⁾. Сі закиди віроломства, котрі Жиґимонт робить Свйтригайлови, виглядають просто на болюче іронізованне над Свйтригайлом з боку чоловіка, що зібрав овочі конспірації 1432 р., і сам до змови приложив руку. Тим робом стає знов сей відзив вел. кн. Жиґимонта причинком до його власної характеристики.

¹⁾ Свйтригайло під Троками — старша русько-литовська літопись *ed. cit.* с. 51. Можливо що є причинова звязь між побідою кн. Жиґимонта під Клеческом і „неволею та погубою“ кн. Мьтька Городецького сестринця Свйтригайла від Жиґимонта наслідком доносу Радивиля. *Wolff*, *op. cit.* sub voce.

²⁾ Що латинники таки безгрішними не були, свідком оповіданне Длуґоша IV, с. 455. Можливо, що зобовязане власти 30 жовтня 1432: не руйнувати ані не замінати православних церков на латинські оцерте на конкретнім постулаті Лучан, а той на конкретних фактах насильств над руськими церквами.

³⁾ М. Грушевський, *op. cit.* с. 144, 153, 154.

До неї треба притягнути ще його висказ про свою участь в конспірації 1432: „не через що иньше ми то учинили і в то себе вложили, як за віру християнську та вашу ганьбу“¹⁾. Оскільки сягають мої відомости, сей висказ то одинока реляція з боку Жиґимонта про його участь в конспірації 1432. Се в високом степені характеристична річ, що Жиґимонт не говорить виразно про конспірацію, а дуже невзначно. По моїй думці се могло б послужити до ствердження погляду проф. Грушевського, що приймає оцінку ролі Жиґимонта висловлену Свигайлом, в його листі до вел. магістра²⁾.

Г Р А М О Т И.

I. Грамота Свигайла в справі литовсько-польського з'їзду, Троки, 7 падолиста 1430.

Boleslaus alias Switrigall dei gracia magnus dux Lithvanie, Rusie etc. significamus tenore presencium quibus expedit universis. Quomodo cupientes cum serenissimo Principe domino Wladislao rege Polonie etc., seniore fratre nostro carissimo, in fraterna dileccione et perfecta caritate securius permanere, terrasque nostras magni ducatus Lithvanie in pace et tranquillitate perfeccius gubernare, diem conventionis cum eodem domino rege assumpsimus, fecimus, presentibusque assumimus, facimus et statuimus in festo assumptionis beate Marie virginis proxime affuturo, in loco vel locis, ubi ipse dominus rex cum suis baronibus et nos cum nostris decreverimus habendam et servandam. Ad quem locum et terminum prefixum ipse dominus rex et nos cum omni utriusque nostrum maiori et seniori consilio interesse et convenire volumus et debemus, ubi querere et diligenter ex utraque parte tenebimur et volumus indagari, de hiis omnibus articulis, qui necessarii fuerint et utiles pro pace, amicicia, unitate et concordia perpetua utriusque nostrum et terrarum nostrarum regni Polonie et Lithvanie predictarum. Et interim nos magnus dux promittimus pro nobis

1) Хоч сей весь висказ тенденційний: ціль його не допустити до влученя Св. в перемпре а средством до ціли пригадає Ягайлови заслуг Жиґимонта супроти него, всеж таки вважаю можливим притягнути сей висказ до наших джерел про конспірацію польсько-литовську. Пор. впрочім: „А важли єсьмо своїм горлом з вашим призволом, не вас сподіючись“ з тим фактом, що Заремба, головний діяч конспірації був в близьких вносинах з Кейстутовичами.

2) Грушевський оп. cit. IV, ст. 175, лист Свигайла в LEKUr-kundenbuch t. VIII N. 624, с. 365.

et omnibus nostris subditis bona fide, verbo ducali, sine dolo et fraude in pace et tranquillitate segura vivere et manere gwerras, depopulaciones et predas in terris nostris utriusque nullo modo permitiendo neque inchoando, sed in caritate perfecta, amicitia, pace et tranquillitate usque ad predictam convencionem fideliter promittimus permanere. Harum quibus sigillum nostrum appensum est testimonio literarum. Actum et datum Troky feria tertia proxima ante festum beati Martini episcopi. Anno Domini millesimo quadringentesimo tricesimo.

Поправна копія первісної зробленої 6. VII. 1782. В „теках Нарушевича“ архива Чарторийських в Кракові, число теки XV, число грамоти 15, ст. 55—56. Первісна копія в оригіналі пергаминового, замкненого. На пергаминовій привісці печать круга з легендою на коло „погоні литовської“. Оригінал був в короннім архіві¹⁾. Досі в цілости не друковано. Звісний тільки ретест в Rykaczewski, Inventarium ст. 38 (в польськїм перекладі Daniłowicz, Skarbiec II, ч. 1523, ст. 112). Друкую з задержанєм правописи копії XVIII віка тільки в основах власних імен: в останньому тексті правопись приноврвлена до орфографії XV в.

II. Грамота Свитригайла, що стверджує перемирє його з королем Ягайлом, Чорторийськ, 1 вересня 1431.

Nos Boleslaus alias Swythergal dei gracia Magnus dux Lythuanie et Russie etc. Significamus tenore presencium, quibus expedit vniuersis. Quomodo cogitantes ea, que pacis suut et non afflictionis cupientesque bellorum et gwerrarum sedare disturbia, strages ac cedes hominum et sangwinis profluvia euitare ac differencias, dissensiones, displicencias, rancores et odia inter Serenissimum Principem dominum Wladislaum dei gracia Regem Polonie et fratrem nostrum carissimum, Principes, Prelatos, Barones et Subditos ac Terras et dominia ipsius et regnum ab vna, nos quidem Principes, Barones, Boyaros, Proceres et Subditos nostros, Terras, dominia nostra ac magni ducatus Lytwanie et Russie, nec non venerabiles dominos Paulum de Rusdorff Magistrum generalem Ordinis Theutunicorum de Prussia et Cziso de Rutenberg Magistrum de Lywonia et Terras, dominia et Subditos ipsorum totumque Ordinem Terrarum predictarum ac magnificum dominum Allexandrum Woyewodam Moldaue ipsiusque dominia, Terras et subditos ab altera partibus, suscitatas et exortas per viam amicabilem con-

¹⁾ Нотка Нарушевича переписана копістом: Та копія przepisana z Oryginału pergaminowego na kształt listu złożonego, dnia 6 Lipca 1782 Roku. U dołu wisi pieczęć na zawiasce pergaminowej, na niej wycisniona w massie czerwoney Pogonia Litewska z napisem w koło. Zaświadcza Adam Naruszewicz B. K. S. Pisarz WoXLgo.

cordie complanare et sopire ac in pacis dulcedine sepelire, treugas pacis, tranquillitatem ac pacem christianicam perfectam, securam et indubitatam fecimus, firmauimus, statuimus, sanximus ac tenore presencium firmamus et facimus. Inter nos et partes predictas hincinde a die date presencium usque ad festum sancti Johannis baptiste affuturum et extunc ab eodem festo, usque ad spacium et decursum vnus anni integri siue ad aliud festum sancti Johannis baptiste, proxime tunc sequens, duraturas et in certo et profecto robore absque irritatione et violacione permansuras sub pactis, condicionibus et clausulis infrascriptis; uidelicet quod huismodi treugis pacis durantibus et stantibus dominia Terrarum Podolie per nos hincinde occupata, distracta et possessa in tali ordine et decisione permanebunt, quod vna queque pars illa possidebit, tenebit et habebit, que a principio occupauit, apprehendit in suamque possessionem recepit et deduxit; uidelicet dominus Rex frater noster predictus Castra, Ciuitates et districtus Terre Podolie pretendentes infrascriptos, scilicet Kamyenyecz, Smotricz, Skala ae Czirwonigrod cum ipsorum districtibus et signanter Holczudayow et Ioltuschcow ad ipsum Kamyenyecz spectantibus ac uillis, possessionibus ipsorumque introitibus et utilitatibus vniuersis tenebit, habebit et pacifice possidebit. Nos quidem Magnus dux predictus Castra, Ciuitates et districtus scilicet Braczlaw, Sokolyecz, Zwynygrad et alia Castra et districtus in Terra Podolie existentes et ad ipsam pertinentes et signanter Lyethiczow ac opida, villas et loca, que modo tenemus occupata et possessa cum ipsorum honorum siue districtuum introitibus et obuencionibus vniversis. Quibus eciam interim stantibus treugis pacis predictis utraque pars tam prefatus dominus Rex frater noster, quam nos quilibet in parte sua utetur pacifice, libere et quiete absque omni resistencia et impedimento partis alterius ex aduerso. Castrum autem Bakotha nec per prefatum dominum Regem et c. neque Capitaneos, Officiales et Subditos, aut quoscunque per eum et sus subordinatas personas et similiter ex aduerso nec per nos, neque Capitaneos, Officiales et subditos nostros et magni ducatus Lytwanie, aut aliquas per nos, uel nostros subordinatas personas reedificari et repari nullatenus, treugis pacis predictae durantibus poterit, nec debet. Terrigene autem et serui districtus Castri eiusdem obedienciam et seruiam illi parti ex nobis facient et persoluent, cui hactenus adheserunt et adherent, kmethones autem districtus eiusdem Bakotensis libertate gaudebunt et fruentur, usque ad expirationem treugarum predictarum. Castrum uero Smotricz predictum licitum erit domino Regi etc. predicto et Capitaneis, seu officialibus suis reedificare et reparare pro sue beneplacito voluntatis. Hiis itaque treugis pacis durantibus, licitum sit

et erit hominibus nostris hincinde Terras et dominia prefata tam mercatoribus, quam aliis cuiuscunque status, condicionis aut eminencie existant cum eorum rebus, bonis, mercantiis et quibusuis aliis negociationibus ire, transire, stari, morari, redire ac eorum negocia libere, secure et absque impedimento exercere, iuxta consuetudinem aduc seruatum. Vtque eisdem treugis pacis pendentibus ad pacis perpetue fructum, comodum et persecucionem per partes predictas nosque hincinde, auctore pacis suffragante deueniri possit et ualeat, statuimus et presentis scripti patrocinio firmamus et permittimus, quod pro tractanda pace perpetua Prelati, duces, Barones et Consilarii prefati domini Regis duodecim in numero in festo purificationis sancte Marie proximo in loco siue uilla Polubycze dicta cum Prelatis, ducibus, Baronibus et consiliariis nostris et magni ducatus Lytwanie et in pari numero, uidelicet duodenario adinuicem conuenirent simulque personaliter constituentur infallenter, dilacione ulteriori amputata et reiecta, prefatus autem dominus Rex in Parczow, nos uero in Brzeszcze illo tunc et pro tempore predicto debemus et uolumus personaliter, ut nobis ibi tunc de prope existentibus, barones et Consilarii nostri, predicta vota nostra requirentes concordiam et pacem perpetuam inter nos et dominia tam Regni Polonie, quam magni ducatus Lytwanie commodius ualeant confirmare et finire. Casu autem infirmitatis utriusque, aut alteruis nostrum contingente, propter quem nos in locis predictis uidelicet Parczow et Brzeszcze interesse personaliter non possemus, hiis tamen non obstantibus Barones et Consilarii utriusque nostrum in locis et die predictis conuenirent et omnia, ac si nobis in locis predictis existentibus et presentibus procedant et finem negociis nihilominus interponant. Quicquid Prelati, duces, Barones, Boyari ab utraque parte in numero predicto deputandi, nominandi et super tractatibus pacis perpetue ex obligatione mutua pro Iudicibus utriusque parti collocandi, antequam ad tractatus aliquos precedent, sacramento iuramenti se astringent, ut subsides et honoris onere pollicebuntur et promittent, quod in tractando pacem et concordiam huiusmodi fauore, odio, timore et spe lucri cuiuscunque postpositis et semotis soloque Deo et iusticia et bono communi partis utriusque pre oculis habitis, partes predictas ipsaque Regni et magni ducatus dominia et libra iusticie mentibus, memoriis et ingeniis ipsorum diligenter impressa et oculo interioris hominis sollicite et circumspecte intuita iudicabunt, sententiabunt et iudicialiter super amfractibus, iniuriis, differentiis et defectibus, quibuslibet tam Regni et prefati domini Regis, quam nostris et magni ducatus predictorum decident et cognoscent. Et singulariter super proprietate et iure domini Terrarum Podolie, cui de iure debe-

antur in toto et titulo perpetue pertineant et spectent super eis que sententias ipsorum pronunciabunt et proferent, quam vterque nostrum omologare, approbare, confirmare et inuiolabiliter obseruare astringetur et debet. In casu autem, quo in termino et die predictis aliquo impedimento interueniente, uel exortis causis, consensu vtriusque partis hoc volente duces, Prelati et Consilarii predicti ad locum et diem conuentionis predictae, negocia predicta tunc ad plenum decidere, diffinire et certo fine terminare non possent, licitum erit eis ulterioris termini pro finiendis huiusmodi negociis prorogare et differre. Et nichilominus infra treugarum predictarum spacium non dimittentes de ipsorum potestate et manibus negocia huiusmodi finem ipsis prefati iudices deputandi tenebuntur et debebunt per ipsorum pronunciacionem et sententiam imponere ipsaque iudicialiter terminare. Preterea pollicemur sincera et bona fide, quod Thartaros nobis in subsidium trans-euntes reducere faciemus et procurabimus, iuxta totum nostrum posse eosdemque et quoscunque alios Thartaros contra prefatum dominum Regem fratrem nostrum et eius possessiones non debemus, nec volumus, treugis pacis predictis pendentibus suscitare, seu quouis modo inducere, sub fide et honore nostris. Promittimus igitur, pollicemur et tenere presencium spondemus uerbo nostro ducali pro nobis, Principibus, prelatis, Baronibus et Subditis nostris ac Prussie et Lywonie Magistris ipsorumque proceribus, Baronibus et Subditis et Woyewoda Moldaue ipsiusque Proceribus, Baronibus et Subditis predictis, quod prescitas treugas pacis et condiciones, capitula, articulos et clausulas, superius descriptas et in eis contenta sub fide et honore nostris ac onere iuramenti ac fidei catholice professione ac penis periurii, fidefragii et labe insanie ac lapsu a proprietate et quouis iure terrarum et dominiorum predictorum firmiter attendere et inuiolabiliter plene et integre absque dolo et fraude et quibusuis ingeniis et coloribus astucie circumscriptis et semotis, tenere ac seruare. neque ipsis in aliquo publice, uel occulte, directe, uel indirecte per se, uel per alium, seu aliquam submissorum personam, quouis quesito colore contrarie ipsique Prussie et Lywonie Magistri ac Woyewoda Moldaue et eorum Subditi ad omnia predicta attendent, similiter ipsaque irrefragabiliter obseruabunt. Illo tamen addito specialiter et expresso, quod si per aliquem Subditum, indigenam, uel aduenam alicuius nostrum casu et euentu treugis predictis foret in aliquo derogatum et contrauentum: utpote quod rapine, spolia, incendia, uastaciones, prede, vel homicidia, aut aliqua maleficiorum genera in terris et dominiis nostris alterutrum perpetrata fuerint et comissa, quod treuge predictae propterea irritari et cassari non debebunt, sed in suo robore et firmitate nichilominus

lominus permanebunt, predicti autem delinquentes et malefactores pro ipsorum excessibus per Capitaneos et Officiales utriusque nostrum iudicialiter punientur et ad satisfactionem plenam et debitum arcebuntur et compellentur. Quicquid Capitanei, Officiales et certi Barones nostri pro corrigendis huiusmodi excessibus et delictis ad certa loca confiniorum vtriusque domini tam Regni, quam magni ducatus se annis singulis transferrent et descendent, prout ab antiquo fuit tentum et seruatum excessus et omnia huiusmodi iudicaturi, correcturi et penis congruis et debitis penituri, hec etiam non obmisso, quod si aliquis Subditorum nostrorum in flagrante et recenti crimine et excessu deprehensus fuerit in quocunque loco dominiorum nostrorum hincinde fuerit supplicio iudicialiter, aut pena debite condempnatus et adiectus, quod etiam ex hoc aliqua violacio et irritacio treugarum predictarum nullatenus sequi debet. Que etiam de Subditis predictorum federatorum nostrorum ipsorumque dominiis et Terris uidelicet Prussie, Lywonie Magistrorum et Moldwani Woyewode intelligi volumus et sub forma simili ipsos treugis huiusmodi inseri et includi, vt autem treugarum pacis predictarum articuli, capitula, puncta siue condiciones et clause superius descripte et expresse et contenta in eis plene integre ac firmiter et inuiolabiliter per nos magnum ducem predictum, principes, Prelatos, Barones et Subditos nostros ac prefatos Prussie et Lywonie Magistros ipsorumque Subditos et Moldwanum Woyewodam et ipsius subditos teneantur et seruentur, presentes literas et contenta in eis fecimus sigilli nostri et Principum Baronumque nostrorum, quorum nomina inferius describuntur pro nobis, se ipsis ac vniuersis nostris subditis et predictis Prussie et Lywonie Magistri et eorum Subditis ac Woyewoda Moldaue et eius subditis hoc ipsum permittencium sigillorum appensione roborari et muniri: uidelicet Illustrum Principum Sigismundi Kenstuthowycz, Allexandri alias Olelko Wlodimyrowycz, Iurgi Langwynowycz, Iwani Wlodimirowycz, Semeonis Iwanowycz, Iwani Syemyonowycz nec non magnificorum et nobilium Baronum ac Boyarorum Ostikonis Castellani, Gedigoldi palatini Wilnensis, Kenzgal Capitanei Samagittie, Iwaschconis Monywydowycz, Chodconis Iuriowycz, Petrassy Montigerdowicz, Iewlaschonis Dowmunthowicz, Schedibori Wolimunthowycz, Sudimundi Dorgeowycz, Andree Nemyrowicz, Montholdi, Montrimi, Georgii Sirgoldowicz, Dawgali vexilliferi Wylnensis, Iageli Gedoroczsky, Sudiwogii Wolymunthowycz, Thaliati Wygaelowycz, Andree Sakowycz, Naczkonis Ginywilowicz, Iwaschconis Dowwoynowicz, Iuschconis Korssak et Nekraschy Butwydowycz. Actum et datum in Czarthorysko loco stacionum nostrarum campestrium, sabato ipso die sancti Egidii. Anno domini millesimo quadringentesimo ricesimo primo.

А терго записка рукою XVIII ст. передає зміст документа і число печатей.

Печати вислі, причіплені ремінцями пергаментовими в двох рядах до долішньої складки грамоти, уложені в порядку імен свідків. Печати в білих сховках в ярого воску, округлих, причіпленних на вузлах ремінців пересилених через грамоту і надписаних іменами властителів печатей, писаними рукою писара грамоти. З першої печати остав ся пергаментовий ремінець без надписи. З другої ремінець: ducis Sigismundi Kuestutowicz; з третьої ремінець: Olelkonis Wlodzimirowicz; з четвертої ремінець: ducis Iurgij Langwynowicz; пята на зеленім ляку, на полі округлим хрест на півмісяцю, легенда: ПЕЧАТЬ (sic) КНЗІИ ІВАНІА ВЛАДИВИЧА, (sic) на ремінцю: ducis ... Wlo...; шеста на зеленім ляку, на полі округлим три труби, легенда: ПЕ... КНЗА ІВАНІА СЕМЕ-НОВИЧА, на ремінцю: ducis Iwan...; сема на зеленім ляку, на полі щит, на щиті дві стріли й дві підкови, легенда: ПЕЧАТЬ КНАЗА ІВАНІА СЕМЕНО.ЄЧА, на ремінцю: ducis.. wa ...Syemonowicz; в осьмої ремінець: Iwani Putate; девята на зеленім ляку, на полі щит, на щиті три підкови й одна стріла, легенда: ПЕЧАТЬ КНАЗА ВАСЬЛЬА СЕМЕНОВИЧА, на ремінцю: ducis Wassilii Syemonowicz; десята на зеленім ляку, на полі осьмипкутник зі щитом, на щиті три труби, легенда: sigillum Ostic de kernow (готицькі мівускул), на ремінцю два рази Ostic castellani; одинайцята на зеленім ляку, на полі два щити на внутрішнім зьвізда на місяці, легенда sigil.. digo .. †, на ремінцю: Gyedigol.. palatini wilnensis; дванайцята на зеленім воску, на полі голова льва в поломіню, легенда sigill.. consgalos, на ремінцю [Kens]sgal capitanei Samagitie, по тринайцятій ремінець: Iwaschkonis Moniwidowicz, по чотирнайцятій ремінець: Petrasu Montigerdowicz; по пятнайцятій пропав ремінець; шіснайцята на пурпуровім ляку, на полі на щиті стріла роздерта і ухо від кітла, легенда (замітно дрібний півустав): ПЕЧАТЬ ЄВЛ.КА ДОМОНТОВИЧА, на ремінцю: Ywlaschconis Do...towicz; сімнайцята на пурпуровім ляку, на полі голова льва в поломіню, легенда: ПЕЧАТЬ ШЕДНБОРОВА БОЛИМОНТОВИЧА, вісімнайцята пропала, на ремінцю: Sudimundi Dorgyeowicz; девятнайцята пропала, на ремінцю: Andree Nemirowicz; двацята на зелену ляку, на полі топір, легенда: ПЕЧАТЬ МОНТОВТОВА, на ремінцю: Montholdi; двацята перша на полі топір, легенда: МОНТРИМОВА, на ремінцю: Montrimi; двацята друга на полі топір, легенда: ЮРКИНА, на ремінцю: Georgii Sili (goldowicz); двацять трета пропала, на ремінцю: Dawgali vexilliferi wilnensis, двацять четверта пропала, на ремінцю: Iagali Gyediroczsky; двацять пята на зеленім ляку, на полі щит, на нім голова льва в поломіню, легенда † sigi ..

sudivolonis... montow, ремінець без напсії; дваццять шеста на зеленім ляку, на округлих полі три труби, легенда: † **ТАЛНАТОВА**, на реміню: Thaliati Wygaylowicz; дваццять сѣма на брунатнім воску, на щиті голова зубра, в рогах пронизаних мечем, легенда *s* ...ow... (го-тицькі мінускули), на реміню Andree Sakowicz; дваццять осьма пропала й реміня нема; дваццять девята пропала (сховок лишив ся), на реміню: Ywasconis Dowoynowicz; триццята і її ремінець пропали; триццять перша на пурпуровому ляку, на круглих полі в точок, звізда на місяці, легенда: sigillum [But]wydowycz, на реміню: Nekraszzy Butwydowycz.

Оригінал в Архиві кн. Чарторийських в Кракові. В рукописнім інвентарі Пекосіньского має число 379. Оригінал був реґестований у Бунге Liv Est Kurländisches Urkundenbuch t. VIII, N. 501, ст. 298. Друкований в неповній копії в: Supplementum ad historiae Russiae monumenta, N. 118, ст. 300 — 303¹⁾. Польський переклад в Daniłowicz: Skarbiec t. II, N. 1562. Друкую без ніяких змін правописних і текстуальних.

III. Грамота короля Ягайла для землі Луцької, Львів, 30 жовтня 1432.

In nomine Domini amen. Ad perpetuam Rei memoriam. Cum inter humane naturae Comoda nichil dignius habeatur memoria opportunum existit, vt actus hominum literarum apicibus et Tescium annotatione perhennantur, ne lapsu temporis evanescant. Proinde nos Wladislaus dei gracia Rex Polonie necnon Cracouie, Sandomirie, Syradie, Lancicie, Cuyauie Lithwanieque princeps supremus, Pomeranie Russyque dominus et heres etc. Significamus tenore presencium quibus expedit vniuersis presentibus et futuris, noticiam presencium habituris. Quomodo recolentes grata obsequiorum merita, quibus alias²⁾ Duces, prelati, Boyari, milites, Nobiles ceterique indigere terre Luczensis maxime ex eorum assistencia nobis et Corone Regni nostri Polonie in presentiarum per eos spontanee facta, se celsitudini nostre gratos reddiderunt et acceptos, horum et aliorum meritorum intuitu prefatis Ducibus, prelatibus, Boyaris, militibus et nobilibus terre predictae Luczensis tam in fide Sancte Romane Ecclesie quam eciam orientalis seu grece constitutis omnia Jura, libertates, immunitates et Gracias ta-

1) В архиві Чарторийських є дві копії нашого оригінала: поправлена з 2. XII 1781 в „теках“ N. XV, ч. 32, ст. 105—116 і первісна з 7. VII 1767 в рукописі з брудіонами тек Нарушевича N. рукописі 237, ч. гр. 120, 5 карток, обі копії повні і докладні.

2) В оригіналі als.

les, quales habent, eis gaudent et fruuntur prelati, Barones et Nobiles Regni nostri Polonie predicti; Ciuibus autem, ut puto Polonis, Theutunicis et Ruthenis Ius Theutunicum, Iudeis vero et Armenis tale, quale habent Iudei et Armeni in Ciuitatibus nostris Cracouiensi et Leopoliensi degentes damus, donamus et largimur graciose, exceptis theolo-
neis solui solitis, que pronobis (sic) et successoribus nostris reseruamus. Promittimus insuper per presentes, quod prefatam terram Luczensem et ipsius Incolas non alienabimus a Corona nostra Regni Polonie neque alicui extraneo dabimus, seu concedemus ad tenendum; Ecclesias quoque Ruthenicis seu ritus greci nec demolliri, nec in Ecclesias Romane ecclesie conuerti faciemus, seu permittemus neque aliquem hominem Ritus greci predicti cuiuscunque sexus seu status ad fidem Romane Ecclesie violenter compellemus. Preterea cupientes prefatorum Terrigenarum nostrorum Luczensium homines seu kmethones agrauaminibus releuare eosdem ex nunc absoluimus atque liberamus a solutione et exactione necessariorum, que Capitanei pro tempore existentes exigere consueuerunt saluo nostro et nostrorum successorum personali aduentu, in quo huiusmodi stacionis necessaria soluto more dare tenebunt. In cuius rei testimonium nostrum nec non preclari principis domini Semouiti Ducis Masouie, Reuerendissimorum in Christo patrum dominorum Iohannis archiepiscopi Leopoliensis, Iohannis episcopi Chelmensis, magnificorum Iohannis de Lichin palatini Brestensis, Wladislai de Opporow decretorum doctoris decani Cracouiensis Sedis apostolice prothonotarii Regni nostri Polonie vicecancellarii, Laurencii Zaramba Syradiensis, Alberti Malsky Lanciensiensis, Dobkonis de Oiesnicza Voyniciensiensis, Demarathi de Cobilani Byecensis Castellanos, Iohannis de Olessnicza Regni nostri Polonie mareschalci, Stanislai de Dobrzellino Lanciensiensis, Andree de Luben Dobreniensiensis Subcamerarios, Iohannis de Sprowa iudicis Sandomiriensiensis, Zegothe de Moykowiece vexilliferi Syradiensiensis, Iohannis Thaschca de Conyeczpole, Stanislai Eberumth Subpincerne Kalisiensiensis, Mszczugii de Skrzino, Petri de Chelm, Nicolai de Visznice et Petri Potoczski sigilla sunt appensa. Datum et actum in Leopoli feria quinta proxima ante festum omnium Sanctorum. Anno Domini millesimo quadringentesimo trecesimo secundo.

Івніцял першої букви: риба головою в гору. А tergo рукою XV в.: libertates in luczko, рукою XVII—XVIII в.: Terre Lucensi privilegia tam catholicis quam schismaticis et Iudeis confirmata etc. Leopoli 1432.

Печатий було 25 вислих, але осталось лиш 8 широких пергаментових реміньців без напцсей.

Оригінал розложений і оправний в волюміні ч. VI в Архіві кн. Чорторийських в Кракові. В інвентарі Пекосіньського має число 382. Друкою без ніяких змін правописних і текстуальних.

З копії тек Нарушевича друкував Шуйський в Codex epistolaris saeculi XV (Monumenta mediae aevi II) N. 84, ст. 78, 79¹⁾. Видання допускаєть ся подекуди текстуальних поправок, без подання лекції копії в потці.

IV. Лист Жимонта Кейстутовича до короля Ягайла в справі влучення вел. кн. Свигригайла до Ясеницького перемир'я, Литвишки 25 вересня 1433.

Welikomu Korolu Polskomu, Litowskomu, Ruskomu i inych. Z hramotami waszyni Michalko wasz pryiechal k nam. Piszete wasza miłosl, iż ieste s Niemcy wziali peremirie do roženstwa Chrystowa a nas ieste u toż peremirie upsali. Za to waszey miłosti diakuiem, rady iesmo, waszu wolu czynim z Nimcy peremiriie derżat. A piszete wasza miłost, iż i kniaz Switrykхайло u tomże peremiryi był. My z kniazem Switrykхайлом peremiryia nechoczem derżat, zaniuz²⁾ wasza miłost sami wedaiete, skoliko prysiah Switrykхайло waszey miłosty isłomił, kolko pak bratu naszemu pokoyniku Welikomu Kniaziu Witowtu prysiah izłomił³⁾ a nam semkrot prysiahał, klenasia żywym Bohom i wsie izłomił⁴⁾ a newestee naszoy welikoy knehini Julianie⁵⁾ prysiahl po żywote brata naszego Welikoho Kniazia Witowta boronity ieie, ino unia u niatstwo⁶⁾ weleł ieie umoryty a to sia i waszoy miłosti jawiło sia było żalowaty. A pro toż⁷⁾ nam nikakoho peremiryia ne nadohe s nim⁸⁾, lipszi⁹⁾ wasza miłost sami nas kaznite, wolim ot waszoie miłosti terpieti, niżby tomu nas prywodite. A piszete wasza miłost, iże Posoł Wasz i druhyy Niemickiy posoł iedut iż Nimec siudy czerez naszuiu zemlu, sztobycho¹⁰⁾ pak ieszcze my, tretieho naszego

1) Копія в теці ч. XV, N. грамоти 65, ст. 211—213 поправлена, стверджена оригінальним підписом А. Нарушевича. Зроблена не просто з оригінала, а з копії його владженої 20 V 1767, I. Новіцким, коронним метрикантом. 2) В копії zaniuz.

3) В копії: prysiahl i złomił, я поправив відповідно до повисшого.

4) В копії: i wsie i złomił, справлене відповідно до змісту речення.

5) В копії Auliane з підчеркненням копїста, в оригіналі по всій імовірності півуставним: Юліанк.

6) В копії „uma uniatstwo“ я справив відповідно до форм: wozmia, mecza.

7) В копії разом protoż: в півуставі слова слабо розділені.

8) В копії слово писане разом: snim.

9) В копії: lipszy, поправка зроблена при помочи тексту „poslanija Misaїla“. 10) В копії: szto b ichom (відділене).

posła prystawiwszy odpustyli ko kniazium Szwitrykhayłu. Ino u zapisach¹⁾ Waszych i w naszych, sztoż²⁾ waszoi miłosti³⁾ a bez⁴⁾ naszeho wedaniia nesyłaty sia so kniazium Szwitrykhayłom, ani posłow k nemu słat; a i my k waszoy miłosty kolkiz dej⁵⁾ przykazywali, prosia welmi, szto b i wasza miłost posłow k nemu nesłali, koliżby⁶⁾ nieneczy tot wasz posoł iechał czerez naszui⁷⁾ zemliu k niemu, ludiem by zdiesie⁸⁾ mnoho serdicia⁹⁾ upało¹⁰⁾, mołwiliby: korol za nim stoit a uże nas¹¹⁾ iemu widaiet. A protoż my posłali protiwo toho waszeho¹²⁾ Posła i protiwo Nemeckoho kmete, weleli iesmo izbysia wernuli nazad. Zaniużby perwo seho poczali iesmo slychati¹³⁾ posoł wasz iedet i howoryt dey o tom peremiryi, szto so kniazium Szwitrykhayłom. A to¹⁴⁾ weremia siechalisia byli k nam Kniazi, Panowe, Boiare i wsia zemlia. Uslyszawsza to wsi zapłakali i mołwili: „woleli bychmo, szto b i nas korol sam kaznił, kak ieho wolia, niżbychmo to wideli, zaniaż¹⁵⁾ to wże¹⁶⁾ nas iemu wydaet, koli peremiryia s nim czynił: chotiab pak ty chotiel peremiryia toho s Szwitrykhayłom, no my tebe k tomu ne prypustym a tych obid nikak ne możem¹⁷⁾ na sebe polożyty, szto bychmo im ne mstyli¹⁸⁾, zaniaż zemlia nasza pusta ot nich a tym w bolszoy żalosti¹⁹⁾ budet“. I poszli na woynu a i sami iesmo uże na doroze, Boha wozmia na pomocz. Idem przed siebie²⁰⁾ na try

1) В копії слово писане разом: uzapisach.

2) В копії: sztoz, але в оригіналі буква неможлива.

3) В копії: miłost, я поправив відповідно до атрибута.

4) В копії слово писане разом: abez.

5) В копії: da, в оригіналі правдоподібно: ден.

6) В копії слово писане: koliz by (відлучене).

7) В копії: naszui, я справив відповідно до попередньої форми.

8) В копії: udiesie, Голембйовский транскрибує: widytsia.

9) В копії: serdicia, в оригіналі імовірно **сердьяца**.

10) В копії: pupało, Големб. транскрибує: porało, в ориг. імовірно **оупало**.

11) В копії: uz nas, в оригіналі імовірно **оуже нас**.

12) В копії: naszeho, але зміна речення вимагає зміни. Копіст дійсно мішав полууставне **взн**, як можна бачити із його власних поправок.

13) В копії: szolati, в оригіналі могло стояти **слухати**.

14) В копії слово писане разом: Ato.

15) В копії: zaniaz.

16) В копії: wzo.

17) В копії: mozem.

18) В копії слово писане разом: nemstyli.

19) В копії: żalost i budt.

20) Копіст читає часто полууставне **е** як **є**.

dorohy, nekotoryže naszy uže¹⁾ u ich zemli a dannyje wołosy mnohye prystalisia k nam, dadsia. Namistnikowe i starcowe tych wołosy w nas, zaniuzsia nepryiateli naszuiu²⁾ zemliu iskažali a ieszcze hosti, szto ich deržym u zemli, szto iesmo deržali pry duszy³⁾ vse iesmo na nich wydali a tyjeż zemliu naszuiu⁴⁾ takož⁵⁾ kažat a k tomu času deržym ich, sztobyhmo s nimi naszym nepryiatelem otpiali sia i sztobyhmo nieszto dobroho naszoho wczynili s nimi. I jakže⁶⁾ iesmo k waszoy miłosy ne odnowa psali, sztož dannaiia mista wsia otniata w nas: med, srebro, kunicy, wsiakaia dań⁷⁾, newidaty czymbysia⁸⁾ i do zimy żywity. Teper pak peremiryie to imielo byty: tohdyby pro wsi tyie nakłady naszyie zemli a ieszcze byhmo i onych Dannikow wydali, szto nam dali sia; zaniuz w tomby peremiryi oni bolsze ludey sobe nabyli protiwnas i tym by ieszcze trudney nam ot nich było. A i toho wasza milost ne smotryte⁹⁾, szto nam i onoe peremiryie wczynilo, szto waszy s Łuczany¹⁰⁾ wziali. Pryszed¹¹⁾ z Łucka¹²⁾ około Berestia, około Kamenca vse pusto wczynili a jiszcze wołosy ty Pruszanuiu, Kobryn, Zditow, Wiady i Słonimskoie wołosy zaczepili: Łachom, Bobrujsk¹³⁾, Łypesk, Kleczesk to vse wypustoszyli. I pozšli rati od Horodka, prychodili byli k Klecku i Boh naszym pomohł, pobili ich. Takto nam trudno peremiryia ta i Waszab miłost žalowali, syly by ieste nam w tom ne czynili, iżby nam peremiryie s nim deržat, zaniaz ne czoho dla iesmo to wczynili i w to sia wložyli, niź wiry dla Chrestyianskoie i waszoie dla soromoty, szto was soromotyl. Kak že i tymi razy, kudy Rattia¹⁴⁾ szlab ich, cerkwi naszy zhli, Bozeie tilo¹⁵⁾ wyumaia, mecza na zemliu, nohamy toptali. A wažyli iesmo swoim

1) В копії: uze.

2) і 4) В копії: naszuiu, я справив так як висше.

3) В копії разом: pry duszy.

5) В копії: takoz.

6) В копії: jak zo.

7) В копії: dan.

8) В копії слово писане разом: czymbysia.

9) В копії слово писане разом: nesmotryte.

10) В копії: Słuczany. Тому що в дальших слів видно що мова про похід прогивників Жигмонта з Луцька і приймаючи лекцію: Słuczany ми тратимо партикулу, без котрої ціле речене не має значіння, я приняв в текстї лекцію: с лоччаны.

11) В копії: Prysod, очевидно схиблене.

12) В копії: Z Łucka.

13) В копії: Bobrok, сусідні звисні імена географічні спонукали поправку.

14) В копії повисша лекція, я її такою й лишив.

15) В копії: tilo, в оригіналї імовірно тѣло.

horłom s waszym przywoleniem, na was nadzieia sia. I choczem rady stoiaty podle was i podle waszych detey i podle koruny do naszego horła so wsieiu naszeiu ziemleiu i prosim waszoie miłosty, sztob wasza miłost nam w tom siły ne czyniły¹⁾, izby nam so kniazem Szwi-trykhaýłom peremiryie derżat, nyże²⁾ powieliwali³⁾. Rady s Nimcy peremiryie derżat. A psan u Łypniskach w piatnicu pered Pokrowom samuj Deń⁴⁾.

Brat wasz menszyu Welikyy kniaz Żykhimont⁵⁾ czelom biet.

Первісна копія зроблена 8 VII 1782 Нелюбовичем, в „теках Нарушевича“ архива Чарторийських в Кракові, ч. теки XV, N. грамоти 105, ст. 359—361.

Оригінал паперовий, з слідом тисненої печати на краю, замкнений. Був в короннім архіві⁶⁾.

Друкований з тої самої копії Голембйовским в Dzieje Polski I, с. 549—551 (нота 671) з самовільними змінами текстуальними й правописними⁷⁾. Друкую з задержанем в цілости правописи XVIII в. уживаної писарем копії. Тільки там, де зрозуміне змісту ставало темне, та в місцях де текст попсований копістом, поробив я замітки текстуальні, з задержанем лекції копіста в нотках. Свої замітки поробив я у всіх важних місцях при помочи реконструкції півуставної правописи, вживаної в вел. княжій канцелярії в першій половині XV в.

1) В копії: czynily, в оригіналі імовірно: чинили.

2) В копії: пуз. Копіст дуже часто переписує ж полууставне латинським z, e додав я сам.

3) В копії: powuszaiwali. Копіст сам підчеркнув букви: p, a, w. Голембйовський читає: rowieliwali. Імовірна лекція (по всій правдоподібности полууставного) оригінала: покел'кклані.

4) В копії: Den.

5) В копії Żykhimont, вважаючи на транскрипцію копістом полууставного ж, я вжив поправки.

6) Та kopia przepisana z Oryginału papierowego na kształt listu złożonego od Imci Pana Nielubowicza dnia 8 lipca 1872. Pieczęć przyciśnięta odpadła, znak tylko że była na brzegu pozostał. Adam Naruszewicz Biskup Koadjutor Smoleński Pisarz WXL mp. (власноручна замітка А. Нарушевича з долини копії).

7) Голембйовський переважно не цитує просто тек Нарушевича, а їх джерела, так і при нашій документі подав нотку копіста покладену на верху аркуша: Ex originali arch. Regni.

Помічні дні.

Причинки до історії панщини в Галичині в ХІХ в.

Подав Іван Кривецький.

У хвилі, коли Галичина перейшла в другій половині ХVІІІ в. з під шляхецько-польської республіки під освічено-абсолютну Австрію, соціально-економічний стан тутешнього селянства був у високій степені невідрадний. Тодішній селянин був зовсім зависимий від абсолютної влади свого пана-дідича й уважався майже за його приватну власність. Сучасні свідощтва називають селянина „рабом“, а польська історично-правнична література порівнює польське підданство навіть з римським невольництвом¹⁾. Не дивно тому, що при суспільно-господарських поглядах, які панували в Австрії в другій половині ХVІІІ в., австрійські урядники, вислані до новоанектованої Галичини, мусіли дуже скоро звернути свою увагу на сю темну сторону польського суспільного життя й виступити перед своїми центральними властями горячими речниками й рішучими пропагаторами нових гуманніших реформ²⁾.

¹⁾ Th. Dresner, Institutionum iuris regni Poloniae lib. I. Zamosci, 1613, XXI; W. Skrzetuski, Prawo polityczne narodu polskiego. W Warszawie, 1787, т. II, ст. 150; T. Korzon, Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764—1794). W Krakowie, 1882—86, т. I, ст. 346; L. Finkel, Memoriał Antoniego hr. Pergena, pierwszego gubernatora Galicyi, o stanie kraju (Kwartalnik historyczny т. XIV (1900) ст. 39—41); L. Mises, Die Entwicklung des güttsberlich-bäuerlichen Verhältnisse in Galizien (1772—1848) (Wiener Staatswissenschaftliche Studien, Bd. IV, H. 2, ст. 37) й ин.

²⁾ A. Arneht, Geschichte Maria Theresias. Wien, 1863—79. Bd. II, ст. 78; L. Mises, op. cit. ст. 36.

І треба признати, що австрійські державні керманчі кінця XVIII й початку XIX в. заняли ся поліпшенням тяжкої долі селянсько-кріпацького стану в Галичині досить щиро й енергічно. Цілий ряд соціальних реформ, заініційованих іще цїсарвою Марією Тересою, завершили цїсарі Йосиф II і Фердинанд I, перший — повним скасуванням інституції невилницького кріпацтва (1782 р.) й основним уреґульованнем панщизняних прав і обовязків (1786 р.), другий — повним знесеннем того середньовічного пережитку в 1848 р.

I.

Уже дня 20 листопада 1781 р. вийшов із цїсарської канцелярії патент, що зредукував панщизняні обовязки до трьох днів у тижні¹⁾. Новий патент із дня 15 січня 1784 р. зносив зовсім надпрограмові панщизняні додатки т. зв. помічні служби (Hilfsdienste)²⁾.

Зовсім зрозуміла річ, що обмеженне панщини на три дні у тижні й знесенне т. зв. помічних служб було для дїдичів досить чутливою матеріальною стратою. Відразу показав ся брак робучих рук, яких не все було можна дістати навіть за доброю заплаотою. Щоби отже ратувати свої загрожені матеріальні інтереси, дехто з галицьких дїдичів звернув ся у тій справі до цїсаря з просьбою о поміч³⁾. Наслідком того було се, що цїсарська канцелярія дістала наказ, аби виготовила нарис нового патенту, який хоч у часті лагодив би вістре обох попередніх. Підставою його мала бути з одної сторони апробата знесення помічних служб, з другої заведенне в Галичині т. зв. чеських робітничих годин⁴⁾. Рівночасно мали бути визначені ціни, за які ті піддані, що мали менше як на 6 кірців поля, були би обовязані робити в часі жнив надпрограмово на панських ланах (найвисше 2 дні в тижні)⁵⁾. То була перша проба заведення в Галичині платних „помічних днів“.

¹⁾ I. Klunker, Die gesetzliche Unterthans-Verfassung in Galizien. Bd. II, ст. 129; Mises, op. cit. ст. 47.

²⁾ P. Piller, Continuatio edictorum et mandatorum universalium in regnis Galiciae et Lodomeriae (IV. sub dato).

³⁾ Mises, op. cit. ст. 49.

⁴⁾ Про чеські робітничі дні див. Grünberg, Bauernbefreiung. Bd. II, ст. 262. ⁵⁾ Mises, op. cit. ст. 49.

Одначе в деяких причин вона не довела на разі до ніяких результатів. Втраді цісарська канцелярія виготовила в протягу кількох місяців згаданий висше нарис панщизняного патенту¹⁾, одначе цісар, зайнятий саме тоді иньшими, не менше важними справами (урегульованнем податків й ин.), постановив відложити на разі сю річ до відповіднійшої хвилі. Та обставини покермували справою инакше. Під їх напором цісар був змушений вернути до панщизняного питання й дня 16 червня 1786 р. був опублікований широкий патент, що регулював панщизняну справу у всіх найважнійших її точках. У головнім затримав ся він аж до 1848 р.²⁾

Новий патент не робив дідичам супротив давнійшого ніяких значнійших концесій; не узгляднив навіть недавного проекту заведення обовязкових, хоч платних, помічних днів. Тому не диво, що тепер усі заходи дідичів сконцентрували ся коло того, щоб або зовсім не допустити до виконування в практиці тих постанов, або принайменше ослабити значно їх силу.

І їх старання увінчали ся частинним успіхом. На їх представлення, підперте галицьким губернатором ір. Брігідом, видав цісар дня 8 серпня 1786 р. новий патент, що вводив перший раз у жите нову інституцію т. зв. „помічних днів“ (Aus-hilfstage)³⁾ — обовязкову платну поміч дідичам зі сторони сільських панщизняків у часі жнив і сінокосів. До неї були обовязані тільки ті селяни, які до того часу робили на панських ланах 1 або 2 дні тижнево; хто робив уже 3 дні тижнево обовязкової панщини, той від згаданих „помічних днів“ був вільний. Сума обовязкової панщини і „помічних“ днів ра-

¹⁾ На жадання цісарської канцелярії галицька губернія подала такі пінні пільних робітників: жнець 10—12 кр. денно; косар 13—14 кр.; лекша робота (громадити, вязати снопи й ин.) 7 кр.; запряг в 1 парі худоби 15 кр.; запряг в 2 пар худоби 30 кр. (Mises, op. cit. ст. 49, нот. 3).

²⁾ Найважнійші для нас його постанови такі: 3 дні тижнево обовязкової панщини, робота в часі жнив 13—14 години денно в двома годинами відпочинку, внесення помічних днів.

³⁾ P. Piller, Continuatio edictorum et mandatorum universalium in regnis Galiciae et Lodomeriae a die 1 januar. ad ultimam decembris anno 1786 emanatorum, ст. 291—292; I. L. Klunker, op. cit. Bd. II, ст. 152; M. Drdacki — Ostrow, Lexicon der politischen Gesetze für Galizien und die Bukowina. Bd. I², ст. 230—240; K. Slotwinski, Systematische Darstellung der Unterthansgesetze in Galizien. Bd. II, ст. 15—16.

зом не могла перевищати трьох днів у тиждні¹⁾.

Що тикаєть ся цінь за ті „помічні дні“, то згаданий патент з 1786 р. (повторений другий раз надворною канцелярією дня 18 лютого 1788 р.) подавав тільки дуже загальні норми²⁾. Що йно розпорядженне надворної канцелярії з дня 25 марта 1817 р. зарядило, що їх мають установляти з року на рік для кожного округа, чи навіть для їх поодиноких частин з окрема, поодинокі старости. Вони мали обовязок подавати висоту тих цінь за помічу обіжників до відома інтересованих селян і дідичів — найпізнійше до дня 15 червня кожного року. Також церковні декани були обовязані за посередництвом підвласного собі духовенства оголошувати їх народови з проповідниць по церквах³⁾. При визначуванню цінь старости мали руководити ся в першій мірі досвідом, здобутим у своїх адміністраційних округах при будові доріг і публичних будинків, при винаймі підвод для війска й ин. Також мали інформувати ся в тій справі у мійських маістратів. При всім тим мали дбати про те, аби з одной сторони селяни діставали за свою роботу справедливу плату, з другої, аби високими цінами не підірвати економічної еквістенції дідичів.

Одначе наведені в горі норми що до означування висоти цінь не довго були сповнювані. Дуже скоро стали реґулювати висоту робітничої платні відповідно до цінь пільних продуктів. Коли пр. прийшов урожай і ціна збіжа упадала, упадала також висота платні за роботу; знов підчас недороду ціна пільного робітника йшла в гору. Щоби покласти край такому реґулюванню платничих цінь, звернула надворна канцелярія дня 24 липня 1819 р. увагу інтересованих кругів на те, що таке реґулюванне — ненормальна річ. Навпаки! В урожайних роках, коли ціна збіжа загально паде, ціна за роботу повинна саме тому йти в гору, бо тоді потрібна більша скількість робучих рук не тільки для панських ланів, але також для піль деяких багатших селян, що очевидно викликає більший попит за робітником, а з тим і підвищенне ціни за працю.

1) Згаданий патент був оголошений у Галичині губернатором гр. Й. Бріґідом з датою 9 серпня 1786 р. (пор. P. Piller, op. cit. ibid.).

2) „...gegen den gewöhnlich bestimmten Preis...“ як сказано 2 рази в ориґіналі цісарського патенту (пор. P. Piller, op. cit. ibid.). Яка була ся „звичайна ціна“ і хто її установляв, про се не маємо ніяких ближших даних.

3) Пор. губ. розп. з дня 19 цвітня 1817 р. № 16.933.

Тому, що на „помічні дні“ селяни, не зважаючи на грошеву заплату, все таки дивили ся як на певний примус, і через те їх робота не могла мати такої інтензивности, як коли б вони годили ся самі добровільно, надворна канцелярія дозволила розпорядженням з дня 18 падолиста 1819 р. брати також ту обставину під увагу при визначуванні висоти цін і відповідно до того їх редукувати. Те саме дотикало також цін за роботи, виконувані малими дітьми. Розпорядженням з дня 27 серпня 1821 р. (№ 38.339) уставив губернатор для виконання сеї операції навіть осібних знавців, яких мали вибирати самі старости. Циркулярем з дня 26 липня 1822 р. (№ 38.981) візвав він між иньшим старостів, щоби присилали в губернію готові цінники до затвердження найдалше до дня 15 мая кожного біжучого року. Иньші розпорядження меншої для нас ваги, як пр. те, що згаданих „помічних днів“ не можна було переносити на иньшу пору, як тільки на час жнив і сінокосів, полишаємо на боці. Згадаємо ще хіба міністерські розпорядження з дня 25 марта 1817 р. й 20 вересня 1824 р., які дозволяли против уложеного староством цінника обом інтересованим сторонам, дідичам і селянам, вносити рекурс з тим застереженням, що поки він буде формально залагоджений, мали обовязувати ціни, прислані з губернії¹⁾.

Згадана інституція „помічних днів“ проіснувала в повній силі 60 літ, аж до памятного для Галичини 1846 р. Тоді, по страшнім здавленню початків польського повстання самими таки польськими селянами, вийшов у Відні дня 13 цьвітня цісарський маніфест, що, „признаючи докази вірности й прихильности, які в часі згаданих болючих випадків кляса підданих виявила до цісарської особи й до цісарського уряду“ — зніс її раз на все²⁾.

II.

На висоту заплати за згадані „помічні дні“ звернено до тепер в історичній літературі про панщизняні відносини в Галичині дуже мало уваги. Поза дрібними замітками про ціни „помічного“ робітника з 1820 р., поданими В. Калінкою³⁾,

¹⁾ Klunker, op. cit. II, ст. 156.

²⁾ Пор. маніфест Фердинанда I з дня 13. III. 1846 р.

³⁾ W. Kalinka, Galicya i Kraków pod panowaniem austryackiem. W Krakowie, 1898, ст. 217—218.

поза замітками д. М. Зубрицького про ціни у двох різних адміністраційних округах зі сімох відокремлених років (перемиський округ з рр. 1817, 1819, 1824, 1820—31 й самбірський округ з р. 1827)¹⁾ й замітками дра Б. Лозіньського про ціни з 1838 р. (округи: чортківський і золочівський)²⁾, не було до тепер у сій справі ніяких докладніших і повніших даних. Не було звісно, чи ціни подані д. Зубрицьким, були спільні для всіх галицьких округів, чи тільки для згаданих двох, зглядно одного; не було певним, чи згадані ціни змінювалися з року на рік, чи були періоди довшого застою? На сі питання ми хочемо подати відповідь.

Ми вже згадували висше, що патент з 8 чи 9 серпня 1786 р. подавав, що тикається платні за „помічні дні“, тільки загальні норми. Чи одначе дідичі визначували ціни самі й чи навіть взагалі платили селянам що небуть за їх надпротражову роботу, поки що не знаємо нічого певного³⁾. Правда-подібно діяли ся в тій справі зі сторони дідичів кривдячі для селян надужиття, коли надворна канцелярія була змушена видати в 1817 р. нове розпорядження, яке цілу справу віддавало в руки галицького губернатора і поодиноких старостів⁴⁾. Та хоч у згаданім розпорядженню сказано виразно, що ціни за „помічні дні“ мають визначувати ся що року для кожного адміністраційного округа з окрема, а коли б була потреба, навіть для поодиноких його частий, то в перших роках (1817—1823 рр.) по його виданню тодішня краєва адміністрація не виконувала чомусь усіх тих постанов. Робітничі ціни

1) М. Зубрицький, Помічні дні. (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. LVIII — Miscellanea).

2) Dr. Br. Łoziński, Z czasów i aktów dominikalnych (Kwartalnik historyczny, 1906, кн. 1—2, ст. 267).

3) Вправді цісарський патент, що заводив „помічні дні“ (з 8—9 серпня 1786 р.) накладав в сій справі певний обов'язок на окружні уряди („Die Kreisämter aber werden darüber wachen, dass die Unterthanen, welche nur in der Kategorie von 2, oder 1 Robotstag in der Woche stehen, für die während der Heumath, oder Körnerfechtung nach Verhältniss ihrer Herrschaft geleisteten 1 oder 2 Hilfstage nach dem gewöhnlich bestimmten Preis richtig bezahlt werden“). Та се, як видно дальше, не помогло багато...

4) Які були ціни „помічного“ робітника в рр. 1786—1817, не знати. Перед прилученням Галичини до Австрії робітничий день з 1 кошем платив ся 6 польських грошей (= 3 кр. в. в.), з 2 кінями — 12 поль. грошей (= 6 кр. в. в.): пор. L. Finkel, Memoriał Antoniego hr. Pergena... (Kwartalnik historyczny, 1900, кн. 1, ст. 40).

визначувано вярвдї що року на ново, одначе вони, як видко з текстів куренд, розсиланих до деканатів митрополічною канцелярією у Львові й єпископською в Перемишлі, були в тім часі однаковими для всіх адміністраційних округів Галичини¹⁾. Подаємо їх у хронологічнім порядку: ²⁾

Рік	жнець	косар	запряг з 1 парп худоби й 1 чоловіком	запряг з 2 пар худоби й 1 чоловіком	запряг з 2 пар худоби й 2 людьми
1817 ³⁾	22½ кр.	30 кр.	56 кр.	1 зол. 24 кр.	1 зол. 52 кр.
1818 ⁴⁾	15 „	20 „	37 „	— 56 „	1 „ 14 „
1819 ⁵⁾	12 „	16 „	30 „	— 45 „	1 „ —
1820	12 „	16 „	30 „	— 45 „	1 „ —
1821	12 „	16 „	30 „	— 45 „	1 „ —
1822	12 „	16 „	30 „	— 45 „	1 „ —
1823	12 „	16 „	30 „	— 45 „	1 „ —

1) Львівська й перемська дієцезії обіймали тоді цілу Галичину.

2) Подані ціни виписали ми з т. зв. парохіяльних протоколів, де в першій половині XIX в. записувало всякі розпорядження духовних і світських властей. Примірники, якими ми користувалися, переходять ся: в бібліотечі Наук. Тов. ім. Шевченка (ще не виписані в каталог), в бібліотечі „Народного Дому“ у Львові (N. 328), у д. В. Гнатюка й дра Ів. Франка у Львові й у дра В. Щурата в Бродях. Крім того наводимо для доповнення ціни, оголошені д. М. Зубрицьким і дром Б. Ловінським (сей останній використав пар. протоколи з бібл. Осолінських у Львові).

3) Ціни з р. 1817 беремо для доповнення з замітки д. Зубрицького (пор. М. Зубрицький, Помічні дні.—Записки Наук. Тов. ім. Ш. т. LVIII, Miscell. ст. 3). Зрештою їх можна обчислити також на підставі ціни з 1818 р. У митроп. куренді з дня 5 червня 1818 р. сказано так: „Wysokie c. k. Rządu Kraiowe uchwałyły zeszlóroczne ceny o trzecią część zniżyć i ustanowić, ażeby w cyrkulach do Archidiecezyi tutejszey należących poddanym w tym roku w gotowiznie wyplacono było...“ Те саме сказано також в куренді перемського єпископа з дня 4 червня.

4) Супротив сказаного в зам. до 1817 р. виходить дивним, чому робітничі ціни в двох останніх рубриках не спали в порівнянню з 1817 р. о 1/3 часть так, як се має місце в трьох перших.

5) Наші ціни з 1819 р. годять ся зовсім з цінами д. Зубрицького окрім одної 4-ої рубрики, де у д. Зубрицького подано, мабуть через помилку, цифру ідентичну з цифрою 3-ої рубрики.

Коли приглянемо ся ближше поданій вище статистичній таблиці¹⁾, то відразу впадуть нам в очи два інтересні факти: оден, що ціни робітників з рр. 1818—19 падають в порівнянню з цінами в 1817 р. нагло о 33·3 — 46·6%²⁾, другий, що від р. 1819 висота цін стоїть на однім місци повних 5 літ аж до 1823 р. включно. Про причини першого факту — наглої знижки робітничих цін в р. 1818 — довідуємо ся дещо з консисторських куренд, виданих майже рівночасно у Львові (дня 5 червня) й Перемишлі (дня 4 червня). Тому, „že według zaszłych cyrkulowych Urzędów doniesień cena zboża w stosunku do zeszłorocznych cen znacznie spadła²⁾” у вправдзі обава не ієст, абы сіє цена збожа пры sprzyiających widokach до помyslных zniw znakomicie podnieśła, так теж на mocy gubernialnego zarządzenia z dnia 27 maja p. r. pod liczbą 25.302 у z powodu, że сіє od nieiakiego czasu kurs

¹⁾ Звернемо також уже тут увагу на неоднакову вартість тодішніх і пинішних грошей, хоч їх назви однакові. І так до 1857 р. була в Австрії в уживанню т. зв. віденська валюта (Wiener Währung), якої 1 зр. = 60 кр. Цісарським патентом з дня 19. IX. 1857 р. заведено нову т. зв. австрійську валюту (österr. Währ.), якої 1 зр. = 100 кр. Одначе вартости золотих обох валют не були однакові: 100 зол. віден. в. = 42 зол. австр. в., отже 1 зр. від. в. = 42 кр. австр. в. (від 1892 р. = 84 сот. кор. в.) — пор. Dr. E. Mischler — Dr. J. Ulrich, Oesterreichisches Staatswörterbuch. Bd. I, ст. 664—669. В шоденному обороті австрійська валюта стояла до віденської так, як 1 : 2½.

²⁾ Що ціна збіжа в 1818 р. в порівнянню з 1817 р. справді значно впала, показує отся статистична таблицка:

Ціни пільних продуктів на львівськїм ринку в 1817—1818 рр. (Пор. Dodatek do Gazety Lwowskiej z 1817 р. NN. 81, 132 і 205; з 1818 р. NN. 88, 126 і 199).

	1817 р.			1818 р.		
	май	серпень	грудень	май	серпень	грудень
корець пшениці	32 зл. —	24 зл. 55 кр.	20 зл. —	—	11 зл. 30 кр.	8 зл. 30 кр.
корець жита	24 зл. 15 кр.	16 зл. 4 кр.	13 зл. 45 кр.	6 зл. 57 кр.	7 зл. 3 кр.	6 зл. 10 кр.
корець вівса	12 зл. 20 кр.	9 зл. 48 кр.	6 зл. 46 кр.	4 зл. 17 кр.	4 зл. 18 кр.	2 зл. 48 кр.
корець бараболі	7 зл. 10 кр.	6 зл. —	3 зл. 20 кр.	—	1 зл. 45 кр.	1 зл. 30 кр.

papierowych pieniędzy polepszy¹⁾, краєва губернія ухвалила знизити торічні (з 1817 р.) ціни о $\frac{1}{3}$ частину. Що одначе було причиною другого факту — однакової висоти цін у протягу 5-ох літ, з анальотічних куренд-цінників з рр. 1819—23 не довідуємо ся нічого. Правдоподібно причиною того була довша рівновага в економічно-аграрнім житю Галичини, яка припадає як раз на кінець двадцятих і початок трийцятих років ХІХ в.²⁾

Як ми вже бачили вище, консисторські куренди-цінники в рр. 1817—1823 були адресовані загально до всіх деканатів у всіх адміністраційно-політичних округах Галичини. Та від 1824 р. вони вже подають цінники для поодиноких, названих по імені, округів, що вказує на те, що ціни за „помічні дні“ перестали вже бути спільними для всіх галицьких адміністраційних округів. Бачимо се виразно на цінниках із 1826 р. розісланих по краю майже рівночасно львівською й тернопільською консисторською канцелярією для жовківського й тернопільського округу³⁾, а ще виразнійше на двох різних цінниках для тернопільського й станіславівського округу з рр. 1828—29, розісланих одною й тою самою митрополичою канцелярією у Львові. Те саме видно з цінників для станіславівського й стрийського округу з рр. 1833—34, що також належать до одної дієцезії.

Детайлічна статистична таблиця для згаданих округів з рр. 1824—1834 виглядає так:

1) Саме тоді австрійське правительство з'організувало т. зв. „національний банк“ з виразною метою зменшати „повіль паперових грошей“, а через те піднести їх курс. В протягу декількох літ (до початку 1820 р.) вицофано справді в обігу 226.069,355 паперових гульд. зі загальної суми 679.715,925 гульд. (A. Beer, Die Finanzen Oesterreichs im XIX Jahrhundert. Prag, 1877. Ст. 86—112).

2) Про сю рівновагу свідчить отся таблицка:

Ціни пільних продуктів на львівським ринку в 1819 і 1822 рр. (пор. Dodatek do Gazety Lwowskiej з 1819 р. NN. 114, 181 і 298; з 1822 р. NN. 206 і 298).

	1819 р.			1822 р.		
	май	серпень	грудень	май	серпень	грудень
корець пшениці	11 зл. —	10 зл. 42 кр.	9 зл. —	10 зл. 37 кр.	8 зл. 21 кр.	6 зл. 55 кр.
корець жита	6 зл. 58 кр.	6 зл. 34 кр.	7 зл. —	6 зл. 24 кр.	6 зл. —	4 зл. 39 кр.
корець вівса	3 зл. 56 кр.	3 зл. 2 кр.	2 зл. 34 кр.	2 зл. 51 кр.	2 зл. 19 кр.	2 зл. 14 кр.
корець бараболі	1 зл. 30 кр.	3 зл. —	1 зл. 30 кр.	—	2 зл. 28 кр.	1 зл. 9 кр.

3) З рр. 1824—25 у нас, на жаль, є цінники тільки для одного жовківського округу.

Статистична таблиця платні „поміч

Округи :	Жнець				Косар			
	жовківський	стайславівський	стрийський	тернопільський	жовківський	стайславівський	стрийський	тернопільський
1824 ¹⁾	12 кр.				16 кр.			
1825	12 кр.				16 кр.			
1826	13 кр.			11 кр.	18 кр.			16 кр.
1827 ²⁾	10 кр.			11 кр.	16 кр.			16 кр.
1828		8 кр.		12 кр.		13 кр.		18 кр.
1829 ³⁾		8 кр.		13 кр.		15 кр.		20 кр.
1830 ⁴⁾				13 кр.				20 кр.
1831 ⁵⁾								
1832 ⁶⁾			15 кр.				20 кр.	
1833 ⁷⁾		10 кр.	14 кр.			15 кр.	20 кр.	
1834 ⁸⁾		18 кр.	14 кр.			25 кр.	20 кр.	

¹⁾ У д. Зубрицького ціни в перемиського округу такі: жн. 12 кр.; кос. 18 кр.; запр. з 1 пари худ. 36 кр.; запр. з 2 пар худ. й 1 чол. 50 кр.; запр. з 2 пар. худ. й 2 людь. 1 зл. 4 кр. (пор. ор. сіт. ст. 3).

²⁾ У д. Зубр. ціни ві самбірського округу: жн. 10 кр.; кос. 15 кр.; запр. з 1 пари худ. 30 кр.; запр. з 2 пар худ. й 1 чол. 40 кр.; запр. з 2 пар худ. й 2 людь. 1 зл. (пор. ор. сіт. ст. 4). В перемиськім окрузі ціна „помічних днів“ в 1827 р. була така: жнець 12 кр.; косар 20 кр.; двокінний запр. 38 кр.; чотирокінний запр. з 1 поганячем 54 кр.; з 2 поган. 1 зл. 6 кр.

^{3—5)} У д. Зубр. в перемиського округу (ор. сіт. ст. 3):

	жнець	косар	запряг з 1 пари худоби	запряг з 2 пар худоби й 1 чоловіком	запряг з 2 пар худоби й 2 людьми
1829	14 кр.	20 кр.	50 кр.	1 зл. 15 кр.	1 зл. 40 кр.
1830	15 кр.	22 кр.	54 кр.	1 зл. 20 кр.	1 зл. 45 кр.
1831	18 кр.	24 кр.	1 зл. —	1 зл. 30 кр.	2 зл. —

^{6—8)} У ціниках для стрийського округу в тих років подані також ціни за роботу для тих, що не покінчили ще 15-го року жита. Вони такі: в 1832 р. 10 кр.; в 1833 р. 11 кр.; в 1834 р. 11 кр.

них робітників в рр. 1824—1834.

Запряг з 1 пари худоби й 1 чоловіком				Запряг з 2 пари худоби й 1 чоловіком				Запряг з 2 пари худоби й 2 людьми			
жовківський	станіславівський	стрийський	тернопільський	жовківський	станіславівський	стрийський	тернопільський	жовківський	станіславівський	стрийський	тернопільський
30 кр.				45 кр.				1 зл.			
30 кр.				45 кр.				1 зл.			
36 кр.			31 кр.	50 кр.			53 кр.	1з.15к.			1 з. 2к.
30 кр.			31 кр.	48 кр.			53 кр.	56 кр.			1 з. 2к.
	28 кр.		36 кр.		42 кр.		58 кр.		54 кр.		1з.20к.
	28 кр.		40 кр.		42 кр.		—		54 кр.		—
			40 кр.				—				—
		43 кр.				1з. 5 к.				1з.18к.	
	30 кр.	40 кр.		45 кр.	1з.13к.				56 кр.	1з.28к.	
	45 кр.	40 кр.		1з.10к.	1з.14к.			1з.30к.	1з.26к.		

Як видно з таблиці, робітничі цітники по році 1823 неповні навіть для чотирьох галицьких округів. Одначе вже й тут ми бачимо такі різкі різниці між поодинокими географічними районами краю (пр. рівнина — жовківщина-тернопільщина й підгір'є — станіславівщина), супротив яких цітники в тих округах, яких нам бракує, не принесуть уже певно ніяких несподіванок.

З рр. 1835—38 є у нас цітники тільки для коломийського округу. Відтак наступає прірва на протяг 2 літ (1839—1840) й виступають вони на ново аж від 1841 р. Від того часу маємо вже дати аж до скасування „помічних днів“ у 1846 р.

Ціни за „помічні“ роботи в коломийській округі в рр. 1835—38.

	жнець	косар	запряг з 1 пари худоби	запряг з 2 пар худоби й 1 чоловіком	запряг з 2 пар худоби й 2 людьми
1835	13 кр.	19 кр.	46 кр.	—	—
1836	12 кр.	18 кр.	40 кр.	—	—
1837	12 кр.	18 кр.	40 кр.	—	—
1838 ¹⁾	15 кр.	22 кр.	50 кр.	—	—

¹⁾ Такі самі ціни „помічних днів“ були в 1838 р. також у чорт-

Ціни за „помічні роботи в бережанській окрузі в рр. 1841—45.

	жнець	косар	запряг з 1 парі худоби	запряг з 2 пар худоби й 1 чоловіком	запряг з 2 пар худоби й 2 людьми
1841	15 кр. ¹⁾	22 кр.	50 кр.	1 зл. 15 кр.	1 зл. 30 кр.
1842 ²⁾	15 кр.	22 кр.	50 кр.	1 зл. 15 кр.	1 зл. 30 кр.
1843	15 кр.	22 кр.	50 кр.	1 зл. 15 кр.	1 зл. 30 кр.
1844 ³⁾	15 кр.	22 кр.	50 кр.	1 зл. 15 кр.	1 зл. 30 кр.
1845	15 кр.	22 кр.	50 кр.	1 зл. 15 кр.	1 зл. 30 кр.

З останньої таблиці (рр. 1841—45) пробиваєть ся оден характеристичний факт: усі ціни робітника не змінюють ся зовсім у протягу 5-тьох літ, так само як у рр. 1818—25. Що було тому причиною й чи такий самий факт мав місце також в иньших округах, — на разі на певно не знати. На підставі ідентичних цін з рр. 1842 і 1844 у Коломийщині, можна би гадати, що се не стало ся випадково в однім тільки бережанській окрузі. В кождім разі таке законсервованне цін у рр. 1840—45 свідчило би про те, що у згаданім періоді часу галицька аграрно-економічна господарка так само не переживала ніяких значнійших потрясень чи катастроф. На се вказували би також ціни пільних продуктів із тих часів⁴⁾.

* * *

ківській окрузі з тою хиба ріжницею, що для чортківщини маємо також ціни за чотирикінний запряг з 1 поганячем (1 зл. 18 кр.) і з 2 поганячами (1 зл. 30 кр.). В Золочівщині жнець в тім році платив ся 10 кр., косар 14 кр., оден день в парю коний 30 кр., з чотирма кіньми й поганячем 50 кр., з двома поганячами 1 зл. (Dr. Br. Łoziński, Z czasów i aktów dominikalnych. — Kwartalnik historyczny, 1906, кн. 1—2, ст. 267).

¹⁾ У бережанських цінниках два перші роди робіт називають ся Handtag leichter Arbeit і Handtag schwerer Arbeit. Інтересний також факт, що всі згадані цінники були ровіслані св'ященникам не консисторією, зглядно деканами, тільки староством. Те саме подибуєть ся часом у станіславщині й стрийщині.

^{2—3)} Ціни за рр. 1842 і 1844 ті самі також у коломиїській окрузі.

⁴⁾ Пор. Gazeta Lwowska в р. 1840 NN. 3, 8, 60, 68, 110, 148, 153; Dodatek do Gaz. Lwow. з р. 1842 NN. 40, 105; ibid. з р. 1844 NN. 2, 42, 106, 144.

Як ми вже згадували висше, „помічні дні“ були знесені в 1846 р. Про сей акт цісарської ласки були повідомлені також усі церковні декани в Галичині, які знов наказали підчиненому собі духовенству подати його до відома інтересованих селян. При тім одначе не поминули зазначити того, „dass es eine der ersten und vorzüglichsten Pflichten der Ortsseelsorger ist, den Pfarrkindern bey dieser, so wie bey jeder andern Gelegenheit zu Gemüthe zu führen, dass Seine k. k. Majestät nur jenen Unterthanen den a. h. Schutz angedeihen lassen wird, welche in ihrer bisher bewiesenen Anhänglichkeit, Folgsamkeit, Ruhe und Treue fortan beharren (und durch) Erfüllung ihrer Unterthanspflichten sowohl gegen die Regierung, als gegen die Grundobrigkeit sich der hierüber ausgesprochenen Erleichterung im Frohndienste würdig bezeugen werden“¹⁾. Тенденція аж надто виразна...

¹⁾ Циркуляр рогатинського декана Колянковського до деканального духовенства з дня 24. IV, 1846 р.

Miscellanea.

Петро Дорошенко і крехівські василяни.

В бібліотеці Оссолінських у Львові, в рукописи № 2439 міститься копія листа Дорошенка до василянського монастира у Крехові, писаного з під Львова 1672 року. Дорошенко разом з Турками обложив 24 вересня 1672 р. місто Львів. Облога проволікалась, а мешканці завзято обороняли ся. До того довідав ся Дорошенко, що Турки без нього почали переговори з міщанами, обіцяючи відступити від облоги за викуп. Під той же час прийшла вість, що відділ козаків, висланий в околицю Крехова, побили монахи з людьми, що замкнули ся в тім монастирі. Розарений Дорошенко післав монахам ось який лист:

Petro Doroszeńko, hetman z wojskom zaporozkim, wam otcu i hui-
menowu zo wseju zakonnoju bratijeju krechowskomu, także wsim za-
biżanom w tom monastyrze znajdującym się tym pisanijem naszym
oznajmuję, iż doszła nas wistja żalu, że wy onohdasznoho dnia pod-
jizd nasz kozoackij i tatarskij, z czaty iduszczych, kotorych z swojeho
zwyczaju o zabrania towaru kynuly się zhromyły i ne mało barzo po-
ranyły i pobyły, szczo aż nas i hana jeha myłostj wełmy obrażyło. Bo
czymbyście miły myłoserdija zachowania swoje u nas i u hana jeha
myłosty prosyty, to jeste krow prolily, czoho się ne hodyło czynyty;
treba za takij wasz neprijatelskij postupok, abyście znajuczny hana jeha
myłosty i myłoserdija zapobihajuczny, zaraz czotyry tysiaczy talarow
złożyły a ne tylko dnia, lecz ani hodyny ne bawjaczy, konieczne ot żalu
prykazujem. Bo jeslybyste toho ne mjily uczynyty, tedy za symże
pysmóm wsich wojsk naszych konnych i pjichotnych z harmatamy,

także tureckich wojsk z paszamy i hana jeho myłosty z ordami potuhu pod swojeju kuczkoju obaczyte, ktoruju ohnem i meczem, bo żadnemu anié duchownomu ani swickomu, ani staromu ani mołodomu ne folguczy, pewne znesut. Czoho ne hodjaczy abyste zaraz sumu wyż opysannuju dobroju monetoju tym teper poslanijem naszym hanskym wystarczyły i oddały i sebe ot ruby ratowały a nas ot pracy, bo pewne wam toho ne pokenemo i pryтом was hospodu bohu poruczajem.

Dan w tabori pod Lwowom dnia 25 Septemwrija 1672 hoda. Petro Doroszeńko (ruka własnaja) Misto peczaty.

Poslan byw i krest srebrjanyj, ktoroho Doroszenko ne pryjmyw — no cisarj... ho ne popustyw... pryiczanie sehodnesznaho starszoho u monastyru krechivskim.

Рукопис бібліотеки Оссолінських № 2439, ст. 47.

Подал Ф. Голіичук.

Нові звістки про запорозьку оселю на Угорщині.

Згадки Черніта та істориків Йосифової доби про оселення в полудневій Угорщині запорожських козаків давно збудили цікавість дослідників української старовини, але досі звісно було про тих козаків дуже мало. Оселено їх в м. Зента (Бачванська столиця) р. 1785 і 1786 під военним доглядом. Цісар наказав осадити їх поміж поодинокими хліборобами-газдами деяких від себе віддалених міст. Газди повинні були їх тримати та годувати — розуміть ся за оплату. В р. 1786 їздив цісар по Бачванській столиці і виїздив зі Слободки (Szabadka, M. Theresiopel) до Зенти, щоб оглянути козацькі оселі. Отсі цісарські відвідини відбулись в першій половині липня (Моноґрафія столиці, 1896, I, 476).

Тепер д. Юлій Дудаш знайшов в столичнім архіві і опублікував сими днями (Századok 1907, IV) декілька старих записок про тих козаків. Вони тим ціннійші, що протоколів Бачванської столиці з сих часів зовсім нема і таким чином опертись на них не можна. Супроти цікавості сього епізода подаю зміст сих звісток.

Перша записка се реєстр, зладжений містом Зента. Козаки прибули й оселились в чотирьох гуртах. Перша їх ватага прибула 16 грудня 1785 р. та числила всього 25 душ. Друга (37 душ) 20 марта 1786, третя (53 душ) 15 цьвітня, а четверта ватага (87 душ) прибула 26 мая. Всього прибуло отже 202

осельників на Зенту. По словам реєстру вони розміщені були по парі у поодиноких газдів. З ними був оден фельдфебель для рахунків, оден цуєфірер, оден хірурі, двоє воєнних пекарів зі своїми чотирма помічниками, вкінці три граничарі — унтерофіцери, котрих розміщенням і виживленням піклувалось також місточко.

Реєстр сей виставлений 17 червня 1786, підписали Іван Борош вїйт, Михайло Гусар боженник, Андрій Домбо писар. Між газдами козаків вичислені: Вуїть, Стоянов, Бірцлін, Папор, Пларшіть, Пецарский, Ніколіч, Пісар, Стаїть і т. д. Се доказує, що козаки розміщались поміж Сербами; але є також декілька мадярських родинних імен, як Сабов, Варга, Лакатош, Кіш, Ковач, Молнар.

Другий документ се справозданне столичного судії Яноша Латіновича до піджупана, з дня 15 мая 1786 р. В нїм повідомляє він, що поміж зентайськими козаками панують всілякі хвороби (*variis morbis afficiuntur*), так що не стає постільних річей, просить отже піджупана, аби постарав ся про ті річи. Піджупан певно й залагодив справу, навіть постарав ся й про покритє тих видатків, які столиця поносила при переселенню козаків до Зенти. Янош Бахов, кор. комісар і намістник наджупана, повідомляє піджупана з 1/VIII 1786, що, мовляв, король велів видатки переселення виплатити з каси столиці (жупанїї). З сього розпорядження бачимо, що оселенне козаків ішло під проводом самого столичного судії, Яноша Латіновича, бо кошти на видатки повинні були передатись на його руки. А що козаки стояли під воєнним дозором, і ними піклувалась ще крім цивільних урядів навіть віденська придворна воєнна рада та петервародинський шеф, здаєть ся, що оселенне відбувалось не тільки під воєнним доглядом, але й самих козаків хотіли вимуштрувати на вояків.

Про оселю козацьку в Зенті каже Черніт, та за ним і иньші, що осельники, будучи безженними, не женили ся й повімерали. Але можливо, що не стільки безженність запропастила їх, як мадярський притисівський клімат. Повисше урядове справозданне каже, що ледви вони прибули, як гуртом похворілись. Імовірно так їм поведось як раз, як одній частині французької кольонїї в Банатї й Бачці, котра то впала жертвою малярїї, що панувала по сих мочаровитих, багнастих околицях, та забутїю хвороби т. зв. *morbus hungaricus*. Можливо й те, що частина їх зіллялась з околичною людністю. А вкінци й те дуже правдо-

подібне, що деякі з козаків повтікали зі своїх осель. Бо придворна воєнна рада видала наказ воєнному начальникови петер-вородинському (баронові Кнезевичові) 12/VIII 1786, аби остро поступав против тих, що кудись звели козаків, які зникли з Зенти. Воєнний судя, Івзданович, удав ся в сій справі зараз 23/VIII до намістника, а той 16/IX завіззав піджупана столиці Бачванської на справозданне. Піджупан подав своє справозданне 28/IX; по його словам столиця всадила двох столичних мешканців за зведенне до арешту й покарала.

Стільки нового довідуємо ся про сі останки Запорожців.

Г. Стринський.

Петро Голубовський.

Некрольоґ.

Історіоґрафія України стратила знову здібного й заслуженого робітника в особі професора київського університета Петра Голубовського. Вирощений на Україні, в Чернигові, вихованець чернигівської гімназії й київського університета, він зжив ся з минулим України, а занятя в університеті під проводом проф. Антоновича звернули його інтереси до старинного, київського періоду, і він зістав ся йому вірним потім ціле житє. В 1879 р. появляеть ся перша його розвідочка, з джерелознавства старої Руси (звістки Тітмара Мерзбургського), потім береть ся він за дану на медальний конкурс тему — історію Сіверщини до кон. XIV стол. Праця ся, предложена разом з працею на сю ж тему його товариша — харківського професора Багалія дістала медаль, і появила ся друком 1881 р. Попри всі прикмети студентської роботи, яких покійник не постарав ся, очевидно, стерти, пожалувавши часу на її переробленне, вона давала похвальне свідоцтво молодому авторови: в ній виразно виступав комбінаційний хист, неохота йти утертими стежками прийнятих поглядів, смілисть і ориґінальність гадок.

Та з тим усім, обставини зложили ся так, що Голубовський не міг зараз перейти на академічну дорогу, — не знайшло ся йому навіть посади в Києві, й для хліба насущного мусів він кілька років мандрувати по різних провінціальних середніх школах — аж 1886 р. вернув ся до Києва.

Не вважаючи на всі ті неприхильні обставини, неважаючи на дуже утле своє здорове (наслідком фізичного каліцтва), він

вів далі свої наукові зайняття, викінчив нову працю, задуману під час праці над Сіверщиною — „Печенѣги, Торки, Половцы. Історія южнорусскихъ степей“, 1884. Була се історія боротьби українського народу з степом в X—XIII в. — історія турецьких орд: Печенігів, Торків і Половців, їх відносно до української людности, історія й історична географія українського передстепового пограниччя, огляд боротьби з ордами й їх упадку. Вона розвинула ся органічно з занять Г. історією Сіверщини, особливо з історії Переяславщини та з історії половецької політики задніпрянських князівств, і мала заступити історичну географію полудневої Сіверщини, поминену в першій праці. Була се праця вже вповні дозріла, дуже гарна з методичного боку, на мій погляд — взагалі найліпша праця, яка лишила ся по Голубовскім і одна з найцінніших монографій з старого періоду нашої історії. Деякі крайности в прикметах наукової роботи Голубовського: охота до ризиковних гіпотез, аподектичність, легковаженне літератури предмета, не виступають в ній різко, даючи лише певну пікантність і оригінальність його праці. Сі гарні прикмети змушували забути слабку сторону — ахилеву п'яту самої теми: що автор мусів дуже багато опирати ся на орієнтальних джерелах, користаючи з других рук — з перекладів, не завжди добрих. Але се загальна доля нашої науки.

Предложивши сю працю як магістерську дисертацію й діставши ступень магістра, Голубовский з 1886 р., перейшовши до Києва, розпочинає свою академічну діяльність, як приватдоцент київського університета. Заразом приходило ся одначе далі заробляти лекціями по середніх школах — ще дуже довго. Тим поясняєть ся, що Гол. за сі роки дав ряд лише кілька невеличких робіт, по частині з тої же сфери турецько-татарського світу, в який увійшов з попередню працюю — Болгары и Хозары, 1888, Половцы въ Венгрии — епілюї історії Половецької орди, 1890, по частині взагалі з старої історії України, як Нѣсколько соображеній къ вопросу о кн. Турѣ (1891). Для докторської дисертації по довгих ваганнях він рішив ся взяти тему трохи з иньшої, хоч спорідненої сфери — історію Смоленської землі. Праця ся вийшла в 1895 р. Може бути — поспіх, може бути — досить трудні обставини, в яких Гол. мусів робити сю працю, відбили ся на ній: вона на мій погляд випала слабше від попередньої й досить нерівно. Автор сон амоге обробив історичну географію, комунікацію, історію

торговлі Смоленської землі, інші партії збув легше, а історію політичну таки й зовсім поминув, заступивши катальогом князів.

Діставши степеня доктора за сю працю й одержавши катедру по переході проф. Антоновича в стан „сверхштатного професора“, Голубовский міг вернути ся до своїх „партикулярних“ наукових інтересів. Особлива охота до історично-географічних тем тепер потягла його до оброблення історичної географії Лівобічної України в цілости. З нагоди археологічного з'їзду, що мав відбутися в Києві в р. 1899, з'являється плян зладити історичну мапу Лівобічної України, з історично-географічним коментарем для неї. Голубовский мав обробити старший період, Лазаревський — козацьку добу. На з'їзд мапа ся одначе не поспіла, Голубовський предложив начерки її тільки на харківським з'їзді, разом з рефератом про кілька нефіксированих доси місцевостей полудневої Чернигівщини. Крім сих занять історичною географією лівобічної України, Гол. в останнє десятиліття свого життя дав кілька розвідок з сфери пам'яток і джерел старої Руси. Така його розвідка про звісне чернигівське „слово о князях“, яке пробував він означити хронологічно про службу Борису й Глібу з Іваничських міней, в якій він шукав джерело літописного оповідання, вкінці його остання, передсмертна стаття „Интересный юридический случай конца XI в.“, де покійник дає інтересний коментар до казуса, на який звернув я увагу дослідників ще в 1891 р., але який доси не був аналізований докладніше — процес за дитину жінки закупниці, що стала нездатною до роботи. Ся остання праця (1907) зістається найліпшим свідомством, о скільки передчасно покинув покійник те наукове поле, на яким він працював — дотепний, тонкий аналіз визначає сю останню роботу як і попередні.

Як чоловік Голубовский лишив по собі дуже симпатичну пам'ять людині непретенціозної, беззлобної, сердечної, вірної поступовим ідеалам. Інстинкт суспільний одначе не був у ній сильний, інтереси суспільні, національні, політичні не захоплювали його глибоко. І в науковій роботі його не притягали до себе ширші проблеми суспільно-політичної чи культурної еволюції. При всіх гарних прикметах його метода, при переважнім інтересі для життя культурного, а не зверхньої політики, який характеризує Голубовського, як репрезентанта нової української історіографії, розпочатої Костомаровим, — інтереси антикварія брали в ній пере-

вагу над інтересами історика-еволюціоніста, і з часом навіть більше ніж менше. Се, розуміть ся, не перешкодило його працям здобути важне значіння в історіографії київської Руси.

Останні роки його немічна плоть знемогала ся все більше під тягарем праці — не тільки праці наукової, академічної, а й заробітку для хліба, який тільки не довго перед смертю він покинув, і тягарем горя — невзгодин родинного життя, котрому він віддавав свою душу: неулчиної хороби своєї улюбленої доньки, що охмарила його жите. Голубовський чув себе утомленим, знеможеним, носив ся з гадками про відпочинок. Передчасна смерть, на п'ятдесятих році, перервала сі пляни, се тихе, чесне, благородне жите...

М. Грушевський.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за 1906 рік. — Часописи українські.

Заки приступимо до звичайного огляду української преси за 1906 р., мусимо зазначити наперед многоважний факт: істнування української преси за кордоном, на російській Україні.

Довгі й горячі наші бажання, — побачити українські наукові, літературні й публіцистичні органи в історичному й географічному центрі українських земель, у Києві, — вже здійснили ся, скорше навіть, ніж можна було надіяти ся найбільшому під тим зглядом оптимістично. Силою царського указу з дн. 17 жовтня 1905 р. російська імперія вступила вже формально в новий період свого державно-політичного істнування, в період конституції й демократичних форм життя, і ся зміна мусіла корисно відбитися передовсім на Україні. Український народ у Росії, підпадаючи разом з иншими націями під загально-державні норми й постанови, підпадав іще з окрема під спеціальні закони, що були вигадані виключно на його згубу; до таких виняткових клявуль треба зачислити в першій мірі сумної пам'яті пресові укази в 1863, 1876 й 1881 рр., які істнування в Росії української преси й наукової літератури зробили неможливим. Нині згадані закони втратили вже зовсім свою давню силу й час кладе на нас приємний обов'язок, — розширити наш річний науковий огляд української преси перший раз також на територію російської України...

З українських часописей за кордоном, яких огляд подаємо низше, найперше з'явив ся київський дневник „Громадська Думка“, який по вісьмох місяцях свого істнування мусів упасти під напором російських адміністраційних властей; на його місце з'явила ся иньша щоденна часопись „Рада“. З початком 1906 р. стали виходити також два

українські журнали типу львівського „Літературно-Наукового Вістника“, а то: ківська „Нова Громада“ й петербурська „Вільна Україна“. Крім цього появило ся в Москві вісім чисел українського двотижневика „Зоря“. Се все, що ми змогли втягнути до згорічного нашого огляду. Інше мало характер вповні популярний, або жгло зовсім ефемерним житєм, кіпчаючи ся по однім-двох числах.

Українська преса в Росії ще невзначна; се-ж перший рік її істновання. Не імпонує вона нам також своїм змістом. Одначе коли зважимо ті незвичайві обставини, серед яких прийшло ся її ставити свої перші кроки, тоді наші вимоги до неї мусимо зредувувати до мінімум. Які се обставини, що вплинули некорисно на перші початки розвою української преси за кордоном, скажемо пизше; тут зазначимо тільки те, що давню першу позицію львівського журналу „Літературно-Наукового Вістника“ в науковому огляді лишаємо за ним без ніякої зміни й дальше, мимо істновання в 1906 р. анальоїчного українського місячника у Кнїві. Причини того подаємо при огляді згаданого кївського журналу.

Львівський журнал **Літературно-Науковий Вістник** виправдав вповні і в 1906 р. ту похвальну репутацію живого й серйозного українського літературно-наукового й суспільного гуче, яку виробив він собі давнійшими літами. Не зважаючи на істнованне в сьому році анальоїчного українського місячника у Кнїві — „Нової Громади“, він не стратив зовсім свого дотеперішнього характеру загально-українського літературно-наукового орґану; на се вказують між ин. писання таких закордонних українських письменників, як М. Коцюбинський, Г. Барвінок, А. Кримський, М. Садовський, Г. Хоткевич, Н. Романович, Н. Кибальчич, М. Старицький, М. Вороний, В. Забіла й ин. побіч писань галицько- й буковинсько-українських авторів, як Ів. Франко, О. Кобилянська, П. Карманський, М. Лозинський, В. Гнатюк, Ст. Томашівський, Ю. Кміт, А. Крушельницький, М. Яцків, Е. Ярошинська, В. Пачовський й ин. Особливо живу участь, в порівнянню з попереднім брав в сїм році М. Грушевський, в особнім відділі подаючи статі на теми дня. З формального боку запотуємо тільки значне збільшенне журналу; зрештою не зайшли в нім в порівнянню з попереднім 1905 роком ніякі зміни. Згадаємо хіба прокураторську конфіскату 3-тньої кп. „Літ.-Науков. Вістника“ за статью д. М. Лозинського п. з. З австрійської України; се друга конфіската нашого журналу австрійською цензурою за час його 9-літнього істновання.

Зі статей історично-літературного характеру згадаємо найперше довшу статью дра Ів. Франка п. з. Стара Русь (кн. VI

—VII, IX - XII), статю д. Мпх. Лозинського п. з. Становище польських і великоруських соціалістичних партій до українського питання (кн. III—VII, X—XI) й статю дра Ст. Гомашівського п. з. Володимир Антонович (кн. I—III). Статя дра Ів. Франка п. з. Стара Русь написана з нагоди появи 1-шого тому „Кореспонденції Якова Головацького“, виданого недавно проф. К. Студинським у Збірнику фільологічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка тт. VIII—IX з широкою вступною розвідкою про язиковий спір у Галичині в 50-тих роках XIX ст. Автор признає матеріалам, опублікованим там, велику вагу, називає їх ключем до зрозуміння 50-тих років XIX ст. в історії галицької України. На підставі їх та інших матеріалів простує він деякі хибні погляди на літературну діяльність декількох тодішніх галицько-українських письменників (нпр. Б. Дідицького, М. Малиновського), оповідає ширше на підставі згаданої кореспонденції Я. Головацького про шкідливу для української справи роботу Івана Головацького й його прихильників та з'упиняєть ся довше коло змальовання двох інтересних в історії галицько-українського відродження типів *gente Ruthenus natione Polonus* — звісного нестора польської преси в Галичині Плятона Костецького й монаха-Василиянина (родом з російської України), учасника польського повстання 1831 р. й пізнішого емігранта о. Володимира Терлецького. Синтеза обох проаналізованих автором ідейних напрямів між українською інтелігенцією в Галичині, антинаціональною москвофільською й такого-ж антинаціонального польонофільського, — се та клясична „стара Русь“ з половини XIX ст., якої іменем назвав автор свою інтересну статю. В другій більшій статі — д. М. Лозинського п. з. Становище польських і великоруських соціалістичних партій до українського питання подано історичний огляд відносин польських і великоруських соціалістичних партій до українського питання від початків польського і великоруського революційного руху аж до наших часів. В огляді обговорено становище кожної революційної групи з окрема, подано критику тих частий їх програмів, які дотикають безпосередно чи посередно української етнографічної території, подано також критику їх практичної в тому напрямі роботи. В результаті вийшов сконстатований автором факт, що „не всі вони признавали недержавним, угнетеним національностям, — одні на території колишньої польської держави, другі на території сучасної російської держави — таке саме право на свободне, незалежне жите, як своїм, папуючим національностям: польській і великоруській“. Вкінці подає автор генезу такого, а не инакшого становища згаданих революційних груп. Статя д. Лозинського дає неначе про-

довження звійної Драгоманівської праці п. з. Историческая Польша и великорусская демократія, — продовження не менш інтересне, як сама праця Драгоманова. Третя довша історично-літературна праця в сім річнику, се згадана вже стаття дра Ст. Томашівського п. з. Володимир Антонович, в якій автор подає характеристику трицятьпятилітньої діяльності проф. В. Антоновича на полі української історичної науки; цінна й основна стаття ся вийшла окремою відбиткою й була вже обговорена в LXXI-ім томі наших Записок.

З інших праць історично-літературного характеру згадаємо дальше гарну статтю дра Ів. Франка п. з. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова (кн. VIII). Автор, вважаючи вже Драгоманова історичною появою, стараєть ся прикласти до оцінки його поглядів й практичної діяльності — т. зв. історичний метод, — зрозуміти Драгоманова на тлі його часу й місця діяльності, оцінити його погляди в звязку з тими ідеями й поглядами, серед яких він виріс. Таким способом доходить він до головного ключа, конечного до зрозуміння світогляду й діяльності Драгоманова: була ним мішанина двох ідейних кругів, не злучених в одну висшу, органічну цілість — круга поступових європейських ідей і круга спеціально-російського хлопофільства. В статі п. з. Поезії Віктора Забіли (кн. III) подає др. Ів. Франко на підставі нововіднайдених віршів Забіли, які публікує в цілости, їх автобіографічні свідощтва про забутого автора, одного з членів тої плеяди перед-Шевченківських наших поетів, на якій чолі стоять Макаровський та Александров і до якої належать Чужбинський, Писаревський, Метлинський та інші поети „Ластівки“ та „Южноруссекаго Сборника“. Інтересні доповнення до накресленого в кн. III-тій малюнка подає той самий автор в другій статейці п. з. До біографії та характеристики В. Забіли (кн. IV), опираючись на матеріялах, оголошених у „Кіевск-ій Старині“ і „Зорі“. Обі статі вийшли разом з поезіями Забіли окремою відбиткою п. з. Співи крізь слъзки. Незвичайно інтересної теми доторкнув ся Ів. Франко в статі п. з. Bel parlar gentile (кн. II), а то характеристики т. зв. товариського, господарського стилю наших селян. Селянська конверзація держить ся переважно типово в епічному тоні, без острих, безпосередніх питань і відповідей, ясно, скромно і просто, що „особливо нині, в пору пановання абстракції, претенсіональності, вишуканої кольористики ти символізації в стилу робить на кожного чоловіка вражінне подуву свіжого повітря по виході з замкненої, вишуканими перффумами та сопухами надиханої кімнати“. Як приклад такого селянського стилю наводить автор кілька невеличких оповідань, записаних з народніх уст (на Бойківщині) д. М. Зубрицьким.

Окремо зазначимо дві більші статі - спомини, написані вправді у белетристичній формі, а одначе оперті на правдивих, історичних фактах; се статя д. Миколи Садовського п. з. Спомини з російсько-турецької війни 1877—1878 року (кн. V—X) й статя д. Ол. Коваленка-Журбенка п. з. одинацять днів на панцирнику „Князь Потемкинъ Таврической“ (кн. I—IV). У першій подає д. Садовський інтересні спомини про голосний свого часу перехід російського війська зимою 1877—78 р. через Балкани, здобуте славного Шипшинського переходу, твердині Плевни й ин. й вкінці тріумфальний похід російських полків під Константинопіль. Спомини написані в живому, драматичному тоні, який автор видержав аж до самого кінця. В другій статі — д. Ол. Коваленка-Журбенка подані спомини автора про смілий бунт проти російського правительства найкращого панцирника воєнної чорноморської фльоти „Князя Потемкина Таврического“, що мав місце дня 14 червня 1905 р.; наш автор пробував на нім саме тоді в ролі трюмного інжинера - механіка. В описі сього інциденту д. Коваленко, як сам зазначає в нотці до своїх споминів, „зовсім не удавав ся до помочи фантазії, але писав лише те, що схоронила память, в якій до тепер згадка про ті події бережуть ся в живих, ярих образах“. Сього року друкують ся вони в рос. часописи „Былое“, на жаль без зазначення, що се переклад з українського. Обі згадані више статі-спомини — се гарні причинки до небогатої взагалі української мемуаристики.

З иньших статей згадаємо найперше статю п. з. З паперів Шевченка (кн. X), де подано передмову Шевченка до другого видання „Кобзаря“ з захованнем її оригінальної правовисі. У передмові поет з жалем констатує факт, що тогочасна російська літературна критика виступила ворожо проти перших починів українського письменства, а коли що й хвалила, то „що найпоганше, а наши патріоты хуторяны й соби за ними“. Нарікає також на брак знання українського народу й його народньої мови в українських письменників в 1-шій пол. XIX ст. (Котляревського, Осповяненка, Артемовського). Вкінці завзиває земляків не вдавати ся в тугу, а працювати розумно для України. Інтересна маленька статя про ф. Мих. Грушевського п. з. Дорогою віків (кн. II), що подає коротку історію української автономної й федераційної ідеї від перших віків історичного життя українського народу аж до останнього часу.

Літературна критика була заступлена в сьому річнику статями дд. Vivus-а, М. Мочульського й Ант. Крушельницького. В статі д. Vivus-а п. з. З нашої поетичної ниви (кн. II—III) розібрано детально нові збірки віршів дд. Якова Зробека, Остапа

Луцького, М. Глушкевича й віршованій польській переклад „Слова про Полк Ігоря“ Б. Лепкого. До писань обох наших молодих письменників, О. Луцького й Б. Лепкого автор ставить ся прихильно; за те безпощадно поторощив „епопею“ о. Я. Зробека й „Мелодію“ М. Глушкевича, яким відмовляє всякого поетичного талану. Найновіша збірка поезій Івана Франка п. з. *Semper tūro* дочекала ся ширшого критичного розбору д. М. Мочульського в статі п. з. *Semper tūro* Ів. Франка (кн. XII). Автор, перевівши критичну аналізу цілої згаданої збірки, приходить до переконання, що новий томик поезій Франка се одна з найінтересніших його збірок. Тон книжечки філософічно-погідний, закрашений подекуди іронією й золотим гумором, а з поодиноких строф прозирає душа гуманна, перенята горячою любовію до чоловіка і свого поневоленого народу. Третя статя літературно-критичного характеру — се статя д. Ант. Крушельницького п. з. *Новини нашої літератури* (кн. V), де подаво розбір двох збірок оповідань: Івана Франка, *На лоні природи* й Б. Лепкого, *Кара*. Першого характеризує автор як поета боротьби — життя, другого називає поетом розпуки — смерті. Крім сього звернемо ще увагу на цілий ряд дрібних заміток критичного характеру в відділі *Віблиографія*.

З інших згадаємо ще небезітересну статю д. П. Карманського п. з. *Памяти Володимира Лесевича* (кн. I), оперту переважно на листах пок. філософа до автора, посмертну згадку про Романа Сембратовича (кн. II) пера д. М. Лозинського й посмертну згадку про Генрика Ібзена (кн. VI) д. М. Мочульського. Тут належить також посмертна згадка антиукраїнському указови 1876 р., написана проф. М. Грушевським п. з. *Ганебній памяті!* (кн. VI), що появилася також в російському перекладі в петербурському „Украинск-ому Вѣстник-у“.

Зі статей публіцистично-громадянського характеру зазначимо найперше цілий ряд заміток проф. М. Грушевського п. з. *Збіжучої хвилі* (кн. I—VIII, X—XII), в яких автор відзивав ся живо й поважно на різні, актуальні для українського народу, теми. І так, між ин. в кн. I-шій накликає українські партії, фракції й гуртки на російській Україні до винайдення того середнього терміну своїх спеціальних, національних домагань, який зміг би сконцентрувати коло себе всі розірвані дотепер українські сили. Таким середнім терміном уважає автор постулат: територіяльно-національної автономії України при загальному федеративному устрою Росії; переведення української мови в усіх інституціях і органах управи на українській території від найнижчих до найвищих; забезпечення всяких можностей і засобів для українського культурного розвою і знесення всяких перешкод; усунення

використування України й її засобів на цілі для неї чужі й непотрібні. В кн. IV-тій порушує домагання української суспільности в Галичині українського університету у Львові й неприхильне становище до сеї справи галицьких Поляків; в кн. VI-тій обговорює справу видвиження національного питання перед форум першої російської Думи; в кн. VII займаєть ся ширше аграрним питанням в Росії, а тим самим й на Україні; в кн. XI-тій характеризує результати, які приніс для українства перший рік російської конституції („брак поважання для українства, як політичної, чи суспільної, чи культурної сили, зі сторони чужої суспільности, і брак усякої атракційної сили супроти національно-індиферентних елементів, котрих мало воно притягнути до себе, коли вітворють ся йому уста“); в кінці в XII-тій книжці подає той самий автор статю п. з. Галичина і Україна, в якій виявляєть ся горячим пропагандою ідеї національно-культурного зближення Галичини з закордонною Україною. В окремії статі п. з. У українських послів російської думи (кн. VI) подає проф. М. Грушевський свої вражіння, які відніс з близших стріч і розмови з українськими послами першої російської Думи.

В більшії статі п. з. Русько-польська згода й українсько-польське братанне (кн. I) подає др. Ів. Франко відповідь редакторови краківського місячника „Świat Słowiański“ на його слова, висказані в 11-тому вип. згаданого журналу в статі п. з. Czy będzie sąd?, що галицькі Поляки можуть погодити ся з київськими чи навіть полтавськими Українцями, не зважаючи зовсім на Львів. Автор зазначає, що поки говорити про якесь порозумінне Кракова в Києво, треба найперше Полякам змінити свою агресивну політику супротив Українців у Галичині; бо „дорога з Кракова до Києва веде через Львів і коли будемо підписувати колись нову гадяцьку угоду в Києві, то переднім її праеліminaria мусять бути обговорені і формуловані також і у Львові“. Тої самої теми польсько-українських відносин в Галичині дотикає також д. Вол. Гнатюк у статі п. з. Польська правда і руська ненаситність (кн. X); актор малює яркими красками контраст, який лежить між гарними фразами Поляків про їх прихильність і справедливість супротив галицьких Українців, і фактичними відносинами до них польської суспільности. Статя ілюстрована фактами й цифрами. В другій статі п. з. Львівський „Народный Домъ“ (кн. VI) характеризує той самий автор на підставі річного справоздання львівського „Народного Дому“ негатиwну господарку, яку ведуть безконтрольно провідники москвофільської партії на шкоду сеї найбагатшої культурної інституції на галицькій Україні. В статейці п. з. Своя своїх не познаша (кн. II) подав др. Ів. Франко декілька

заміток з нагоди спростовання, надісланого до редакції „Літ. Наук. Вістника“ був редактором і видавцем віденського „всеславянського“ органу „Славянскій Вѣкъ“, наче-б його журнав упав завдяки тільки переслідуванням його російською адміністрацією. Згадаємо ще статю д. Івана Франка п. з. Українська трибуна в Росії (кн. VIII), в якій подано детальний огляд змісту 10-тих випусків петербурського журналу „Украинскій Вѣстникъ“; далше статю д. Вол. Гнатюка п. з. Видавнича Спілка (кн. II), де подано огляд дотеперішньої видавничої діяльності львівської інституції „Українсько-руської Видавничої Спілки“ від початку її існування (1899 р.), й статю д. І. Нат—ина п. з. З нагоди загальних зборів „Просвіти“ (кн. VII),—рефлексії з загальних зборів сего найбільшого українського просвітнього товариства в Галичині. Прикру temu порушив д. Мих. Лозинський в своїй статі п. з. Против обскурантизму серед своєї суспільности (кн. XI) й неменьш прикру д. Ол. Іванчук п. з. Із ниви нашого шкільництва (кн. XII). Нашого середнього шкільництва дотикає також друга інтересна статя того останнього автора п. з. З нашої середньої школи (кн. I), в якій він піддає острій критиці теперішній шкільній систем, противний новійшій педагогії й шкідливий для суспільности. Як контраст до нашої школи маює д. Ів. Петрушевич в статі п. з. Англійська школа I. (кн. VII) розумний педагогічний метод, прийнятий в англійській школі; шкода тільки, що автор не подав дальших частин своєї інтересної праці. З нагоди ювілею десятилітньої наукової роботи в Галичині проф. Мих. Грушевського подає д. В. в статі п. з. Честь праці (кн. III) коротку характеристику значіння тої роботи (за „переднім словом“ Наукового Збірника, виданого в честь ювілята) й описує самий ювілейний обхід в кругах учеників й прихильників проф. Грушевського.

З інших оригінальних науково-публіцистичних статей згадаємо ще статю дра Ст. Дністрянського п. з. Національна статистика (кн. VIII), статю дра Ів. Франка п. з. Потреби аграрної статистики (кн. VIII) й статю д. Мих. Лозинського п. з. Статистика зарібків і страйків (кн. VIII). Всі три згадані више статі, попереджені переднім словом проф. М. Грушевського п. з. Завязання статистичної комісії (кн. VIII), мають на цілі виказати потребу в нас своєї національної, аграрної й зарірково-страйкової статистики, бо офіційна статистика зложена на нашу некористь. Статі сї вийшли також окремою відбиткою. Далше йде більша природнича статя-реферат д. Мирослава Гаврилова п. з. Нерви і душа (кн. VIII- IX, XI- XII), статя д. Василя Паней-

ка п. з. Із проблемів соціаліста (кн. IX) й вкінці декілька менших заміток наукового характеру, як дра Ів. Франка п. з. Ісуса чи Варвару (кн. IV), Адам во грісіх (кн. I), Де що про сьв. Експедиґа (кн. XII) й проф. А. Кримського п. з. Ода Сафо в перекладі Ів. Котляревського (кн. III). В IV-тій книжці подано тексти „Програми української демократично-радикальної партії“, яка з'організувала ся педавно на території російської України. Окремо згадаємо про місячні огляди українського громадянсько-політичного життя в Галичині п. з. З австрійської України (кн. I—VII, IX—X), які вів д. М. Лозинський; в них реєстрував автор всі важніші появи громадянсько-політичного життя галицької України, додаючи до них свої критичні коментарі. Огляд був ведений повно й інтересно.

З перекладів в науково-публіцистичному відділі згадаємо найперше один, що своїм змістом обходить нас найближше, а то П. Щеголева, Семен Олійничук (кн. X), — дуже інтересна сторінка в історії гнету всякої живої думки на Україні в середині XIX в. Дальше йде довша історично-літературна розвіка А. Ліхтенберґера п. з. Гайне і сен-сімонізм (кн. IV—V), статя Й. Гербачевського п. з. Відродження Литви (кн. V) й статя Й. Есайтиса п. з. Литовський національно-політичний рух у 1904—1906 рр. (кн. V), статя П. Боборикіна п. з. Російське зьвірство (кн. VII), статейка дра М. Ляндау п. з. Визволене з підземного сьвіта (кн. VII), статейка М. Гаусгофера п. з. Обовязки виборця (кн. V—VI), статя Г. С. Чемберлена п. з. Еволюційні теорії (кн. VIII), статя дра Т. Масарика п. з. Промова до студентів про науку, реліґію і школу (кн. IX), статейка проф. Тадія Зелінського п. з. Сім гріхів головних (кн. XI), статейка Ф. Ш. п. з. Лессінґів „Натан Мудрий“ (кн. III) вкінці статейка дра Ґеорґа Біденкапа п. з. Відвага й культура (кн. I). Тут згадаємо також дві статі — оповідання бувшого сербського президента міністрів дра Владана Джорджевича, одна п. з. Утворенне мойого міністерства (кн. I), друга п. з. Посол від „Матушки“ (кн. IX), які хоч писані в белетристичній формі з очевидним літературним таланом, то одначе оперті як спомини на історичних фактах й офіційальних документах і відкривають перед нашими очами інтересні тайни державного, конституційного механізма. За відкрите сих тайн видало було навіть сербське правительство авторви процес, в якому обвинуватило його в „державній зрадї“.

Що тикаєть ся української белетристики, то вона в сьому році була заступлена досить богато. В белетристичному відділі зустрі-

чаємо отсі оповідання: Михайла Коцюбинського, Він іде! Образок (кн. XI), Івана Франка, Як Юра Шкманюк брив Черемош (кн. I—III) й Терен у носі (кн. IX—X), Ольги Кобилянської, Ідеї (кн. IV), Ганни Барвінок, Бабусні мрії (кн. VIII) й Горе на горі скинуло ся (кн. I), Михайла Яцкова, Боротьба з головою (кн. II), Наталі Романович, Із днів боротьби (кн. III) й Чорні очі (кн. IX), Гната Хоткевича, Лихолітте (кн. VII—X), Надії Кибальчич, На хуторі (кн. VI), Е. Ярошинської, Смерть за смерть (кн. I), дальше нариси А. Хомика, Ю. Кміта, П. Капельгородського, П. Барвінського, Ол. Іванчука, Мих. Мочульського, С. Волоха, М. Жука й ин. Між поезіями зустрічаємо нові писання Т. Шевченка, Ів. Франка, П. Карманського, В. Пачовського, А. Кримського, В. Забіли, Козачки, М. Старицького, Уляни Кравченко, Гр. Кернеренка, Х. Алчевської, М. Вороного, С. Яричевського, Надії Кибальчич, М. Юльченко-Здановської й ин. З перекладної белетристики й поезії зазначимо писання Й. В. Гете, Л. Толстого, Г. Келлера, Фр. Ніцше, Кнута Гамсуна, Г. Е. Лессінга, Г. Гайне, Густава Гаєрштама, Петка Тодорова, Піранделльо, Едгара Валеса, Фр. Поппера, Джон Мільтона, Тана, Едгара По, Августу Стріндберга, Ади Негрі, Елпатієвського, Марка Твайна, С. Надсона, Шолем-Алейхема й ин.

З початком 1906 р. став виходити, як ми згадали вже вище, в історичному й географічному центрі українських земель — у Києві новий український місячний журнал **Нова Громада**, що — коли не брати під увагу більш російської своєю зверхньою формою чим української давньої петербурської „Основи“ й такого самого характеру „Кієвско-ї Старни-и“, — був першим українським журналом в границях російської імперії взагалі. Обставини, серед яких повстав згаданий журнал, вложили ся для нього дуже некорисно. Поминаємо перепони зі сторони російської адміністрації, що не могла ще освоїти ся з легальним існуванням українського періодичного видання в Росії; не згадуємо також про ту нервову хвилю, яку пережило російське, а з ним й українське громадянство по закінченню невдачної російсько японської війни. Ми звернемо увагу на инший факт, що вплинув на журналі свою негативну марку, а то на брак між свідомою національно українською інтелігенцією за кордоном вироблених наукових і публіцистичних сил, які своїми працями заповняли би такий журнал й підтримували інтерес до нього серед публіки, що читала досі тільки російські видання. Отже „Нова Громада“ мусіла оперти

ся переважно на нові, молоді сили, що не могло не відбитися також на її змісті, як то підніс уже др. Франко в своїм огляді українських видань (в Раді за 1907 р.).

Коли переглянути докладно всі 12 книжок „Нової Громади“, то відразу впаде в очи велика перевага статей громадянсько-політичного характеру над статтями історично-літературним; оба знов роди статей характеристичні своїм поверховним, популярно-публіцистичним способом написання. Правда, є між згаданими статтями цікавий матеріал і на нього ми звернемо низше нашу увагу; одначе се зовсім не може затерти того незвичайного вражіння, яке огортає українського читача при читанню сього першого, довго вичікуваного, українського літературно-наукового журналу в границях Росії.

Зі статей історичного чи історично-літературного характеру згадаємо найперше розвідку д. В. Доманицького п. з. Цівільний шлюб і шлюбна розлука на Україні (кн. V), в якій автор на підставі праць О. Левицького та М. Владмирського-Буданова виказує, що традиційний народній звичай на Україні покладав головну вагу не в церковному вінчанню, а в умові, в „сватанню“ та „весілю“. Свої слова ілюструє він кількома прикладами з XVII й XVIII вв. З нагоди ювілею 35-літньої наукової праці д. В. Антоновича, подав той самий автор статтю-сподини п. з. Володимир Антонович (кн. IX), в якій побіч деяких звісних вже фактів з громадської діяльності ювілята (нпр. інцидент з Падалицею) подибуємо також один невідомий епізод, — шляхотський суд над д. В. Антоновичом 1860 р. за програму кружка його прихильників, яка попала в руки правобережньої польської шляхти. Вправді шляхецький суд виправдав „провинника“, одначе під умовою, що він зречеться всього того, що написано у програмі. Розумієть ся, д. Антонович не згодився на таку пропозицію. За те посилали ся на нього з боку польської шляхти доноси до адміністраційних властей (всього 43 штук!), що він їздить по селах й пропагує різню Поляків (д. Антонович справді об'їздив тоді в етнографічних цілях Київщину, Подільщину, Волинщину, по часті Бессарабщину, Катеринославщину, Харківщину та Херсонщину). Результатом доносів було се, що Антоновича й 17 пньших осіб покликано перед жандармську Комісію й віддано потім під догляд поліції. Крім того оповідання автор коротко про участь ювілята в першій українській студентській організації при кінці 50-тих рр., його пізнішу участь у виданнях „Комісії для разбору древнихъ актовъ“, зазначає головніші моменти в його науковій роботі, згадує про його конфлікт з генерал-губернатором Чертковим й ин. Стаття д. Доманицького написана на підставі оповідань самого ювілята, служить отже інтересним доповненнем статі дра Ст. Томашівського

про В. Антоновича, друкованої у „Літ.-Наук. Вістнику“. Корисної праці — показати, яке вражіння роблять на сільських українських читачів твори українських і світових письменників, на взір звісного російського видання п. Алчевської — підняв ся д. Б. Грінченко й посвятив сьому питанню кілька інтересних статей. У першій п. з. Шевченків „Кобзарь“ на селі (кн. II) виказує автор неправдивість слів Костомарова й інших українських авторів, що „Шевченко, какъ поэтъ — это былъ самъ народъ, продолжавшій свое поэтическое творчество (Основа, 1861, IV, ст. 51). На підставі слів самого поета й на підставі голосів про Шевченкового „Кобзаря“ самих селян, яким він давав його читати (анкета) д. Грінченко доходить до висліду, що Шевченко „хоч й узав од народу поетичну форму, багато сутовародніх образів, але спосіб його творчости, літературна його мапера не така, як у народа, — вона має прикмети не колективної, а індивідуальної творчости і становить Шевченка не в гурт безіменних народніх творців, а в товариство інших світових поетів“. У другій статі п. з. Кулішеві твори і сільські читачі (кн. VI—VII) піддає подібній обсервації популярні твори Куліша, на якого думку новіше українське письменство, се „созданіе не небольшого кружка... а голосъ толпы, ...созданіе духа народнаго“ (П. Кулишъ, Характеръ й задача украинской критики. — Основа, 1861, II, ст. 168—169). Автор, піддавши сільським читачам такі писання Куліша, як Досвідки, Чорну Раду, Орисю, Про злєдія у селі Гаківниці, Сіру кобилу й зібравши від них про кожду зі згаданих книжок їх критичні замітки, приходить до переконання, що „що до форми — Кулішева теорія виправдалась на його власних писаннях повною мірою“; що тикаєть ся одначе їх змісту, то там „де Куліш не проводить ніяких політичних чи громадських думок, а обмежуєть ся колом особистих почуваній, — там його твори подобають ся сільським читачам. Але скоро він вийшов з сього кола до ширшого, — зараз зазначаєть ся різниця в поглядах між автором і сільськими читачами“. Третя статя на згадану тему — „Історичні книжки на селі“ (кн. XI). Автор подає голоси селян про історичні нариси й історичні оповідання Ів. Левицького, Франка, Драгоманова, Гоголя, Стороженка й ин., з яких видко, „як дуже цікавить сего вкраїнська історія, як багато нових думок викликає вона в головах читачів або слухачів“. Крім того автор констатує, що „раз у раз доводилось бачити, що справа з національним освідомленням починаєть ся під впливом якої наукової чи беллетристичної книжки, горями якої є козаки“. Четверта статя того самого автора п. з. Твори світової літератури на селі (кн. XII) познайомлює нас з голосами українських селян про такі світові твори, як „Антигоу“ Со-

фокля, „Вільгельма Телля“ Шіллера, „Демона“ Лермонтова й ин. Про два перші твори обізвали ся селяни прихильно; третього не зрозуміли. Всі згадані статі д. Грінченка в новій перерібці й доповненню вийшли в 1907 р. окремою книжкою п. з. Перед широким світом. Ів. Бондаренко в статі п. з. В ріднім хуторі Євгена Гребінки (кн. VI) дав плястичний опис романтичної околиці й природи, серед якої виріс і жив український байкар Гребінка (хутір Яр на ріці Оржиці) й про яку оповідає в передмові до альманаха „Ластівка“ (1841 р.). Інтересний матеріал до історії українського театру в Росії й Галичині, починаючи від 70-тих рр. XIX в., подають недокінчені спомини д. М. Кропивницького п. з. За тридцять п'ять літ (кн. IX). Автор оповідає про своє перше зацікавлення українською сценою, про свої мандрівки по різних містах і місточках Росії й Галичини, куди був zaangażований літом 1875 р. тодішньою дирекцією галицько-української трупи (Т. Романовички), малює тодішній стан українського театру по обох боках російсько-австрійського кордону (тодішній український театр у Галичині характеризує такими словами: „брак талантів, брак репертуару, брак театрів, брак... достатків“) й ин.¹⁾ Шкода тільки, що спомини вривають ся на 1882 році. Автобіографічні спомини подає також другий український драматург пок. М. Старицький в статі п. з. Зо мн и минулого (уривки спогадів) (кн. VIII); спомини сі дотикають одначе його дитинячих літ. У статі п. з. Наші родичі за морем (кн. XII) подає д. А. Невада цікавий образок економічно-громадянського й національно-партійного життя українських емігрантів у Північно-американських Злучених Державах. Згадуючи про деякі песимістичні голоси, що американському українству ворожить нехобну національну смерть, він запевняє, що „національна будучина нашого народу в Сполуч. Державах забезпечена, коли існування національно-свідомої інтелігенції стане дійсним фактом“; а процес у сьому напрямі вже йде правильною дорогою. Історичний огляд і характеристику польських інформацій західньої Європи про українські справи головню від полов. XIX до поч. XX в. подає д. В. Кушнір в статі п. з. Українське питання в польській прязмі перед Європою (кн. X). Автор констатує, що „всі польські інформатори Європи, за час від упадку Польщі до самих останніх десятиків XIX століття, відносили ся до української справи тенденційно, а в найліпшій випадку з незнанням правдивого стану річей“. Коротку характеристику боротьби двох напрямів між кубанським народнім учительством в остана-

¹⁾ Справимо одну помилку: в 1875 р. газета „Д'їло“ (галицька), про яку згадує автор, ще не виходила. Було се, певне, москвофільське „Слово“.

ньому десятиліттю (старого обрусительного-ретроградського й новішого-поступового) подає д. П. Капельгородський в статі п. з. З недавнього минулого кубанської школи (кн. XII). З інших статей згадаємо ще М. Коцюбинського п. з. Згадки про Р. Сембратовича (кн. III), Б. Грінченка одна п. з. Памяті Сембратовича (кн. I), друга п. з. Іванові Франкові (кн. VII), Д. Дорошенка п. з. Українські кафедри на київському університеті (кн. XI), А. Кришського п. з. Критично-філософські уваги про ложки дьогтю в бочках меду (кн. VII), М. Лозинського п. з. Українська школа в Галичині (кн. X—XI), В. Мировця п. з. Україна і Європа (кн. III), М. Павловського п. з. Перша київська етнографічна вистава (кн. III), С. Панасенка п. з. Народня школа і рідна мова на Україні (кн. IX), М. Черкавського п. з. Українці і Поляки в Думі (кн. VI) й ин.

Цильнішою увагою заслугує довша стаття д. Українки Л. п. з. Утопія в белетристиці (кн. XI—XII), в якій авторка слідить історію „утопій“, починаючи від найдавнішого її зразку — легенди (легендарна, теологічна утопія в сьв. книгах), аж до „утопій“ найновіших утопістів політичного характеру. З інших статей, що своїм змістом не дотикають безпосередно української історії чи літератури, згадаємо довшу статтю д. Бондаренка Ів. п. з. Велике повстання англійського народу (кн. VIII—IX), даліше О. Русової п. з. Два білоруські поети (кн. XI) — характеристика „песняра“ Янки Лучини й Лацея Бурачка; з перекладів назначимо Брандесову характеристику Анатолія Франса (кн. VIII) й Бебеля та Пернерсторфера п. з. Національна та інтернаціональна ідея (кн. I—II), — з передмовою Б. Грінченка.

Зі статей соціально-економічного характеру зазначимо: статтю В. Василенка п. з. Справи хліборобські в Полтавщині (кн. X), статтю П. Капельгородського п. з. Сільський пролетаріят в Кубанщині (кн. VIII), статтю О. Білосенка п. з. Сільський пролетаріят (кн. III), статтю В. Піснячевського п. з. Наймані робітники в сільському господарстві (кн. V) і переклад одної промови Ж. Жореса п. з. Рідний край і робітники (кн. IV). Okремо згадаємо довшу статтю д. М. Лозинського п. з. Антін Менгер і його соціально-політичні твори (кн. V, VII), де подано характеристику соціально-політичних творів пок. віденського професора.

Крім поодиноких статей були в журналі ще відділи: З українського життя, З російського життя, й За кордоном, — де

ріжні автори подавали короткі місячні огляди українського й чужого життя.

В белетристичному відділі подбуємо між ин. ново відпайдені твори Шевченка (I. Сова, II. Дівочій ночі, III. Маленькій Марянї, IV. Три літа) (кн. X), дальше нові писання М. Коцюбинського (Сьміх, кн. II), В. Винниченка (Моє останнє слово, — кн. I, IV—VI; Хто ворог, — кн. VII), Українки Л., В. Самійленка, Б. Грінченка, М. Чернявського, Л. Яновської й ин.

У відділі „Бібліографія“ подано рецензії й справоздання в 87-ох українських й російських книжок.

Крім київської „Нової Громади“ став виходити у 1906 р. в Росії (С.-Петербурзі) ще один український місячний журнал — орган української соціальної демократії **Вільна Україна**, якого одначе появило ся тільки 6 випусків у 4-ох книжках. І тут треба повторити ті самі замітки, які поробили ми при огляді київського журналу: брак українських наукових і публіцистичних сил за кордоном відбив ся на петербурському органі ще більш негативно, як на київському. Серйозних наукових статей нема у „Вільній Україні“ зовсім; з публіцистики самі майже компіляції.

З того останнього відділу згадаємо тільки теоретичну статтю Павла Смутка п. з. Краєва автономія України (чч. 1—2) й полемічну М. П. п. з. Автономія України в сьвітлі „соціально-демократичної“ критики (ч. 4), в яких оба автори енергічно, хоч без сильніших аргументів обстоють автономію українських земель у Росії. Найбільш промовляє за автономією України подана автором: статистика людности й статистика економічно-фінансового вивеску української території на користь иньших в теперішньому державному бюджеті Росії. Не розсліжено одначе глибше економічної індивідуальности українських аграрно-промислових реїонів, не виказано культурно-пешхольотичної оригінальности українських народніх мас; про українську історично-автономічну традицію навіть не згадано. З иньших статей згадаємо ще Ів. Стешенка п. з. Український національно-громадський рух і 1905 рік (чч. 1—2) й М. Ч. п. з. Національні організації пролетаріату (ч. 3).

З белетристичного відділу зазначимо нарєс В. Винниченка, Раб красє (чч. 5—6) й його-ж драматичну картину з життя революціонерів Дізгармонія (ibid), дальше оповідання В. Деде, На присталї (ч. 3), Лєсі Українки, Одно слово (оповідання) (чч. 1—2) й її-ж „Єгипетські барельєфи (вірші) (ч. 3).

Ів. Крєвезький.

Роспочата в Москві тижнева літературна часопись **Зоря** покинула своє істнованне на виходї чотирьох подвійних чисел. Звернула увагу довшою статею проф. А. Кримського п. з. „Практической курсь для

ивчення Малорусського язика“, в якій автор мав намір подати практичний виклад української граматики й стилістики для необізнаних з українською мовою. Свій курс попередив він вступним словом (по українськи), де говорить про генезу термінів „український“ „малоруський“, та про групи й говори в українській мові. В лекціях автор опер ся майже виключно на східньому нарічу нашої мови, а за принцип поставив собі користувати ся передовсім простонародньою мовою. З белетристики надруковано початок повісти І. С. Нечуя-Левицького п. з. „Неоднаковими стежками“ (ч. 1—2). Інше — се переважно передруки давніших творів.

У Львові з початком 1906 р. став виходити літературний двотижневник **Сьвіт**. До вересня редагував його редакційний комітет, зложений з молодих галицько-українських письменників (Волод. Бирчак, Петро Карманський, Михайло Яцків та Остап Луцький), від вересня веде редакцію сам видавець В. Будзиновський. Зміст першого річника „Сьвіта“ був досить різнородний і забирали в нім голос переважно молодші укр. письменники (був він органом наших молодих т. зв. „модерністів“). Зі старших стрічаємо імена дд. Б. Лепкого, М. Коцюбинського, дра В. Щурата, дра К. Студинського, Яричевського, О. Маковея та О. Кобилянської.

Що тикаєть ся наукового відділу, то він вийшов може над міру вже слабій: переважно самі короткі тільки замітки й нотатки. Ширша, хоч мало органічно звязана з цитованим матеріалом статя дра Студинського п. з. „До історії взаємини Галичини з Україною“ (ч. 8—10). Автор подає тут лист Вас. Біловерського до Омеляна Партицького, виймаючи його з неповної збірки кореспонденції Партицького з українськими письменниками, яка переховуєть ся в бібліотеці Н. Т. ім. Шевченка. До листа подані поясненя, в яких автор виказує, що так Костомаров як і Куліш не мали щастя до галицьких москвофілів і зі зносин із ними виходили навіть скомпромітовані — особливо Куліш. З проведу нападистів на Куліша по москвофільських і російських журналах і в обороні галицьких народовців виступає в Галичині О. Партицький і в його статі п. з. „Одповідь московскимъ журналамъ“, („Правда“ 1867, ч. 20) слідний деякий вплив поданого листа Біловерського. Самий лист тикаєть ся задуманого, а невиданого альманаха „Русин“ і справи, в якім тоні треба відповідати Українцям на напади славинофільських та інших газет против Куліша, Костомарова та українського руху взагалі. Статейка ся вийшла також окремою відбиткою. У відділі „Історично-літературні записки“ (ч. 2) подає др. В. Щурат замітку п. з. „До історії культу Шевченка в Галичині“, де зазначає, що в помяннику підгорецького монастиря в Плісниську вгадане на картках міста Золочева імя „уосопшаго Тарасія“ з допискою: „Сіє помннанє вписано г. 1861 въ память усопшаго поэта Тарасія Шевченка Малой Руси, — помершаго д. 2

лютого ст. ст. в Петроградѣ". В записці п. з. „До Сонних мар^т Федьковича (ч. 3), вказує той самий автор на аналогію між деякими елементами в венецьких сонетах Плятена і мало зрозумілими зворотами в „Сонних марах“ Федьковича. В ч. 4 подав він ще замітку п. з. „Український проповідник і поет в кінця XVIII в.“, де згадує про переклад „Науки парохіяльниа“, виданий в 1794 р. в Почаєві і збирає звістки про перекладчика Юліяна Добриловського та його поетичну творчість. У замітці „Про Федьковичеві перводруки“ (ч. 3—4) застановляють ся д. В. Бирчак побіжно над тим, о скільки мову в творах Федьковича можна вважати літературною мовою чи гуцульським говором та о скільки загально-гуцульське язикове тло підмальоване там прикметами літературної мови, з вини, переважно, редакторів часописий. Для порівняння подано автограф оповідання „Бевталанне закоханне“.

У белетристичнім відділі подибуємо побіч поезий М. Вороного, В. Пачовського, П. Карманського, Б. Лепкого, Ст. Чарнецького, В. Щурата й Осипа Маковея — ряд імен незвісних ще в нашій літературі. З прози зазначимо оповідання К. Гриневичевої „Anima saltans“, В. Пачовського „Жертва штуки“ та одно оповідання М. Яцкова. Подано тут також передрук з „Київської Старини“ повісти д. Ольги Кобилянської п. з. „Ніоба“. З чужих авторів подибуємо Метерлінка, Феокольо, Ан. Франса, Мопасана, Мультатулі, Ед. По й ин.

Економічно-господарський місячник **Економіст** не подав і в 1906 р., з виїмком інформацій та справоздань про українські фінансові та торговельно-промислові інституції, нічого інтересного для українського історика. Згадаємо хіба дві статі В. Доманицького п. з. „Пекуче питання про господарство в Росії“ (ч. 5) та його-ж (за Кавфманом) „Пекуче питання про землю в Росії“ (ч. 4), і в ч. 7. переклад замітки Соколова п. з. „Україна в державнім бюджеті Росії“, а в чч. 10 і 11 д. Падалки: Про землі, з яких складаєть ся Русь-Україна і в чіих вона руках“, де зібрано про се питання багатий статистичний матеріял.

Суспільно-науковий орган укр. учительства **Промінь** приносить у науковім відділі докінченне довшої розвідки д. І. Карбулицького п. з. Розвій народного шкільництва на Буковині (чч. 1—17, 20—24). Розвідка, видана осібною книжкою як 4-тий випуск бібліотеки „Проміня“, обговорена на иньшій місци. В статі п. з. „Начерк розвою українського жіноцтва“ (ч. 1—3) пробує д. Марія Колцуняк дати читачам історичний нарис громадянського становища жінки в українській суспільности. В „начерку“ одначе є помилки й непорозуміння; порівнаймо тільки її погляд на положене укр. жінки в давнині з історичною літературою¹⁾

¹⁾ М. Грушевський, Історія України-Руси т. I (2 вид.) гл. 4

про сю справу, — а побачимо, що занадто він чорний й односторонній. В чч. 10—13 подає д. І. Карбулицький кілька листів із переписки з пок. Романом Сембратовичем, які дотикають головно справи статей для „Ruth. Revue“.

Богатий в сім річнику відділ статей суспільно-політичного і організаційного змісту; вони тикають ся передовсім організації українського учительства, його національного й суспільного осьвідомлення й ин. Побіч статей про краєве шкільництво, подибуємо ще статі про шкільництво заграничне пр. „Змагання російського учительства“ Ол. Сатира, „На порозі реформи народних шкіл в Росії“, „Французьке учительство по розділі церкви від держави“. З принагідних статей згадаємо ювілейні характеристики дра Ів. Франка (ч. 22) та д. Вол. Антоновича (ч. 23). У белетристичнім відділі знаходимо між ин. імена Віри Лебедевої, Яричевського, Коваленка, М. Вдовиченка; між перекладами Еллен Кай та Брет Гарта.

Орган українського педагогічного товариства у Львові — **Учитель** подав в 1906 р. в науковім відділі довшу розвідку дра Івана Копача п. з. „Що таке людське думанє“ (чч. 1—14, 17—18), яка вийшла також осібною відбиткою. В тім відділі стрічаємо ще переклад статі проф. Ф. Паульзена п. з. „Короткий огляд історії німецьких університетів (чч. 20—24). Се переклад одної частини першого тому праці Паульзена п. з. „Das Unterrichtswesen im Deutschen Reich“. З нагоди ювілею десятилітньої наукової праці в Галичині проф. М. Грушевського подає д. Д. Корінець (ч. 10) характеристику результатів сеї праці та звертає увагу на „Науковий Збірник“, виданий в честь ювілята його учениками й прихильниками.

У відділі статей з шкільної практики й методики подає д. В. Ратальський „Квестіонарі до дитячої психології“; О. Іванчук („Дещо про шкільні підручники“) звертає увагу на основні хибні наших шкільних підручників для пародних шкіл й ин. Взагалі в довгім ряді статей „Учителя“, що обговорюють актуальні справи нашого шкільництва й учительства не бачимо вже від довшого часу ніякої уложеної програми чи системи; рецензійний й інформаційний відділ не обговорює ні одного цікавого твору чи видавництва, що тикаєть ся біжучих справ виховання, хоч самий 1906 р. приніс у нас і за границею багато інтересного матеріялу. З белетристики подибуємо в сім річнику оповідане д. Ст. Пятки (Ковалева) п. з. „Прогулька в верх“ (чч. 17—18).

Суспільно-церковний орган **Нива** принесла в 1906 р. першу частину довшої історичної розвідки о. Івана Шиха п. з. „Історія церков-

і т. Ш гл. 5; др. В. Охримович, „Значеніє малорусскихъ свадебныхъ обрядовъ и пѣсень въ исторіи еволюціи семьи“ й ин.

ної унії на Буковині від початку її заснування аж до 1901 р. (чч. 1—5, 7—9, 11—15), де подано коротко історію заведення та дальшого існування унії на Буковині й погляд на теперішній її стан. В другій частині заповідає автор подати спеціальний історичний огляд українсько-католицьких буковинських парохій. По скінченню можна буде обговорити детальніше сю працю. В статі п. в. „Історичні і статистичні нотатки“ (ч. 2) зібрав о. Йосиф Ганкевич деякі дані до характеристики руського духовенства і церкви в перших літах по прилученню Галичини до Австрії й за часів російської управи в т. зв. „тернопільським краю“. Між перекладами подано статю Вол. Соловєва „Росія і Вселенська церков“ (чч. 1—2, 4—6, 8, 10, 12, 14, 15, 17, 19—24) й один відділ в книжки Г. И. Маркевича Выборное начало въ духовенствѣ въ древне-русской, преимущественно юго-западной церкви, до реформы Петра I. п. в. „Патриархат на Русѣ“.

О. Ів.

Орган української богословської молодіжи в Галичині — кварталник **Католицький Вєхід** не приніс і в 1906 р. нічого спеціально інтересного для українського історика. Зі статей, поміщених у „науковому відділі“ згадаємо тільки статю Т. Кудрика п. в. Історично-літературний огляд рускої проповіді в першій половині XIX в. (1800—1850) (вв. III—IV) й статю Т. Пасічинського п. в. Історичний огляд церковного співу на Русі (вв.: I—II). У першій подано на підставі „Бібліографії“ Ів. О. Левицького неповний хронологічно-бібліографічний каталог проповідничої літератури українських католицьких духовників першої половини XIX в. з незначними тільки біографічно-літературними замітками при деяких авторах. Усіх видань проповідей начислює автор тільки 34, а крім того знайшов ще 4 проповіді, уміщені в різних часописах. Невиданих однак українських проповідей в 1-шій половині XIX в., яких повно в рукописах монастирських (васпільянських) й капітульних бібліотек (пр. проповіді бучацького Василянна Мацієвського з 1816—17 рр., написані гарною народньою мовою, які переходять ся тепер у Підгірцях, дальше проповіді, які переходять ся у капітульній бібліотеці в Черемшні й ин.), автор не згадав зовсім. Не перевів також ніякої критичної аналізи важливіших проповідей вчислених авторів, яка мусіла б була в своїм результаті подати інтересні причиники до характеристики культурного рівня нашого духовенства на початку XIX в. (пр. значний ще вплив апокрифічної літератури й ин.). У другій статі Т. Пасічинського подана коротка характеристика чотирьох періодів у розвою церковного співу (1-ший період X—XIV вв., період розвою; 2-ий період XV—XVI вв., період занепаду; 3-тій період XVII— $\frac{1}{2}$ XVIII вв., період

відродження; 4-тий період $\frac{1}{2}$ XVIII в. до нині, період розвою під впливом найновіших здобутків музики).

У відділі „поезії“ подибуємо між ин. 4 вірші молодого поета Габора Костельника (Мразі спадньо, Сон двецка, Дом і пидзіна, Пред образом Марії), написані бачванським говором¹⁾. I. Кр.

Переходимо до огляду щоденної української преси, зачинаючи його від новоявленої української преси в Росії.

Перша українська щоденна газета в Росії — **Громадська Думка** — видавана д. В. Леонтовичом у Києві в радикально-демократичному напрямі проіснувала тільки не повних вісім місяців і була закрита адміністративними органами по виході 190-ого числа дн. 18 серпня ст. ст. 1906 р. Відчуваючи потребу не тільки згуртувати українську інтелігенцію, але понести також самопізнання й освіту між широкі круги селянства, газета ся виповняла не тільки обовязок дневника-інформатора, але також обовязок популяризатора знання.

І так, крім щоденних звісток, подаваних у відділах „У Києві“ (звістки зі столиці України), „На Україні“ (звістки з провінції), „Листи з Галичини“ (постійні дописі д. М. Лозинського), „Листи з Холщини“ (писані д. К. Лоським, проф. А. Погодіном й ин.), „Листи з Буковини“ (дра О. Маковея), далше „За кордоном“, „Бібліографії“ й „Телеграм“ подала „Громадська Думка“ значну скількість статей популярно-наукового змісту (з історії, історії літератури й ин.). З поміж них звертаємо увагу найперше на статі проф. М. Грушевського, писані зі звичайною згаданому авторови ерудичією, ясністю думки й сильною аргументацією, нпр. статя в ч. 1-шому (сконфіскованому) п. з. Дорогою віків (передрук з Літ.-Наук. Вістника), далше „Українські кафедри“ (ч. 23) й дереклад одної статі, уміщеної в петербурському „Украинск-ому Вїстник-у“ (див. З газет та журналів, ч. 173). В сій останній автор подає загальний погляд поступу української політичної й громадської думки за минуле XIX столітє. Далше зазначимо цілий ряд статей д. Б. Грінченка п. з. Оповідання в українській старовини (ч. 29—33, 53—4, 62, 83, 106, 170, 176, 182), в яких автор подав популярний виклад української історії аж до козацьких часів, головно за „Очерком“ проф. Грушевського. В статі того самого автора п. з. „Де ми і скілько нас“ (ч. 8) подані на підставі праць проф. М. Грушевського й О. Русова статистичної дати про українську територію й її українську людність. В дальшій статі п. з. Якої школи нам треба (чч. 5—7) автор доказує потребу заведення

¹⁾ Пор. В. Гнатюк, Поетичний талант між бачванськими Русинами — Літературно-Науковий Вістник, 1904, кн. VI, стор. 174—188.

української мови по сільських школах на Україні. Тої самої справи дотикає д. Грінченко в нязшій статі п. з. Народні вчителі і українська школа (чч. 168 · 9, 173—174); обстоюючи потребу знаціоналізовання школи на Україні, автор вичисляє тих українських та чужих учених, що підпирають сю думку, подає короткий огляд української літератури й науки в Галичині та найновішого літературного руху на рос. Україні.

Дальше йде цілий ряд більших і менших статей д. В. Доманицького, що мають історичний, громадянський і літературний характер. І так у статі п. з. Колись і тепер, пригадує автор нововибраним українським послам до першої російської Думи постуляти колишніх депутатів лівобережної України в 1767 р., а то „національної самоуправи, осьвіти, волі і доброго ладу в краю“. В ряді статей п. з. Селянська доля (ч. 65—69, 74, 82) подає той самий автор коротку історію селянства в Західній Європі (у Франції, Німеччині, Австрії) від XVI до XIX вв., переходять потім до історії українського селянства, яку кінчить згадкою про стан наших селян по знесенню кріпацтва в Росії 1861 р. Статі сї вийшли також окремою відбиткою. До тої самої категорії належать іще дві статі д. Доманицького, одна п. з. Пекучі справи (чч. 49—50, 55—56, 73—82), — про землю, осьвіту, господарство, — друга п. з. Про сільську кооперацію (чч. 91 і 105).

Зі статей історично-літературного характеру занотуємо: статю д. В. п. з. Сьвяте письмо українською мовою (ч. 40), де подано історично-літературний огляд перекладів сьв. письма на українську мову від 2-ої половини XVI в. аж до найновіших часів. В ч. 42 подано зміст лекції д. Ол. Грушевського п. з. Памяти українського історика М. Костомарова, в ч. 159 статю д. Л. П—ського п. з. „Українська періодична преса“ — короткий огляд української преси в Росії за час піврічного її існованя (кінець 1905 р. й перша половина 1906 р.). Дві статі д. Доманицького: Літературні новини (ч. 138, 166—7), де поданий огляд перших вісьмох випусків петербурського „Украинск-ого Вѣстник-а“, та дрібні замітки до нового видання Шевченкою „Кобзаря“ (ч. 148). До тої самої справи подали ще свої уваги дд. Галчук і Николаєвич (ч. 168). В кінці згадаємо ще ряд посмертних згадок про українських діячів, а то про Р. Сембратовича (ч. 2), про В. Лесевича (ч. 3), про П. Куліша (ч. 22), про П. Ніщинського (ч. 51), про О. Лазаревського (ч. 71) та про М. Старницького (ч. 104).

У белетристичному відділі знаходимо: вірші Сивенького, Х. Алчевської, Г. Кернеренка, М. Чернявського й ин. З прози згадаємо писання дд. В. Винниченка, Б. Грінченка, М. Чернявського С. Єфремова, Г. Сивенького, П. Капельгородського, Е. Чикаленка й ин.

Обов'язки застановленої російським урядом „Громадської Думки“

взяла на себе нова щоденна газета **Рада**, що появилася вперше тільки 15 вересня 1906 р. Що до свого ідейного напрямку, зверхньої форми й змісту „Рада“ майже ідентична з давнішою „Громадською Думкою“. Правда, в перших місяцях свого існування не показувала вона такої ріжнomanітності змісту, як її попередниця, однак дуже скоро (від грудня 1906 р.) згадана газета стала нахилитися до ліпшого, головню вже в перших числах в 1907 р.

З більших статей звернемо увагу найперше на статтю д. Б. Грінченка п. в. Тяжким шляхом (чч. 26—27, 36, 45—47, 58, 69) — в якій автор подає історичний огляд української преси в Росії й Галичині. Від застановлення петербурзької „Основи“ 1862 р. та заборони „Черниговск-ого Листк-а“ 1863 р. українська преса в Росії на підставі тайних указів замовкає зовсім; оживає зате в Галичині й по частині у Швейцарії. Аж після царського маніфесту в 17 жовтня 1905 р. українська преса відживає на рос. Україні на ново й відразу вже починає йти „тяжким шляхом“, на якому ставлять перепони крім російського уряду також деякі менше свідомі свої земляки. Автор переходить по черві усі ті закиди, збиває їх й подає вкінці вказівки, в якому напрямі має йти дальший розвій молоді української преси в границях Росії. З характеристик згадаємо найперше характеристику літературної й громадянської діяльності Івана Франка, пера д. Д. Д., дальше того самого автора така-ж характеристика Б. Грінченка (ч. 83) вкінці характеристика (М. П.) літературної, артистичної й громадської діяльності М. Кропивницького (ч. 79). З інших згадаємо ще гарну статтю д. С. п. в. Про український народній університет (ч. 27) й замітки д. В. Науменка п. в. Опорожнення могили Т. Шевченка (ч. 88), що подають деякі причинки до історії поставлення пам'ятника на могилі автора „Кобзаря“. У белетристичному відділі подибуємо майже тих самих авторів, що й давніше в „Громадській Думці“.

I. Шп.

Діло. Наукові й популярно наукові розвідки, замітки, рецензії й справоздання, що містилися в фейлетонах „Діла“, в протязу 1906 р. мали ще більше випадковий характер, як давнішими роками. Редакція найбільшої української часописі в Галичині не здобула ся дотепер на се, щоби давати своїм читачам якісь більш систематичні огляди культурного руху — свого й чужого; старим звичаєм же ся терпеливо, аж який милосердний автор подасть дещо з власної ініціативи. Щоби редакція сама заінагурувала популярно-наукову роботу, на се ще, здається, доведеть ся довго чекати. От й сього року лишили без згадки й без критики такі видання, як проф. Мих. Грушевського V-тий том Історії України-Руси, В. Гнатюка Коломийки, дра Ів. Франка Апокріфи й Галицько-руські приповідки; дальше всі розвідки друковані в Записках й ни.

Книжки Укр.-руської Видавничої Спілки дочекали ся тільки млявої оцінки „гуртом“ (ч. 229 й далше); що-ж говорити про оригінальні роботи в „Ділі“ або про огляди чужих книжок...

З історичних розвідок найбільша: Ів. Кревецького, Аграрні страйки й бойкоти 1848—9 р. (ч. 135—7), була вже обговорена в Записках т. LXXIV; в інших згадаємо безіменні Причинки до історії „Народного Дому“ у Львові (ч. 112—122) і pendant до них Л. Шеховича Як я став членом „Нар. Дому“? (ч. 164) — цінний матеріал до історії москвофільської господарки в найбагатшій галицько-українській культурній інституції львівському „Народному Домі“. Д. Т. Ревакович подав оповідання селянина із Скільщини п. з. Пригоди жовніра Русина в італійської війни року 1859 (ч. 150). Із рецензій на історичні видання була тільки одна на „Науковий збірник присвячений проф. М. Грушевському“ (ч. 58—59).

До старого укр. письменства належить довша стаття д. Р. Заclinського п. з. Пояснене одного темного місця в Слові о полку Ігоревім (ч. 1—9 початок попереднього року), яка вийшла осібною відбиткою й була обговорена в т. LXXI Записок, і полеміка в справі розвідки дра В. Щурата Грунвальдська пісня (Bogurodzicza dzewicza): рецензував її др. Конач (ч. 160), а сам автор умістив відповідь А. Бривверу на його наукову „рецепту“ (ч. 203—4). — До нової літератури належить Промова дра О. Колесси п. з. В честь Т. Шевченка (ч. 97—99); автор переводить аналогію між творчістю Шевченка а Шеллі, Т. Муром і Леопарді. Про „малозвісного та призабутого“ поета В. Забілу подано звістки (ч. 51—2) на підставі біографії дра Ів. Франка, друкованої в Л. Н. Віснику. З нагоди ювілею д. Івана Франка була тепла замітка Г. Хоткевича (ч. 271). З рецензій згадаємо дра В. Щурата на Будзиновського, Козацькі часи в укр. пісні (ч. 124—5); справозданне в II і III т. Руської письменности (ч. 172) і в видань В. Спілки (ч. 229 і далш.). Вкінці була інтересна критика і замітка до видань львівської „Просвіти“ пера В. Будзиновського п. з. Понулярні книжки (ч. 218—221).

Суспільного питання дотикає замітка М. К. п. з. Психологія маси (ч. 42), рецензія на Менґера, Neue Sittenlehre (ч. 38—39) і Паульсена, Політика і етика (в перекладі дра Ів. Копаца) (ч. 178—184). З иншого згадаємо А. Борковського, Дещо про вихованне (ч. 170—5, 185—7), Н. Кобринської, Жінка а свобода (ч. 49), О. Іванчука, Дещо про погляди Еллен Кай на дитину і жінку (ч. 144—5).

Із природних наук інтересна своїм змістом замітка дра Ст. Рудницького п. з. Із історії Дністра (ч. 233) — про повстання й дальшу судьбу ріки. З иншого потуємо А. Боднара, Проміні Бекереля (ч. 22—

26), Суспільне жите муравлів (ч. 245) й І. Верхратського Шкідниця *Osneria dispar* (ч. 46).

Дуже пощастило описам подорожей: між ними згадаємо Е. Оленицького, Вибух Везува (ч. 64—6), М. К., З подорожі по Україні (188—196), Сіменовича, Русини а Янкеси (ч. 209—11), М., З побуту в Женеві (ч. 222—4), безіменні Спомини з дороги до сьв. Землі (ч. 245—258) й Руські оселі в Парані (ч. 267—83).

В Руслані займала в 1906 р. найбільше місця кореспонденція різних українських діячів з другої половини XIX в., опублікована д. Ол. Барвінським п. з. Матеріяли до національно-політичного і культурного руху Русинів. Тут були поміщені листи: Володимира Барвінського (ч. 119—121, 213), Олександра Барвінського (ч. 30—33), М. Грушевського (ч. 8), книгарів Гінтера-Малецького (ч. 156), Едв. Гнєвоша (ч. 102—6), С. Єзерського (ч. 219), М. Жученка (ч. 156), А. Зайкевича (ч. 167), книгаря Л. Ільницького (ч. 187), С. Качали (ч. 174—6), М. Комарова (ч. 166), Кочубинського (ч. 165), Ів. Левицького-Нечуя (ч. 163), С. Лепкого (ч. 3), Гр. Лукіянова (ч. 161), В. Масляка (ч. 137), В. Мови (ч. 166), В. Навроцького (ч. 178), Ом. Огоновського (ч. 69—72, 117), Т. Окуневського (ч. 29), З. Рудченка (ч. 153—4), Є. Сакуна (ч. 156), М. Старицького (ч. 159—160), Д. Танякевича (ч. 179—192, 194—7, 207—8, 280—283), Федьковича (ч. 1, 79—82), Червінського (ч. 118), Шараневича (ч. 13, 178), О. Шаркович-Шарфінського (ч. 141), Волод. Шашкевича (ч. 177), Маркіяна Шашкевича (ч. 2). Крім сього друкували ся не публіковані дотепер твори О. Кониського (ч. 37, 158), Остапа Левицького (ч. 4), С. Лепкого (Марка Мурави — ч. 3), Ант. Могильницького (ч. 26—8), М. Старицького (ч. 38—9, 42—3). До тих самих часів й людей належать спомина Ост. Левицького (ч. 1—2) й Ол. Барвінського (ч. 5, 179, 210—218). Старшого періоду історії України дотикають статейки Богд. Барвінського, одна п. з. Уваги до зносин митр. Ізидора з Жигимонтом Кейстутовичом (ч. 41), друга п. з. Жигимонт Кейстутович, князь Новгородка (ч. 92—95) — згадані вже в Записках.¹⁾ До того самого автора належить замітка про Портрет Мазепи в замку в Підгірцях (ч. 75—77) й полеміка против розвідки дра Щурата п. з. Грунвальдська пісня (ч. 260—271); ся остання вийшла також окремою відбиткою п. з. *Wogurodzicza dzewicza* а історичні висновки дра Щурата. До справи платні духовенства за Йосифа II подані рукописні матеріяли в чч. 204—6.

З иншого згадаємо Богдана Лепкого З дослідів над Шевченковою „Наймичкою“ (ч. 231—259) й йогож рецензію на О. Луцького В такі

¹⁾ т. LXXV с. 133.

хвилі (ч. 116—117); також рецензії Л. Лопатицького на Грінченка За батька і Масляка на Реймонта Шюрі (ч. 52—61).

В Буковині замітні були рецензії: А. Крушельницького на театральні вистави під дирекцією Садовського (ч. 14 і дальш.), Кордуби на повість Маковея „Ярошенко“ (ч. 22) й Лепкого п. з. Українські літератури в 1905 р. (ч. 78—82); крім сього був переклад статі Фельдмана, Польська література в 1905 р. (ч. 51 і д.). З иншого згадаємо статю В. Кмицикевича п. з. Причинки до генези політеїзму і монотеїзму (ч. 87—94); референт з розвідок Б. Глинського п. з. Борба за конституцію в Росії на поч. XIX в. (ч. 61 - 65) та переклад Brentana Етика і народня господарка в історії (ч. 73 і д.); сей останній вийшов окремою відбиткою.

І. Крч.

Бібліографія

(рецензії й справоздання).

Der Ursprung und das Wachstum der Sprache indogermanischer Europäer. Von Johann Steyrer, k. k. Professor, Відень, 1905, A. Hölder [П]+175.

В 1891 р. виступив автор з книжкою „Der Ursprung der Sprache der Arier“, а тепер пустив друге видане, упорядкувавши трохи инакше поодинокі розділи. Покликуючись на слова Грімма: „Wer nichts auf Wahrnehmungen hält, die mit ihrer faktischen Gewissheit anfangs aller Theorie spotten, wird dem unergründlichen Sprachgeiste nie näher treten“, автор випроваджує теорію про єдність германського вокалізму¹⁾ і про походжене усіх самозвуків з oa. З того доходить і до иньших результатів, особливо що до методи та підстав деяких індогерманських корінів, звертаючи увагу і на розсліди культури. Не можна відмовити авторови незвичайної пильности в зіставленю великого числа споріднених слів і семавіологічних та лексикальних пояснень, за те брак йому основної річи для кожного дослідника, а то методи і критицизму, через що ціла його праця представляє малу вартість і не оплачує вложеної в ню праці. Острійшу оцінку написав би спеціаліст-лінгвіст, коли-б впустив ся глибше в саму річ. З. К.

Fr. Westberg — Zur Topographie des Herodot [Klio Beiträge z. alten Geschichte IV Bd. S. 182—192 u. VI Bd. S. 259—268].

Автор старає ся подати деякі нові розв'язки темних місць Геродотової топографії. Для нас важний уст. 6, присвячений землям на північ

¹⁾ Докладнійше розвинув автор свою теорію в розвідці: „Die ursprüngliche Einheit des Vokalismus der Germanen...“, Відень 1887

від Чорного моря. На підставі IV. 18 виказує д. Вестберґ (в супереч Бравнови і др.), що гілею, Скитів-рільників і ріку Пантікап треба покласти на лівім боці Дніпра. Вязучи се з IV. 58, виводить, що Пантікап у Геродота вливає ся до Дніпра (з лівого боку) і відповідає теперішній річці Конці. Ріку Гіпакіріє ідентифікує автор зі степовою річкою Каланчаком, Геррос з допливом Азовського моря р. Молочною; в сього виходить, що край Геррос се півн.-східна часть Таврійської і сумежні частини Катеринославської губернії, дарма, що Геродот виразно каже IV, 53: *μέχρι μὲν νῦν Γέρρου χώρου, ἐς τὸν τεσσαράκοντα ἡμερῶν πλοῦς ἐστὶ*. Ту трудність усуває д. Вестберґ давно випробованим способом, припускаючи в тім місци ошибку автора або переписувача, що місто *τεσσαρεσκαιδεκα* (14) написав *τεσσαράκοντα*. Таким чином, звісно, можна багато нових річий відкрити.

М. Кордуба.

Dr. H. Günter, *Legenden-Studien*. Кельн 1906, стор. 192.

Після обговореної вже в Записках гарної книжки Делегая „*Les légendes hagiographiques*“ отсе нова праця над літературною старохристиянських легенд, яка трактує сю тему не по загальним категоріям, як Делегай, а хронологічно і по географічним ґрунам. Се о стілько корисно, що дозволяє слідити певну покровність легенд, дозволяє в певних географічно і хронологічно близьких ґрунах розпізнавати спільні риси, однакові способи композиції і представлення. Особливо цікавить нашого автора розвій чудесного в легендах, і своєю методою він виказує, що найстарші, автентичні легенди стоять найближше до так званих актів проконсулярних, себто урядових протоколів про переслухи та покаране перших мучеників. На таких протоколах оперті в значній части оповідання Евзебія про палестинських мучеників в часу переслідування Діоклеціана, де чудесного нема ще ані сліду і оповідане являєть ся живійше і кольоритнійше хіба там, де автор сам був наочним свідком мучеництва і описував свої вражіння з суду і з місця страчення.

Та вже майже рівночасно з тими автентичними оповіданнями, в кінці третього і в четвертім віці появляеть ся група легенд, в основі також історично вірних, але фантастичне, чудесне вже вриваєть ся в них у формі візій і чудесних снів. До таких легенд належать акти св. Перпетуї і Феліціти. Їх мучене представлено коротко і ціломудрено: „Роздягнені і окриті сітями Перпетуя і Феліціта були введені на арену. Увесь народ жажнув ся на їх вид — одна була ніжна як дитина, друга з напучнявливими грудьми наслідком іно-що відбутих злогів. Їх покликано назад і пообвивано полотном. Вони були засуджені на дику ко рову. Звір штовхнув Перпетую і відкинув її на бік. Коли свята зду жала піднести ся з землі, перша річ, що вона вчинила, се було те, що

натягла на себе полотно, яке було злетіло з неї, більше дбаючи про свою соромливість, ніж про біль. А потім згорнула розкудзоване волосся — щоб не виглядало, що вона жалується в хвили, коли мала бути звеличена. Так устала, а бачучи, що Феліціта лежить розпорена, підійшла до неї і допомогла їй підняти ся. І так обі стояли, поки зворушений народ не покликав їх до ратушкової брами. Там Перпетую прийняв катехумен Рустік — і тут вона немов зі сну прокинулася — вона бо силою св. Духа була вже на тому світі — озирнула ся довкола і на диво всім запитала: „Колиж нас поведуть до корови?“ А коли їй сказали, що все минуло ся, вона не хотіла вірити, поки не побачила слідів рогів на своїм тілі та на одежі“. Та перед отим мучеництвом зазнає Перпетуя в тюрмі, в найвищій екстазі душевного зворушення чудесної візії, якій рівних мало має всесвітня література. І на вірєць сеї пасії формується ціла група подібних, де центром являється св. Кипріян і фантастичний елемент виступає лише в формі психологічної аутосугестії.

Вже пасія св. Полікарпа Смирненського вказує перехід від фантастики в снах і візіях до фантастики на яві. Три дні перед своїм арештованєм святий лежав у горячці і йому приснило ся, що подушка, на якій лежав, загоріла ся під ним; він прокинувся і казав своїм приятелям, що за три дні йому доведеть ся горіти на стосі. Се легко зрозуміти на чисто психологічним тлі, та вже тяжше зрозуміти, що коли Полікарп входив до суду, „голос із неба закликав до нього: „Стій твердо, Полікарпе, держи ся мужно!“ — „І ніхто — додає автор легенди — не міг бачити, хто се говорив, хоч усі ми, що стояли при тім, чули сей голос“. А коли святий виїшов на стос — оповідає далі очевидець — побачили ми чудо: полумя виглядало як склепине і обдало тіло блаженного як вітрило надуте вітром, а те тіло в середині виглядало не як мясо, яке пожирає огонь, а як хліб, що руманіється в печі, або як золото чи срібло, що чистить ся в горнилі. І ми почули запах мов кадила або пахучого коріяня. А коли безбожники бачили, що його тіло не спалюється, мусів кат убити його кинжалом, а коли се стало ся, поплило з рани так багато крові, що погасила весь огонь і весь народ зачудував ся“. Півнійшим копістам було сего мало і додали, що з рани вилетів білий голуб — душа святаго — і полетів до неба.

Оттаким способом, порівнюючи старші редакції житій з пізнійшими, де се можливе, автор слідить чим раз більший зріст фантастичного в мученицьких актах і рівночасно в тим чим раз більше блідніє і щезає конкретних фактів і індивідуальних рисів. Другий розділ його праці подає цілу гору фактів дивоглядних чудес із таких пізніх пасій і в розділі III спеціально просліджено еволюцію пасій, їх звязки в історич-

ними подіями, з льокальними саґами та з індивідуальними пригодами різних вірних людей. Четвертий розділ подає огляд західно-европейських мартірологіїв, а в пятім вертає автор до одної спеціальної давньої ґрупи, де героями являють ся не мученики, а пустинники і їх авантури та побіди над ріжнородними демонами. І тут показує автор еволюцію від чисто-людського малюнка, який подає нам найстарше житіє св. Антонія пустинника, написане Афанасієм Александрійським, аж до чудернацьких анекдот у „Лавсаіку“ (Historia Lausiaca) Палладія Елепопольського або до Vitae patrum Руфіна.

Взагалі треба сказати, що зведене і критичне посортване величезного матеріалу в такім малім обемі книжки і власне основа трактування річи хронологічно й географічно, все те надає праці д. Гінтера велику ціну і чинить її неминучо потрібною книжкою для кожного, хто хоче займатися детальними студіями на тім полі. *Ів. Франко.*

Проф. М. Н. Ясинській — „Село“ и „вервь“ Русской Правды (відбитка з київ. Унив. Извѣстій), К., 1906, ст. 23.

Автор виходячи з тези, що для роз'яснення правної термінології й права Руської Правди передовсім треба звертати ся „не кь памятникамъ восточно-рускимъ, а кь памятникамъ, относящимся кь той именно території, гдѣ создалась и дѣйствовала Русская Правда, т. е. кь источникамъ западнорускимъ“, шукає в них розв'язання питання, як треба розуміти терміни „село“ і „вервь“ Руської Правди — як у попередній студії звертав ся до них для роз'яснення терміна „закуп“. З нагоди тої попередньої розвідки, я вияснив хибність такого сформування тези, яке ми бачимо у проф. Ясинського і його товаришів по київській школі — мовляв право в. кн. Литовського розвилось на тій самій території, де сотворена була Рус. Правда, і являєть ся її спадкоємцем не тільки своїм змістом, а й територіально (див. мою рецензію в LXII т. Записок і т. V Історії України-Руси, прим. 1, с. 630—1). Але се не позбавляє раціональності й плодотворности гадки — в праві в. кн. Литовського шукати відгомону норм і термінів староруського права, Рус. Правди. Належить тільки не перегинати палиці в противний бік, то значить в противність праву московському не дивити ся на в. кн. Литовське як на якесь зачароване царство, де від XII в. (право Рус. Правди) до XVI в., коли ми маємо актовий матеріал для пізнання тутешнього права, не було руху, еволюції, перемін.

„Село“ староруське толкує автор згідно з попередніми деякими дослідниками, як господарську оселю — апальогічну з дворичем; потвердження тому він шукає в правнім матеріалі в. кн. Литовського, і вказує, що „селище“, „сельце“ має тут теж таке значіння (с. 7—8). При тім

приходить ся йому сконстатувати, що слово „село“ прибрало тоді ширше значіння, означаючи й село в сучаснім значінню. Супроти того стає питання, чи напр. і „селіще“ не мало ширшого значіння, ніж надає йому автор. Що до „верви“, то автор ставить ділему — чи була се волость чи село, і прихляючи ся до сього другого рішення, шукає розв'язання в процесі гонення сліду в литовських часах і на підставі його виводить, що в сім процесі „вервь“ і „люде“ Рус. Правди відповідають селу литовської практики¹⁾. Відси — зрівнянне сих двох понять у автора. А у читача лишають ся питання — чи між селом і волостию по обставинам XI — XII в. *tertium non datur*? Чи колонізаційні обставини XI в. можна перенести в XVI, і навпаки?

Се все річи, які безперечно вимагають тоньшого і многостороннійшого аналізу, а не рішають ся простим зрівняннем термінів, а навіть фактів XI і XVI в.

М. Грушевський.

Borys Kolomanowicz, królewicz węgierski (1105—1158), z teki rozgonnej Maximiliana Gumpłowicza (Przegląd historyczny, 1906, I, ст. 5—19).

Посмертна статейка польського історика бере в оборону звістного угорського претендента, внука київського князя. Угорські хроністи представили його байстрюком, відкиненим батьком, бо той нагнав, мовляв, його мати, Предславу, прилапавши її на невірности. Сей погляд, мов би причиною розводу була невірність Предслави, і походження Бориса було непевне, перейняте було від угорських хроністів і повійшою історіографією. Гумпльович доводить, що се погляд пізнійший, а в сучасних джерелах нема ніякого натяку на те, щоб Бориса уважали сином неправого ложа — чи то сам Кольман, чи члени угорської династії, чи сучасна суспільність. Неприхильність Рима до Бориса як чоловіка східньої, візантійської віри й культури зробила початок некористній репутації Бориса, а в монастирських кругах, вдячних для Борисового соперника, виросла потім легенда про неправне походження Бориса.

Статя має характер начерка невиробленого вповні; не все з фактів і аргументів, зібраних тут, має вагу й силу переконання, але в сумі вони дають той вивід, що у сучасників ми дійсно не знаходимо слідів переконання про неправне походження Бориса. Але неприємно, що автор обмежив ся польською літературою про Бориса, не потрудивши ся загля-

¹⁾ Принагідно „сводъ по землямъ“ Рус. Правди ілюструє він документом XVI в., де шукають сліду по „землям“-дворищам одного села (с. 14). І знов питання — чи „земля“ Витебщини XVI в. і „земля“ даного текста Рус. Правди те саме?

пути до літератури російської, де знайшов би до сеї теми праці і новіші і солідніші, ніж праці Бельовского і Гурского — от як ревіздки Васілевского, Грота. Як би сї праці навіть не змінили поглядів Гумпльовича на деякі питання, порушені ним в своїй статі (чня донька була Кольомагова жінка — Святиполка чи Мономаха? чи справді Борис був посаджений в Галич?), то у всякім разі дали б солідніший кольорит його роботі і позбавили б її неприємного вражіння, який має вона тепер — що се праця з самого польського гльобуса. *М. Грушевський.*

Antoni Prochaska — Urywki z dziejów XIV wieku (Kwartalnik historyczny 1904, ст. 210—219).

Під сим титулом подано дві осібі статейки: I. Przyczynek do sprawy zajęcia Rusi przez Kazimierza W., i II. Do starań Zygmunta margrabiego brandenburskiego o koronę polską. Нам интересна перша — дуже вправді маленька, але в такім важнім питанню і маленькі причиники нераз багато значать. Сим разом вправді шан. автор не дає багато нового. Наведений очевидно працею дра Кутшеби про торговлю Кракова, він витягнув звістки до руської справи з вроцлавських актів, давно опублікованих Корном, але заведбаних істориками окупації Галичини, і шильнує витягнути з них де що для освітлення ситуації. Він справедливо підносить, що сї звістки свідчать, як Казимир дивив ся на свої здобутки на Україні: бачив у них домен польський, а не угорський, яким мав він бути формально по трактатах в Угорщину. Менше оправдано пробує він покликати до життя стару замітку Грінгагена, мов би з сеї вроцлавської кореспонденції виходить, що Казимир уже перед 1349 р. володів руськими землями. В тексті йде мова про трудности, які робить Казимир вроцлавським князям в їх торговлі з Русню своїми новозаведеними митами й иньшими „непрактикованими тягарамі“. Але щоб утрудняти дорогу на Русь, для сього Казимир зовсім не мусів володіти руськими землями, і дійсно на се нема ніякого натяку в сій кореспонденції аж до 1354 року. *М. Грушевський.*

Antoni Prochaska — Unie Kalmarska i Jagiellońska (Przegląd polski, 1904, XI, с. 193—212).

Автор переводить паралелю між сими двома уніями-сучасницями, виказує вишність унії польсько-литовської — її моральну і спеціально християнізаційну вартість, її культурні, цивілізаційні цілі, і в тім дошукують ся причини більшої трівкості її. Ся апотеоза Ягайлової унії не першина у автора, не першина в польській літературі взагалі, тож нема причини близше входити в аналізу й оцінку сих поглядів. Отже для характеристики тільки випишемо кілька характеристичніших вірців.

Унія засzczepia instytucje już wysoko w Polsce rozwinięte, jak samorząd ziemski, na gruncie wschodnim, usuwając tym samym zwolna i bez przewrotów nie odpowiadające chrześcijaństwu instytucje wschodnie (с. 209).

Gdy na północy zubożono chłopą, tymczasem w Polsce, a w części i na Litwie, gdzie wszędzie kolonizacja wymagała sił roboczych, wieśniak utrzymał zamożność, a tem samym i swą względną niezawisłość, lubo pod koniec XV wieku wzorem zachodnim został już przytwierdzony do ziemi. A nawet gdy ten chłop stosunkowo utracił swą dawniejszą swobodę, to materalnie miał się dobrze, co zaś dla cywilizacji ważniejsza, Polska nietylko że zostawała się ziemią, przyjmującą ciągle chętnie nadpływającego kolonistę ponętną dla niego glebę, ale co większa, była spichrzem Europy, jej żywicielką (с. 210).

Siła w odparciu tak zwanej Reformacji, jaką widzimy w upadku projektów narodowego w państwach jagiellońskich Kościoła, w powołaniu do życia unii Brzeskiej — to zaiste rezultat wielkiej moralnej potęgi, jakiej brak było w Kalmarskiej unii, a która stanowiła podstawę unii Jagiellońskiej (с. 212).

Читач зрозуміє, що мині шкода було перекладати ці флоскулі Polonici, і вибачить їх наведення в оригіналі. *М. Грушевський.*

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z Archiwum tak zwanego bernardynskiego we Lwowie, t. XVIII, Льв., 1903, ст. XLIII—701, 4°.

Останній том поважного львівського видавництва не був ще обговорений на сторінках нашої часописи, хоч вийшов уже досить давно (в обігу книгарським одначе не так давно, як би можна було судити по даті видання, зрештою вповні ілюзоричній, бо передмова датована 25/XII 1903 р.). Розпочинає його вступна стаття редактора д-ра Прохаски, властиво дві окремі статі. Перша загальніша, більша (с. I—XXXIII), друга поменьша, спеціальніша (с. XXXIII—XLI), де автор, на підставі опублікованого матеріалу спинається над деякими подробицями організації перемиського суду (суд коморників). Перша стаття містить в собі похвальну пісню польському праву, його цивілізаційному, моралізаційному і всякому иншому благодатному впливу, і шляхті — сим рицарям культури, праці й репрезентам усяких можливих чеснот. Автор величає здобутки її праці wyteżonej nad kolonizacją (с. 28). Obok rzutkości, gospodarności, przywiązania do ziemi — przynioty, które widzieliśmy urosły u ziemiaństwa na skutek nadania prawa polskiego — cechuje ziemiaństwo w ogólności słowność i rzetelność we wszystkich zobowiązaniach — rezultaty katolickiego ducha, котрим було прийняте

німецьке і польське право (с. 30). Право польське принесло dwie wielkie zasady zachodnie, dotąd mało znane i uprawiane w tych stronach: dziedziczności posiadania ziemi i wolności osobistej (с. 24); воно на-учило людей любити свою землю; воно зацепило чесноти горожанські — kiedy bowiem dotychczas samowola z jednej, pochlebstwo z drugiej strony otwierały podwoje do naczelnych stanowisk w ziemi, odtąd przystęp do tych stanowisk zależnym jest od istotnej zasługi, od rozumu i prawości charakteru (с. 25). I при тім що за ідиля наоколо того „земянства“, поражаяcego się około roli na równi z kmieciem, goszczącego u tego kmiecia na *czci* t. j. uczcie (с. 30). Ах сі шляхтичі! Ich pługowi zawdzięczyć należy gęste skolonizowanie ziemi, ich mieczowi cofnięcie się koczownika w stepy Czarnomorskie (с. 33). Ах сей чудовий шляхетський, старопольський рай!

Оті пусті, голословні і в основі своїй звичайно або односторонні або й зовсім неправдиві загальники виповнюють більшу половину вступної статі автора, яка ніби то має на меті вібрати резюме величезної збірки сьвіжого актового матеріалу! Меньшу частину становлять замітки більше фактичної натури. На с. 13—22 подає автор каталог магнатських і шляхетських родів Перемищини XV в.: се неначе доповнення матеріалами XV в. реєстрів Яблоновского в його праці про Галичину XVI в. На с. 26 і 28—29 подано кілька заміток до історії економічних відносин, інтересних справді, й приходить ся пожалувати, що не дав їх автор більше замість тої папегірничної фразеології.

Том містить записки земського суду перемиського з pp. 1469—1505. На дальші два томи заповідає редактор докіпчення судових записок XV в., в тім числі (в т. XX) також досі не зачеплені останки актових книг белзького воеводства. З XXI т. має зачати ся публікація соймикових ухвал руського воеводства з pp. 1572—1771. Сю публікацію обчислено на десять томів, і вона, значить, має й зайняти на довгі-довгі літа фонди сього археографічного фондушу. *М. Грушевський.*

Acta Tomiciana, tomus duodecimus epistolarum, legationum, responsorum, actionum et rerum gestarum serenissimi principis Sigismundi primi, regis Poloniae, magni ducis Lithuaniae per Stanislaum Gorski, canonicum Cracoviensem et Plocensem, A. D. MDXXX, Sumptibus bibliothecae Kornicensis, MDCCCXVI.

Новий том „Томіціанів“ приносить до 1530 р. 429 актів. Що до зверхньої своєї форми він не різнять ся пічим від попереднього тому. Подібно і жерела, в яких черпав видавець, др. Жигимонт Целіховський, переважно ті самі, що і в попередніх томах того видавництва. У вступі

просте видавець деякі річеві і формальні похибки, знайдені ним вже по видрукованню сього тому, та дякує завідателям декотрих архівів за їх поміч, уділену йому при вишукуванні матеріалів. Самі акти попереджені „*Merabilia*“—ми писаними по латині, в яких видно, що матеріял сього тому приносить найбільше відомостей в сучасній дипломатії Європи, передовсім східної та східно-південної.

Головна політична справа сього року (1530), коло котрої крутяться всі інші — се справа турецька; вона відбивається широкою відглаголюванню так добре в булах папи Климента VII (про Брон. Лаского ч. 39, 40, 226) як маніфестах цїсаря німецького і султана турецького, в листах угорських королїв, відозвах та мирових трактатах в згадках про посольства Фердинанда до Москви (ч. 261) і Москви до Жигимонта (ч. 362), як також у приватних листах менш або більш високо поставлених осіб (прим. просторий лист Кшицького, польського посла на цїсарськїм дворі ч. 213 і ин.)¹⁾. Не свободні від посереднього або безпосереднього впливу турецької справи інші факти, в яких Польща бере живу участь — се в хронологічнїм порядку: женячка Ягайловича в Габсбургівну Єлисаветою, донькою Фердинанда, трактати двох угорських королїв при посередництві Польщі, напад Татарів, а при самому кінці року наїзд волоського воеводи на Покуте і Поділе серед одушевленого настрою руських мешканців сих земель.

В тих першорядних політичних моментах беруть деяку, переважно пасивну участь і українські землі, in specie руських земель Корони. В першїм факті земля Перемиська і Сяніцька — крім Беча і Соича — становить „ві всіми своїми достатками“ посаг для королївської невістки Єлисавети, як се видно в даної королею інструкції для пол. послів (ч. 307), що дальше (ч. 358) в'обов'язуєть ся записати на повисї землі суму 200.000 угорських фльоренів. В справі трактатів бере уділ Руська земля „*de titulo*“ лише через своїх офіціальних достойників, через Яна Тарновського, руського воеводи та Яна з Тенчина, воеводи белзького і краківського, холмського, ратненського і теребовельського старосту в трактаті між обома угорськими королями та через того самого Яна Тарновського в трактаті між Жигимонтом і Георгом саксонським в Познани (чч. 280, 255).

Частїйше згадують ся українські землі як объект нападу Татар (про се півнїйше) та находу волоського воеводи. Вже в місяці мартї (ч. 52) ходять слухи про замір Волохів здобути при турецькій помочи Камінець („*Camenesum*“), одначе намір сей здїйснили Волохи аж під koniecь

¹⁾ До справи турецької: чч.: 56, 57, 60, 63, 72, 73, 84, 90, 196, 197 (лист султана Солїмана до Жигимонта про заключенне мира) et passim.

сього року і то не на Камінець, але находом на Покуте і Поділе. Про се довідуємо ся передовсім з листів писаних до Бони: ч. 381, Стап. Лянцкоропський повідомляє (здасть ся Тарновского — в акті адресат не названий) про молдавського воєводу, що став в досить численним військом під Ботушанами¹⁾, куди далі потягне — не знати. Коли б хотів пійти на Коломню, то по гадці знавців сих околиць — пише Лянцк. — воєвода знайде собі там неминучий кінець задля незмірно болотнистого терену околиці над тамошнім озером. Дорога на Прут для нього теж замкнена задля вливу ріки. Надто доносить Лянцк. адресатови про прибуте камінецьких Вірмен в Турції в деякими новинами та разом з одним Турком, що прямує у Львів. Тарновский, легковажучи нахід Молдаван, висловлює свою надію (лист до Бони ч. 387), що „клопіт короля та страх і нещастє руських земель скоро мине“ в причини, що неприятельський наїзд випав на щастє під час генерального сойма, коли „*Mtas sua consiliorum suorum habet soriam*“. Каштелян краківський Шидловский повідомляє Бонара, краків. бурґрафа, про висланне королем „*duos aulicos*“ (ч. 389) та каже, що потреба грошей на зібранне більшого війська, аби — борони Боже — сей несподіваний неприятель не зайшов якого більш укріпленого місця, користаючи в загального неприготованя. З завпу короля (ч. 390—1, в дня 10 XII) до воєвод і „поборців“ берестейських, равських і плоських довідуємо ся про зайняту вже Коломню і Покуте во всіми місточками і селами та граничній замок в Гвіздци (Томіцкі числить на Покутю 270 сїл і 12, може й більше місточок — ч. 406). Король постановляє поки що вислати 1000 їзди для оборони zagrożених земель та звивав всіх воєвод прислати чим скорше зібрані гроші в контрибуції минушого року разом з рахунковими книгами. Дня 12 XII доносить Боні Ховньский, корол. секретар (ч. 393) про дальший похід воєводи на Галич; се місто після укріплення і сильного запровіятованя його сандомирським воєводою — тепер не до здобути. З сього листа довідуємо ся, що по дорозі прилучають ся до воєводи майже усі Русини („*raene omnes Rutheni*“) з помочю, а він їх ласкаво приймає і поводить ся з ними лагідно, коли рівночасно каже убивати всіх „*qui Romani ritus sunt*“. По словам Ховньского вислав король лише 500 їзди, а на звербованне других п'ятсот вложили присутні на соймі: єписк. крак. 800 фл., познанський 400, плоцький 300, а Тарновский 2500 фл., що взяв від свого приятеля на перехованне.

Далі, Тарновский пишучи до Бони (19 XII ч. 407) нарікає на брак згоди між членами сойму на те, чи проти неприятеля має стати посполите рушенне чи наємне військо. Тарн. тої гадки, що з воєводою спра-

1) Ботушани, село Балтського повіта.

вити ся буде легко і побіда над ним була би добрим знаком для ново-вбраного короля. Колиж не розправить ся завчасу з неприятелем, тоді „*omnium hostium animi crescent contra nos*“, ну, і готова халепа і сором для королівства. Дятого було б добре, колиб Бона попросила короля, щоби він своєю повагою перевів потрібну ухвалу: зібрати більше військо, чим звичайно.

Ч. 408. Звістки про невдалий памір волоського воеводи здобути Львів і Камінець при турецько-татарській помочи та за порозуміннем з мешканцями, та про трактованне короля з пруським кн. Альбертом в справі знаходу проти воеводи, що пліндрує ціле Поділе. Камінецькі мешканці зрадили дійсно, але понесли за се кару від Р. Посп., а Альберт пруський не рушив, бо дістав відмовну відповідь на його просьбу мати голос при елекції польських королів (чч. 416; 422, гл. ухвала 1, відповідь короля Альбертові).

Ч. 417. Том. здає Боні справу з парад сойму над способом оборони загрожених неприятелем земель. З початку постановлено „радше дати щось на звербованне жовніря, чим наражати ся самим на невгоди і небезпеченства“. Супроти сього пропонують король і сенатори ухвалити податок по 30 гр. від лану, на се принципіально годять ся шляхетські послі, одначе жадають поділу тягарів того податку в рівній часті (по 10 гр.) між селян, шляхту і духовенство, але се про те й чути не хоче. Ухвалено в кінци „*nobilium domesticorum expeditionem*“ в числі 10.000 мужа, хоча потім і тої постанови сильно жаловано (Ч. 420). Далеко ширше розводить ся про хід справ на сьому сойму в листі до Бони (ч. 426) корол. секретар Хосеньський, поіменно називає деяких виднійших послів, згадує про польських утікачів в Покуття і Поділя та висловляє свій жаль, що нема між послами такого, „щоб відзначав ся якоюсь повагою та міг їх (загал послів) справити на добру дорогу“.

Сей некомплетний (с. 385—6), сварливий, безплідний на наслідки сойм, невгідний на всякі ухвали, які вимагали хоч би крихітку якихсь коштів зі сторони шляхти, навіть в обличчю неприятеля, що пліндрує Р. Посп., стає характеристичним взірцем майже усіх таких шляхетських соймів в давній шляхетській республіці. Активна участь Польщі (а з нею і українських земель) в отих головних фактах загально-європейської політики та ті два сойми: один шумний після коронації Жигимонда Августа та другий бурливий, скликаний для оборони границь Речі Посп.—се головний зміст політичного життя Польщі на зверх і в середині в 1530 р., освітлений близше матеріалом сього тома „Томіціанів“.

До другого генерального сойму в Пйотркові, про який щойно була мова, а котрий визначений був на день св. Андрія (лат.) маємо ще кілька актів. І так чч. 323—7 говорять про причини скликання сього

сойму (між ними головна причина неспокій зі сторони Татар). В ч. 326 вичислені послы (nuntii) на партикулярні соймики, на котрі в українські землі були призначені: Феліке Замойський, суддя і поборець холмський на соймик в Красноставі; на белзький сойм шл. шл. „Muekiczki notarius“ белзької землі; для руської землі, „in Wyssnyecz“ — Микола Дерсняк суддя перем., а на каменецький соймик — шл. Черменьський, поборець Поділя. (Про сей з'їзд в Пйотркові ще акти чч. 384, 387, 388, в яких доносять Боні Томіц. і ин. про хід справ та стан здоровля короля).

До першого сойму покоронаційного та до самої урочистости такі більш інтересні акти: Виданими універсалами короля скликуєть ся шляхта і послы (ч. 4) та старости (ч. 5) на сойм, що мав відбутн ся (чч. 2) „за три дни“ по коронації молодого короля. Старости мають вперед проголосити се по всіх селах і містах своїх староств. Ч. 7. Реєстр сенаторів, що повитати мають молодого короля. Ч. 8, промова Анд. Кміцкого до нововибр. короля на тему „timor Dei“; за приклад такого „страху божого“ подає Кш. молодому Ягайловичу самого Ягайла, що неважаючи на прошеня Витовда та грізного небезпеченства не дав корон. війську під Грінвальдом знаку до борби перед кінцем мші. Ч. 16, універсал — подає докладно великість податку установленого „pro servandis praesidiis“ на Руси; між оподаткованими бачимо селян, богату шляхту, власителів коршем, млинів та фолкшів, убогу шляхту та війтів (coloneos non habentes), а на передостатньому місци протопопів „alias pamyestniczi“, що платять по 2 флор., та попів, що мають дати по пів копн грош. в двох ратах від кожної церкви або „синагоги“; поборцями для земель руських іменовані: Микола Дерсняк для землі Руської, для Белзької Ф. Замойський, а для Поділя Анд. Черменьський. Ч. 18, інструкція кор. депутатова на партикулярні соймики скликані на 3/2 для постанов в справі оборони східних границь від Татар. В інструкції визнаєть ся депутата, щоби сю „святату, чесну, потрібну та спасенну“ справу старав ся полагодити корисно і безпировочно. Ч. 19, візванне кор. Жнгімонта до земель, щоб узяти участь в коронаційнім сьвятї для 20/2. Ч. 27, притна мова Томіцкого до короля при повороті з Литви. Ч. 48, описаний хід церемоній підчас коронації нововибраного короля, його „curriculum vitae“ та реєстр сьвітських та духовних маґнатів, що брали участь в тій урочистости. Згадуєть ся тут, що коли мол. король засїв на королівськїм столї, увяв ся десь сокіл чи пугач (pustulka)¹⁾ та почав над ним літати,

¹⁾ По Лінде „pustulka“ се рід сови без рогів (Słownik języka polskiego т. 4, с. 72—89). В словнику Мавр. Опфельбранда (Słow. jez. polsk. cz. II с. 1525 під „sokol“ ув. 19) і 21) та ст. 1331 pustulka се рід сокола. Скорше можна би прийняти ся за означенням Linde, бож

й се уважало загально за зловіщий знак. Ч. 68, заява короля, що на будуче вибір короля наступить лише по опорожненню кор. стола, по давньому звичаю (подіб. ч. 71). Ч. 69, зобов'язання короля-сина, вложеное королеж-батьком і королевою-матір'ю (ч. 72), що всі права королівства в цілости будуть заховані.

Стільки для нас цікавих актів до Польщі та для руських земель з нею злучених.

Для литовсько-русських земель маємо звісток дуже мало, бо й сама Литва по виборі Литвою Жигимонта Августа в князем, по повороті старого короля в Польщу та в причини сконцентрованя усеї уваги в Польщі на політичних подіях,— сама Литва зійшла на другорядний план. Се видно хочби лише з двох фактів, а то що просьба Гаштовда в справі „слав'янської“ служби божої загіркують ся (про се низше), а посла кн. Дубровицького відсилає король без відповіді (ч. 420).

Що до актових звісток про Литву — то маємо лише кілька актів політичного та кілька суспільно-релігійного характеру, й можемо сказати в Фаб. Вояновским (270) лише що: „*dux Constantinus nuper mortem obiit in Russia, alia hic nova nulla sunt*“ (подібно ч. 276).

Першу звістку про смерть кн. Константина Острожського маємо в кондоленційнім листі Том. до Ілїї Острожського з нагоди смерти його батька (дата смерти кн. Константина назв. на маргінесі акту: 4 VIII 1530). Томіцкый каже про помершого князя, що він був „*summe utilis rei publicae et magni duc. Lithuanie et meus singularis fautor et amicus*“, а кн. Ілїї обіцяє в потребі свою поміч і пораду (ч. 236). В ч. 315 доносить Вояновскый Дантишкови, що по смерти кн. Острожського майже всі виднійші пани Литви роблять заходи у короля про троцьке воєводство, в виїмком виленьського воєводи. Але за нього ще перше просив Том. (ч. 301).

А. Джевїцкый доносить Дантишкови, що кн. Ілїя Острожський побив останніми днями Татар, „*qui conati sunt experiri, si post mortem Constantini habeatur defensionis ratio*“ (ч. 312). Се початок нападів Татар¹⁾, що дотепер не докучали Польщі (ч. 136 і 166), брали від польського короля кілька тисяч фльор. данини, і за се в Польщі сподівали ся загально, що Татари „*samos illos (границні) observabunt et hostes prohibebunt*“. Польща одначе помилулась і від жовтня чути вже що „*nullum foedus cum Tartaris*“. Окрім згаданої побіди кн. Ілїї кївський воєвода Андр. Немирович „*cum aliquibus ducibus Lithuanie*“ жене аж до Дніпра за Татарами, багато з них убиває, бере в полон; в 600 ледви 50 з житєм утікло (ч. 331).

скорше пугач символ нещастя для людей ніж сокіл, симв. молодечої сили й енергії.

1) Про Татар чч. 38—9, 136, 166, 195, 323—7.

До релігійно-суспільних відносин маємо: ч. 208, Жиг. I як протектор і патрон троцької церкви наказує якомусь виленському духовникови (не названо) звернути Трокам три золочені чаші та два хрести заставлені „*praepositus*“-ом Шегоцьким у Вильні. Ч. 264, Жиг. I просить кардинала „*Sanctorum quatuor*“ аби випросив від папи повний ювілей для цілого в. князівства литовського, щоб при божій помочи як скорше покінчити відновлення виленської катедрі, що згоріла враз з частиною міста. Про Вильню каже кор., що його найбільше полюбив з усіх міст у Литві. Ч. 31, повний здивовання лист Альберта Гаштовта, виленського вовводи, до Том. з запитанням, чому до тепер ще не вислано йому папське брєве „*de facultate audiendi missae Slavonicae*“ та які кроки пороблено в сьому напрямі. Томіцький відповідає коротко і сухо, що він вправді писав про те до кардинала *ss. quatuor*, і сей повідомив Томіцького, що зволіканне сеї справи не було його виною, лише стало ся се „*solius summi pontificis (Климент VII) autoritate, cuius Sanctitas breve jam conscriptum signari et tradi noluit*“. Ч. 32, в другім листі жадає Том. від Гаштовта, щоб він подав мотиви свого прошення, аби не було небезпеки, що на ново буде відкинено се прошення; бо просьби сього рода дуже рідко коли і дуже тяжко доходять кінця, „*nisi adsit causa aliqua ardua, honesta et necessaria ad salutem*“. Колиж Том. в поданих мотивах Гаштовтової просьби ближше розгляне ся, то і вишле в Рим, „*ut illi missae Slavonicae audiendae facultas detur*“. Ч. 270, Гаштовт робить докори Дантишкови, що неважаючи на численні просьби, аби доніс йому, як стоять його справи, — не має від нього жадної відповіді. Ч. 428, Nicolaus Wierzgajо, ep. Mednicensis, Joannes Zabrzeziński, supremus marsalcus та Alb. Gastoldus удають ся до Томіцького і Шиддовського з просьбою вставити ся у короля за Юрієм Сологом, кантором виленської катедрі, котрого раді би мати на опорожненім кїївськїм еп. столі. Колиб король не зволив се учинити, то най їм вибере одного з многих гідних кандидатів-земляків „литовської нації“, що зберігав би в цілости дані їм права.

Крім одного акту суспільного характеру (ч. 273), де Жигимонт звиває Альберта пруського, аби видав підданих шл. Богд. Воловича городненского конюшого, які схоронились в Прусії, — маємо ще кілька дрібних, але часом досить цікавих звісток. Пр. коротка згадка про становище послів вел. кн. Литовського в справі вислання посла в Ливонію (ч. 133) або ч. 294 з признанням Т-ого для Яна біскупа виленського за його „*institutum in restaurandis Mtis regiae castris in finibus hostium positis... collocatum*“. Цікава звістка про се, як оцінювали тоді Німці хоробрість польського війська (ч. 213, лист Дантишка, польського посла на німецькїм дворі); в акті тім читаємо,

що „80 equites Livonenses duo milia equitum Polonorum in novissimo bello Prutenico fuderunt... Poloni cum Lithuanis homines sunt inertes et ignavi“ (с. 207). Даліше маємо дрібні згадки про смерть кн. Слудького та про оплату Новгороду (ч. 421), про вакансії католицьких єпископських столів в Києві, Каменці і Холмі та про кандидатів на них (ч. 95), про шлюб Яна Тарновського з Софією Шидловецького (ч. 129, 133, 136), подібно про жонячку Павла Пясецького ex Russia (ч. 267), про переїзд турецького посла через Львів (ч. 218). Знаходимо ще назви як: Холмський (Chelmszczi ч. 261) і Київський („Kijewski“ в ч. 47 і ин.) але вони тільки „de nomine“ руські. В кінці Кшицький пише свої листи (ч. 241—2) „in arce sua Polthoviensi“.

До цього тому доданий „вказав декотрих документів і листів вже давніше друком оголошених“ та реєстр документів. Том замикає „показчик осіб“ зроблений старанно—(хоч бракує в ній прим. під буквою „L“ — Leonardus, comes de Nagaroli, що приходить в чч. 397, 398, 400), зате болючо дає себе відчувати брак показчика для місцевостей.

Коректа досить старанно зроблена, хоч подибують ся ще декілька помилок, крім спростованих автором у вступі. Прим.: ст. 8, вірш 1, nob. es — місто nobiles; ст. 23, вірш 1 з гори pr ovidentia m. providentia; ст. 34, 1. в. з гор. regia e nomine m. Mtis regiae nomine; ст. 44, в. 20 в дол. ¹⁾ м. ²⁾; ст. 248 в. 8 зг. per or otarem м. per oratorem, ст. 272 1 в. з долини dod.. м. dodał.

Ів. Шитковський.

N. Jorga — Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen, Iora, 1905, т. I і II, XIV, 402—XV, 541 ст. (Geschichte der europäischen Staaten, hrg. von A. H. L. Heeren, F. A. Uckert, W. v. Giesebrecht u. K. Lamprecht. 34 Werk).

Імя Йорґи відоме кождому, хто хоч трохи займав ся сучасним науковим або політичним рухом серед Румунів. Безперечно найліпше методично вишколений з поміж румунських істориків, поклав він своїми роботами і розслідами підвалини до пізнання минувшини свого народа, основу на котрій можна начертати суцільний образ розвитку румунських держав відповідно до вимог теперішньої науки. В своїх монографіях Chilia și Cet-Albă, Istoria lui Stefan cel-Mare та в дрібніших статтях зібраних під var. Studiї și documente порушив саме найбільш неясні, замотані і через те істориками звичайно оминані питання румунської історії, та безперечно вніс дещо світла в ті темні закутини. Але Йорґа знаний в Румунії не лише як історик; він проявляє свою діяльність також на полі активної політики і стоїть на чолі національно-реалістичної партії. Та

партія зриває з одного боку з давними фантазіями про латинство і римське походження Румунів, з другої боре ся против панованя французчини в своїй державі та дбає про піднесенє національного почуваня серед Румунів у всіх краях і закутинах. Під зарядом, а бодай впливом Йорґи стоять три політичні часописи: *Sămănătorul* (в Букарешті), *Făt-Frumos* (в Берладі) і *Luceafărul* (в Будапешті), що пропаґують ту програму. І та подвійна діяльність Йорґи як ученого і політика пробиває ся також всюди в творі, котрий має бути синтезою його дотеперішної роботи, в його начерку історії румунського народа.

Історична література про румунський нарід і держави ще дуже невеличка і молода. Першою і на довгий час одинокою солідною компендією румунської історії був двотомовий твір Йогана Хр. Вигля, що вийшов 1809 р. Проби Шінкая (*Sincaï*) і Коґалнічана (*Kogalniceanu*) не додали нічого нового. Доперва в 80-их і 90-их роках минулого столітя почав ся живійший рух в румунській історіографії, що проявив ся видаванєм літописий, грамот, архівалій та обробленєм поодиноких питань в історії Молдавії і Волощини. Всеж таки і найновіші проби представлення минувшини цілого народа зроблені Ксенополом (1888 р.) і То-чільєску (1886 р.) вийшли невдатно і обі ті праці вже в хвили своєї появи були застарілі. Тому отся історія Йорґи була викликана пекучою потребою часу і в ній бачимо у перве вібрані до купи висліди нових рослідів на поли бувальщини румунського народа. Само по собі при оцінці сеї роботи не думаємо входити у розбір подробиць історії Молдавії і Волощини, лише обмежимо ся на питанє про генезу народу і держав та звернемо увагу на ті епізоди, що тикають ся також минувшини України.

Властиву історію румунського народа попереджає автор просторим вступом. Виходячи з справедливого погляду, що все що стало ся в не-грецьких європейських провінціях східно-римської держави, від ілірійсько-трако-дацьких воєн аж до виступленя братів Петра і Асена, мало вплив на витвір румунського народа — дає Йорґа в пролеґомежах огляд історії тих провінцій за ті часи. Та як раз у тім вступі виступають найрівкійше всі неґативні сторони очерку проф. Йорґи. Всі трудности і неясности, що впливають із скупих і недокладних звісток у жерелах усувають ся тут одним почерком пера, гордийські вувли перетинають ся доґматично-аподиктичними висказами без ніякої аргументації. Згадаю лише, що Траків льокалізує автор на область між Стримоном, Балканом і морем, хоч вже Геродот називає Траків найбільшим народом по Індах і тепер ніхто не сумніває ся, що се племя займало великий шмат землі по обох боках Чорного моря в Європі і Азії. Виходячи з такої тісної льокалізації мусить автор ставити цілий ряд нічим не умотиваних гі-

потез поданих в аподиктичній формі немов неабиті факти. Щоб пояснити появу Траків за Олександра Вел. на лівім березі Дуная, говорить про мандрівку того народу за Дунай за Филипа II; для поясненя появи Даків в Семигороді треба аж теорії про утечу Гетів перед Бастарнами, бо Агатирси по гадці Йорґи таки рішучо Скити, хоча сам Геродот вказує на їх схожість з Траками,—схожість, що зазначає ся й в деяких обставинах побутового житя. Незрозуміле також чому автор вважає неможливою і просто безглуздою кріпкі слова вступають у д. Йорґи часто річеву аргументацію, вість, що Гадріян казав знищити міст Траяна і носив ся в наміром кинути Дакію. Вість сю подає Діон, доволі солідне жерело до подій тих часів і нема ніякої важної причини, вважати її безглуздою тим більше, що й сам Траян вважав Дакію за ексцентричну позицію і не втягнув її в оборонну граничну систему, так що на оборонній границі над долішним Дунаєм не наступила ніяка зміна; щож природнійше як припустити, що Гадріян хотів тут зробити те саме, що зробив в Мезопотамією і Вірменією і що остаточно мусів зробити Авреліян.

Часами старає ся автор бути зовсім ориґінальним і висловляти зовсім нові погляди і тези. О скільки та ориґінальність виходить на користь науковій вартості самої праці, видно хочби з тих прикладів: Траки, по думці д. Йорґи, прийняли христіанство в латинській, а не в грецькій формі (коли се було?); доказом сього має бути обставина, що в румунській мові всі головні обрядові назви латинського походженя (між такими вчислені: Dumnezeu — з Domine Deus [чому не з Ζεὺς], biserica — з basilica, — з baptizatio, botesare — з baptisare і т. д.). Замітне також порівнанє Готів з козаками! Вправді воно цілком ориґінальне, бо Тшебіцкый просячи у німецьких князів в 1653 р. помочи для Польщі против Хмельницького ужив того самого порівнаня. Але що міг собі дозволити політичний агент в XVII в., то звучить якоесь ніяково у поважного історика XX-го віку. А коли чорноморські походи мають бути головною критерією схожости, то не треба забувати оповіданє Зовіма, що Готи були властиво необізнані з морем і уживали чужі судна і чужих веслярів. До ориґінальностей проф. Йорґи належить також, що він не вірить в інвазію монґольських Гунів в Азії під кінець IV ст. і вважає їх останками Скитів, що несподівано скинули ярмо Готів. Вправді подібну теорію висловив також Партицькый, але історик повинен знати, що еранські Скити і монґольські Гуни се дві ріжні річи, та що Гунів над Амуром знає хінська історіоґрафія ще в другій половині III ст.

Подекуда стрічаємо таки рішуче і разяче незнанє фактів і вислідів історичної науки. Говорячи про походи Святослава на Болгарію

наводить автор Льва Діакона (хроніста з X віку) і каже його порівняти з майже сучасним (beinahe gleichzeitig) Нестором! Абстрагуючи вже від хронологічної недорічності треба ж знати, що оповідане Повісти про сей похід дає лише переповіджене народної традиції про Святослава і не має майже ніякої історичної вартости. Також пора би вже закинути перестарілий погляд про „zögernde, sanftmütige Slaven“ — бо саме описані автором напади Славян на балканський півострів доказують як раз противне. Збираючи все висше сказане, мусимо зазначити, що сей „вступ“ — се найслабша частина роботи проф. Йорґи.

На початку властивої історії румунського народу подає автор доволі докладну літературу про т. зв. „румунське питанє“. Кажемо доволі докладну, бо хоч подані тут навіть дрібні розвідки румунських учених, пропущено з німецької літератури деякі поважні роботи як Мікльосіча¹⁾, Відермана, Брінбрехера, а славянську, особливо російську літературу (роботи Грота, Васілевського і др.) зовсім зігноровано. Вагагалі знанє літератури і спосіб цитованя в праці проф. Йорґи лишають багато до бажаня. В того рода загальних очерках цитують ся жерела лиш там, де автор або відкрив нове жерело, або ставить нову інтерпретацію жерела і на ній опирає новий погляд на дану справу. Проф. Йорґа робить инакше: він навіть у вступі наводить самі жерела, хоч вони вже знані і вихісновані давно, а лише від часу до часу назве яке там обробленє, не дбаючи, чи названа ним припадково книжка дає перше чи послідне слово науки в тій справі, а навіть чи погляд поданий в наведєнім творі покриває ся дійсно з поглядом висказаним в текстї. Вже у вступі, при історії Траків, автор згадує прим. Цайса, а поминає мовчки Міленгофа, Муха, Смирнова; при описі устрою Семигорода за римських часів не знаходимо відсилк до Момзена (V тому Римської історії) і т. д. В дальших частинах роботи цитує автор залюбки лише свої власні розвідки, та ще одного-двох зі своїх одномишленників (Богдана, Ончула...). Про роботу прим. проф. Кайндля, котра обіймає майже цілість молдавської історії (Geschichte der Bukowina), про численні польські і російські, або хочби й українські розвідки, що зачіпають також поодинокі хвилі з історії румунських держав, нема ні згадки. За се находимо відклик на такий політично-шовіністичний памфлет як „Rutenisarea Bucovinei de un Bucovinean“.

Переходячи до обговореня самого румунського питаня мусимо зазначити, що тут важні дві основні справи: 1) з яких елементів втворив ся румунський нарід? 2) котрі краї вважати властивою вітчиною

¹⁾ Згадано лиш між цитатами на ст. 117.

Румунів? При першій питанню йде звичайно суперечка про роль, яку відіграв римський елемент у витвореню румунського народу, при чім румунські учені звичайно прибільшували вплив сього елемента, вважаючи себе наслідниками в простій лінії Римлян з над Тибру. Згадати б лише, що не так то давно з'явився румунський підручник, де історія Румунії починає ся від Ромуля і Рема, або що урядові оголошеня вистави в Букарешті 1906 р. були зазначені (по при теперішній державний герб Румунії) символом старинного Риму, тоб то вовчицею, що годує діти (Ромуля і Рема). Тому з признанем зазначаємо, що проф. Йорґа показав в тій справі повну об'єктивність і мабуть чи не перший з румунських істориків висловляє ся без обиняків, що в римській Дакії не може бути мови про „чистих“ Римлян, що тут поселювали ся більш або менш зроманізовані відломки найрізномородніших народів, котрі з місцевим тракійським населенем витворили потім одну мішанину, в котрій підставу творили Траки потягнені покостом романізації. Але на тім не кінець. У витвореню романських народів на заході грали головну роль різні германські племена, на сході переняли сю місію Славяни і під їх саме впливом перетворили ся зроманізовані Трапи в теперішних Румунів. Дещо відмінний процес перебули після виводів автора Араміни (звані також Македо-Румунами або Куцовлахами). Вони мають ілірійську основу, спільно з Арнавами, тільки що Арнави не підлягли романізації, між тим коли Араміни — се зроманізовані Ілірійці. Проф. Йорґа вважає навіть Арамів і Румунів за два окремі народи і їх мови, при деякій схожості у звукових переменах, за зовсім різні.

Що до питання про властиву вітчизну Румунів, поставив свого часу Сульцер, а за ним Реслер, опираючи ся на словах біоґрафа Авреліяна (*sublato exercitu et provincialibus*), теорію, що зроманізована людність Семигорода переселила ся за Авреліяна над Дунай, та доперва по тисяч літах вернула назад у сей край. Противно румунські історики, а також Юнг, Піч, Трам вважають Семигород вітчизною Румунів, відкіля вони з часом почали гурмами сходити на рівини на схід і полудне від семигородських Карпат і там оселювати ся. Сеї другої гадки придержує ся й проф. Йорґа, звертає увагу на відносини, серед яких жила людність Семигороду під панованем римських цісарів та на більш номінальний характер сього панованя, а згадане місце у біоґрафа Авреліяна пояснює так, що Авреліан переселив лиш військо та урядників; селяни і пастухи zostали ся, бо в їх житю і обставинах не змінило нічого відречене Дакії з боку римської держави і було лише офіційним признанем стану, який тут тривав вже від десятків років. По нашій думці такі розумованя не рішать справи ні в сей ні в другий бік; рішу-

ючим доказовим матеріалом може тут бути лише докладне перестудіоване географічної номенклатури Семигорода, при чім особливу вагу треба би класти на назви рік і гір. В кождім разі за автохтонністю Румунів в Семигороді промовляє то, що їх оселі положені головню серед гір, між тим коли доли і долини заняті чужими, котрих тим самим треба вважати пізнішим, напливовим елементом. Проф. Йорґа робить вправді проби розсліду топографічних назв, але така доривочна проба на кількох прихатцем зібраних примірах не може до нічого довести, особливо коли бере він назви теперішні, не питаючи за їх давню форму (прим. в донатійних грамотах). Всеж таки приходиться ся йому зазначити велике розповсюджене славянських назв осель в Семигороді і ту прояву поясняє тим, що Сармати які жили в Семигороді — се Славяни, котрі тут займали ся управою рілі в долинах рік, а коли вони пересунули ся на балканський півострів, зійшли Румуни з гір і заняли опущені оселі, задержуючи їх давні славянські назви. Само собою істнуване славянської колонізації в Семигороді в 4-ім ст. по Хр. не має в собі нічого неможливого і такий погляд висловили вже иньні учені як Кіперт, Кочубинський, Филевич, особливо Нідерле; але щоби се зробити більше певним, треба би справдити, чи ті славянські назви осель, які стрічаємо там, мають справді старинну форму, тоб то чи вони утворені від географічних прикмет положеня, а не прим. від особових імен. До сего не треба також аж конче утотожнювати Сарматів зі Славянами, бо славянська міграція могла посувати ся під сарматською зверхністю.

Політична судьба Семигорода і східного та полудневого Покарпата між Прутом та долиниим Дунаєм від XI—XIV в., се безперечно одно з найменше оброблених питавь європейської історії. Тому то, що про се говорить проф. Йорґа інтересне не лише для спеціалістів по румунській історії, тим більше, що автор — хоч здебільша опирає ся на проф. Іречка (*Geschichte der Bulgaren*) — вкладає тут подекуди і висновки своїх деталічних розслідув. По упадку Комненів, грецькі цісари не звертали ніякої уваги на те, що діяло ся на лівім боці Дуная. Також болгарські династи в Тернови не сягали своїми плянами в той бік, маючи головню на меті відновлене правовірного царгородського цісарства в болгарській формі. Йоаннікий, з походження Арамія, приняв титул цісаря Болгарів і Римлян і ввійшов навіть в зносини з римською курією. А що папа з огляду на латинських цісарів в Царгороді не хотів дати йому титулу цісаря Римлян, папська канцелярія винайшла дотепний вихід в сеї трудности, переводячи грецьке *Ῥωμαίων* словом *Blachorum*. Так пояснює автор генезу інтересного титулу „*Bulgarorum et Blachorum rex*“. Іван II Асен (1218—1241) був також цілий час зайнятий на полудни, лишаючи лівий берег Дуная на боці. Зверхність тура-

ських народів (Печенігів, Половців, Татарів) над покарпатськими областями була нетривка і більш номінальна. Через се в XIII і XIV в. припала Мадярам в участь задача розв'язати східне питання. Вони звернулися перш за все на схід, загорнули за Степана I і Гейзи II Семигород та оселили там велике число німецьких колоністів. Для оборони сеї області прикликали 1211 р. німецький орден і віддали йому край над рікою Бирсою (Burzenland); пізніше дозволили їм будувати замки і забрати землю аж по Дунай та Бродників. Однак ледви ті лицарі почали газдувати на відібраній від Половців землі, прогнав їх королевич Беля 1227 р., а здобутий край прилучив до Угорщини. Тут, між дольшим Марошем і Дунаєм засновано банат Северину (1233 р. Лука перший бан), в Крашові осаджено кастелянів, частину землі віддано мабуть також новій єпископії в Мільковії, призначеній для навернення Половців. При тій нагоді висловлює проф. Йорґа здогад, що против тої мадярської інвазії виставили Половці або Болгари до помочи Татарів. По монгольській навалі Беля IV зовсім не відрікаєся нових здобутків, поселяє в северинській банаті Йоганітів і ті мали під своєю рукою двох „волоських князів“ над Алюткою; також дав їм Беля замок Фекетегальом, мабуть в краю над Бирсою. Але незабаром змінюються відносини. Йоганісти не остали тут довго; в останніх роках пановання Белі IV приходить до домашньої усобиці і Стефанови против батька помагає „волоський князь“ Сенеслав; болгарське царство упадає при наслідниках Івана Асена II що раз більше. На короткий час, під кінець XIII в., здобуває собі в тих сторонах рішучий голос Ноґай, але мусить потім уступити перед Токтаєм. Під ту пору, в початках XIV ст. витворюєся серед Румунів, що зіставалися все ще під номінальною властю угорської корони, румунська держава: Волощина. Шішманів син Михайло, котрий від 1323 р. володів на столі в Тарнові, дучить ся часто против своїх ворогів в Басарабою-Іванком воеводою „Угровлахії“ і його братанок женить ся з дочкою Басараби. Сей Басараба мав столицю в Аргеш (Arges), проте був одним з наслідників згаданого Сенеслава. Вишерте Арпадів на Угорщині і борба між Оттоном баварським та родиною Анжу за стіл угорський дала можливість династії в Аргеш усунути других „князів“, прогнати бана Северину і заснувати першу румунську державу.

Такий погляд висловляє проф. Йорґа на генезу князівства Волощини і нам здаєся, що се був би доволі зручний вихід з цілої занутанини ріжних звісток, натяків і здогадів про сю справу. Замітити можна лише те, що доволі важні аргументи промовляють за тим, що пановань болгарських царів розтягалося і на лівий берег Дуная і тяжко приходить ся вірити голословному запереченю автора без нія-

них доказів зі свого боку. Також годі зрозуміти, чому „Бродники“ мали б бути Румунами, коли назва вказує на що иньше...

Про долю східного Покарпаття перед завязком воєводства Молдавії автор майже нічого не згадує. А всеж таки можна з великою правдоподібністю сказати, що се земля Тиверців і як така належала до київської Русі. Приналежність області між Карпатами і Прутом до галицько-руської держави не підлягає ніякому сумнівові; на се вказує не лише знане місце Слова о полку Ігоревім, але літописні згадки про Берладника, донаційні угорські грамоти або хоч би й назва сеї області Россо-Влахія в грецьких грамотах. Доперва десь з початком XIII в. підпадає полуднева частина східного Покарпаття під зверхність Половців і дістає назву Куманії. Татари по славнім нападі 1241 р. забирають в кінці ціле східне Покарпаття під свою безпосередню владу.

Саму генеалу молдавської держави представляє проф. Йорґа ось як: 1340 р. розпадає ся галицько-руська держава, за котру воюють Казимир В. і Людвик угорський з одного боку, Литва і Татари з другого. В зимі 1342—3 збунтував ся дотеперішній воевода Olasogiu de Mar-marosio, Богдан. Він стратив те воєводство, але рішучих кроків не міг Людвик против нього зробити. 1344 р. іменує Людвик для ліпшої охорони східної границі Андрія сина Ляцка маркграфом, а відтак семигородським воеводою. 1349 р. був Людвик в Бистриці і там явили ся мармарошські „князі“ перед ним зі скаргами на Богдана. Король наказав звернути їм їх посілости, але про якісь рішучі кроки против „бунтівника“ не чути. 1352 р. Татари нападають край Секлерів і бурять місто Варґедь (Varhégy). Новий семигородський воевода воює по сїм землі татарські. Серед тих воєн стає Богдан вірним підданим Людвика. „Князь“ Сас, може син Драґоша, одержав титул воеводи і кусень закарпатської землі напротив бистрицького округу, там де було місто Молда; замок Neamt одержав королівську залогу. Доперва 1360 р. скинула „молдавська земля“ угорську зверхність. Богдан почув, що тепер прийшов догідний час. Драґош син Дюлі мав з поручення семигородського воеводи Андрія успокоїти сей бунт. Серед борб згинув Сас, а й його сина Балька побідив Богдан, що став таким чином першим незалежним молдавським воеводою.

Що Богдан а не Драґош, як говорять літописні перекази, був основателем самостійної молдавської держави, се річ стверджена вже кількома дослідниками. Одначе датоване основаня тої держави роком 1360 рішучо за пізніе і неоправдане. Як раз грамота Людвика дана в Бистриці 1349 р. каже, що Богдан, давний воевода Мармарошу прогнав Дюлю, сина Драґоша, з його посілостей і називає заразом Богдана зрадником угорської держави. Щож природнійшого, як здо-

гад, що вже тоді Богдан здобув часть закарпатської землі і не хотів признати угорської зверхности; інакше годі би собі пояснити, в чім властиво лежала та „зрада“ Богдана і чому король, коли б „бунтівник“ оставав в Мармароши, не казав його зловити і покарати. Вправді зазначає автор, що Мармарош не належав тоді до Угорщини, але сьому противить ся вість сеїж грамоти, що на місце Богдана поставлено воеводою Ігу та що король казав мармарошським „князям“ звернути їх маєтности — мав проте в Мармароші повну ексекутиву. Таким чином мали б ми дату 1349 р., як *terminus non post quem* основаня Молдавії. Про се щоб Богдан відтак став вірним підданим Людвика, нема ніякої згадки у жерелах. До сього додати треба оповіданє Длугоша про війну Казимира В. з Молдавією 1357 р., коли то се воеводство виступає як сильна, zorganizована держава. Само по собі проф. Йорґа заперечує можливість такої війни, при чім покликуює ся на розвідку д. Чоловского, котрий як раз доказує, що оповіданє Длугоша правдиве і боронить його історичну вартість перед закидами Морґенбесера. З окрема запримітимо, що Поділе під ту пору не належало Казимирови, як хибно сказано на ст. 267, що польський король напав галицьку землю з заходу, а не зі сходу та що Литва розширяла ся в полуднево-східнім а не полуднево-західнім напрямі (ст. 265).

Також годі згодити ся з тим, що проф. Йорґа говорить про сьогочасну людність воеводства Молдавії. Тубильне населенє становили по його думці майже виключно Румуни! Руська людність була лише в містах і здобутих землях (яких?). Ось тому треба було змовчати про се, що східне Покарпате належало до кївської і галицької держави! Але щож тоді зробити з топографічними назвами Молдавії, котрі, як сам автор на північній місци признає, у великім числі славянські, руські. А й сам румунський народний переказ про генезу Молдавії переховав память про первістну руську людність в тих сторонах (стріча Драґоша з Яцком). А противно, по містах міг бути руський елемент лише напливовий і в невеликім числі, бо назви міст (Бая, Нимц, Сучава, Тротуш, Яси, Бакау і др.), а також їх внутрішня організація нам чужі. Сим ми не хочемо перечити істнованє Румунів на Попрутю в домолдавську добу, однак ніщо не вказує на се, щоб той елемент був там коли вже не виключним, то бодай переважним.

В переднім слові зазначає автор з притиском, що його цілю було представити розвій румунського народу як цілості і звернути особливу увагу на взаємини з сусідніми державами і народами. Одначе у виконаню сеї програми замітна одна прогалина, котра мусить вразити кожного, хто хоч трохи ознакочений з бувальщиною східньої Європи. Маємо на думці взаємини Молдавії з Русією, а з окрема з козаччиною, котрі тре-

вали може по кінець XVII віку і мали нераз рішучий вплив на долю і розвій воеводства. Ще коротко бодай згадано про набіги козаків на Молдавію при кінці XVI в. та поставлених ними воеводів, хоча без знання повійших вислідів. Проф. Йорґа вірить ще у реформу козаків за Баторія, походи Наливайка і Лободи представляє невірно, Івана Підкову зове чому-то „Potsoava“ немов би, се було румунське імя; відносини Татар до козаків малює так, немов то Татарів привели Турки до жити, щоби з'організувати граничну сторожу против козаків! Про хотинську війну та її велике значінє хоч би й для Молдавії не згадано зовсім. Зносини Василя Лупула з Хмельницьким, жєнячка Тимоша з Розандою та Сучавська трагедія згадаві лише принагідно на 10 стрічках (ст. 72) без ніякого виясненя стремлінь і плянів обох сторін, без поданя властивої причини вмішаня Ракоція в ту справу. Бо такі звороти, що одинокою ділю Василя Лупула по весілю його дочкы в Тимошем було погодити свого зятя з Радзівілом, або що Ракоцій тому прогнав Лупула, бо хотів збільшити заворушенє в Польщі (ст. 112), не видержують найогляднійшої історичної критики і вказують лише на зовсім хибне розумінє подій.

Згадаємо також коротко, що відносини Молдавії і Волощини до Семигороду в XVII в. представлені також здебільша невірно, особливо звертаємо увагу на звеличанє воеводи Михайла Вітеза коштом Жигмонта Баторія або промовчанє такого факту, як політична гегемонія обох Юріїв Ракоцих над Молдавією і Волощиною, гегемонії скріпленої не лише договорами, але й даниною. І як раз змаганє Лупула виломати ся з під зверхности Семигороду і при помочи козаків придбати собі ще й Волощину спричинило вмішанє Юрія II Ракоція в молдавські справи та заворушеня, які покінчили ся осадженєм на столі в Ясах льоґотета Степана, відданого душею Ракоцієви.

Годі проминути мовчки ще одну сторону в очерку, котрий обговорюємо. Автор старає ся все кількома словами характеризувати головні дієві особи. Не входячи в справу, о скілько подані тут загальні характеристики вірні, хочемо звернути увагу на сторону формальну. Означуванє прикмет даної особи двома-трома словами, коли ті віддають дійсно основу річи, причиняє ся дуже часто до більшої плястики образу мипувшини. Але проф. Йорґа надуживає сего способу. Такі „характеристики“ як: „гарний Петро з довгим кучерявим волосєм“, „навіжений Міхна“, „старий фантаст Ракоцій I“, „грубий, розпустний (der dicke wollüstige) Степан“, „ненасичений Дмитро Контакузен“ і т. д. і т. д., що тягнуть ся через оба томи праці, викликають в читача несмак. Таких характеристик уживають дуже часто школярі при нада-

ваню собі прізвиск, але до поважного історичного очерку вони не пригоди.

Остання частина другого тому присвячена оглядові теперішнього політичного, національного і культурного стану, в яким пробуває румунський нарід. Богато тут подано інтересних і замітних річий, багато справ представлено в новім освітленю, котре дозволяє глибше вглянути в суспільно-політичні партійні відносини сього народу. Те що говорить автор про аграрні відносини і становище селян в Румунії найшло перед кількома тижнями рішуче подтвержене у кровавих розрухах. Але тут вже покидає проф. Йорґа зовсім становище безсторонного історика і стає різким націоналістом-політиком, для котрого ненавистне все що не румунське. Висловлюючи прих. тезу, що Румуни на Буковині винародовлюють ся в хосен Русинів, не знаходить для сего иншого поясненя, як се, що Румуни легко вчать ся чужих мов, коли між тим лїнвивий і неповоротний руський селянин не може навчати ся по румунськи. Будь що будь се зовсім ориґінальне правило, що некультурний, інертний елемент винародовлює на свій бік культурнійше, меткійше налесене; коли-б се правило було вірне, то досі бодай половина Європи повинна би бути румунською... Буковинській румунській інтелігенції робить автор гіркі докори за її малу національну свідомість. Не наша річ боронити її перед тим закидом, але зі здивованем приходить ся читати висказ, що Румун Мик. Василько перейшов у руський табор і став одним з найвизначнійших провідників буковинської Руси. Чи у проф. Йорґи, котрий дуже часто бавить ся у етимолоґізоване, нема на стілько язикового чутя, що може вважати родинне імя „Василько“ за румунське? А що до слів нібито сказаних сим послом в буковинським соймі (*niemand soll mich fragen, was ich gewesen bin, sondern nur, was ich jetzt bin*), то на жаль д. Йорґа не цитує жерела, з якого записав сей висказ, бо скілько нам відомо, в минувшині у Василька нема нічого такого, чого б він мав стидати ся.

Говорячи про Русь, Русинів, про нашу мову автор вживає на суміш термінів *russisch, ruthenisch*, а навіть *reussisch*. Думаємо, що від професора історії можна би вимагати знаня ріжницї, яка заходить між тими назвами.

Се були би наші замітки по поводу появи сего очерку румунської історії. Ми зовсім не маємо наміру відсуджувати сю працю від всякої наукової вартости! Навпаки, мусимо признати, що мимо значних хиб вона приносить багато інтересного і нового, та що все таки треба її вважати за найліпшу працю із сего обсягу. А помилки і недокладности, які ми тут старали ся вказати, походять головно з змаганя автора відкинути всі дотеперішні придбаня науки і стати à tout prix ориґінальним,

по часті знова із незнання славянських наукових літератур, котрих ніякому історикови румунського народу ігнорувати не вільно.

Др. М. Кордуба.

Др. Мирон Кордуба — Ілюстрована історія Буковини, Чернівці 1906, ст. V+87.

Уклад книжочки такий: Буковина до заснованя молдавської держави, Буковина частиною Молдавії, внутрішній устрій молдавської держави, вкінці Буковина частиною Австрії. Попри увесь популярний характер нарису, держав ся автор наукових форм, прийнятих у новочасних історичних підручниках — дати погляд на різні сторони політично-соціального і національно-культурного життя, хоч і як се в короткім оповіданю мусить вийти мініятурним. Як гарну прикмету треба зазначити, що автор оповідає історію сього шматка Руси-України постійно звязуючи з історичною долею всього українського народу, від найдавніших до найновіших часів. Що до мериторичної часті, то треба признати, що книжочка в кожній своїй частині відповідає загальним результатам найновіших дослідів, писана *sine ira et studio*, можна навіть сказати — сухо; виклад явний, хоч форма для селянських читачів мабуть за мало популярна, зате добра для шкіл. Дванайцять ілюстрацій з усіх часів прикрашають і так гарно видану книжочку. Авторovi належить ся щира подяка за неї.

C. T.

Fr. Giedroyć — „Causus notabilis“ (Przegląd Historyczny, 1905, I, с. 142—3).

Нотую сю маленьку замітку (не приготовану в огляді часописей за 1905 р.) з огляду на дискусію, яка вивязала ся на сторінках нашої часописи про звичай увільнюваня дівчиною засудженого. Невважаючи на свої маленькі розміри, замітка дає цікаві причинки до сеї практики. В однім випадку увільнює засудженого з рук ката удова, накинувши йому хустку на шю (Радом, 1634). В другім увільнює засудженого якась близше незвісна жінка — дівчина чи удова, *quadam vulgi libertatis foemellis eo nomine acsi concessae vana opinione alligata*, накинувши йому хустку на шю (Варшава, 1660). В третім увільняє жінку засуджену на смерть, за убите своєї дитини, жовнір — вирвавши її й запровадивши до костела, де взяв з нею шлюб (Варшава 1670). В другім і третім випадку се увільнення дієть ся силоміць, утечею, серед замішання, яке робить ся серед народа через вмішанне до езекуції збавительниці чи збавителя.

Нотую се для ужитку заінтересованих сим звичась.

М. Грушевський.

Н. О. Сумцовъ — О литературныхъ правахъ южно-русскихъ писателей XVIII ст. (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности импер. Академіи Наукъ, 1906, т. XI, -кн. 2, ст. 269—280).

Заголовок може не зовсім відповідати змістови статі, бо обіцяє трохи більше, аніж знаходимо. Автор подає коротку характеристику головно національно-політичної свідомости й її напрямів у поодиноких письменників, як: Бронського, Барановича, Копищенського, Лосицького, Софоновича, Вишенського, Радивиловського й ин., про літературні їх звичай значно менше. Автор підчеркує у тодішній літературі сильно розвинене національне почування, демократизм, старання коло піднесення освіти, зрозуміння ваги висшої духової культури, толерантність і т. и. Поле трохи за широке; чи не краще-б було обмежити ся котримсь одним питанням, прим. першим, й прослідити його основно? Статя й так інтересна, що правда, але звуження рамок і поглиблення досліду дало-б їй поважну наукову вартість, не відбираючи їй і зверхньої краси. С. Т.

Ілярій Карбулицький — Розвій народного шкільництва на Буковині (Бібліотека „Проміня“, ч. 4), Вашківці, 1907, ст. 148.

Праця д. Карбулицького, яка друкувала ся найперше в фелетонах українського учительського органу „Промінь“ (1905 р. чч.: 6—24; 1906 р. чч.: 1—17, 20—24) й вийшла потім відбиткою з невеличким доповненням як 4-ий випуск бібліотеки тої часописи, складаєть ся з 14 головних розділів, в яких обговорено буковинське народне шкільництво перед прилученням Буковини до Австрії (1774 р.), дальше в часі військової управи краєм в рр. 1774—1786, по прилученню Буковини до Галичини, період управи нар. школою православною консисторією в Чернівцях (1844—1868 рр.), буковинське нар. шкільництво по 1869 р., шкільні українські підручники, освіту й матеріальні відносини народніх учителів на Буковині, тамошні учительські товариства й часописи, подано біо- й бібліографічні замітки про людей заслужених коло буковинського нар. шкільництва й ин.; при кінці подибуємо деякі статистичні дати (нпр. статистика бук. публичних і приватних народніх шкіл що до кляс і вкладової мови в 1904/5 р., число учеників, поступенний зріст числа нар. шкіл на Буковині й ин.).

Коли-б хотіти схарактеризувати докладно книжку д. Карбулицького, то треба-б поділити її на дві часті. Перша половина — се доволі зручна компіляція на підставі історичних праць про буковинське народне шкіль-

ництво дра Ф. Цігляуера¹⁾, Полека²⁾, Лянглера³⁾, дра Ст. Смаль-Стоцького⁴⁾ й ин., друга — результат більше вже самостійної праці. Привнає се також сам автор, зазначаючи при кінці книжки, що „мало подав нового, а головна користь лежить хіба тільки в тім, що вібрав те, що повинно зацікавити не тільки фаховця, але й ляїка, а що було розкинене по різних журналах, часописах і звітах“ (ст. 146). Новий матеріал знаходимо тільки в розділах про українські шкільні підручники, вживані в буковинських народніх школах⁵⁾ і в біо- й бібліографічних замітках про заслужених коло буковинського народнього шкільництва людей. Історію бук. нар. школи довів автор аж до найновіших часів (1904/5 р.).

В доповненні до праці д. Карбулицького подамо декілька своїх заміток. І так, говорячи про вживання на початку XIX ст. українською правосл. молодіжю на Буковині при науді релігії сербського (sic) підручника, автор не згадує зовсім про цісарське рішення з 22 мая 1818 р., яке у всіх народніх школах Галичини й Буковини заводило науку гр. кат. релігії в українській мові, отже хоч частина буковинсько-української молодіжи вчила ся сього предмету в українських підручників, виданих у Галичині⁶⁾. Наводячи далше на ст. 55 цитат з куренди латинської консисторії з 1825 р., яка усуваннє української мови з буковинських народніх шкіл на користь польщини пояснює тим, „weil es keine in der ruthenischen Sprache abgefassten Bücher gibt, die als Lehrbücher vorgeschrieben wären“, автор збиває висказ консисторської куренди що до браку українських шкільних підручників, покликуючись за дром Смаль - Стоцьким на український Буквар, виданий в 1816 р. у Будапешті; не підозріває, очевидно, що таких букварів до 1825 р. вийшло не 1, а аж 6⁷⁾ і то не тільки в Будапешті, але також під боком латинської консисторії — у Львові. В такім освітленню консисторський викрут стає ще більше характеристичним. Впадає в очи при читанню книжки д. Карбулицького також брак яких небудь статистичних дат про письменність між буковинськими народніми масами, що було-б як раз наглядним показчиком, з яким успіхом сповняє народня

1) Dr. F. v. Ziegler, Die Entwicklung des Schulwesens in der Bukowina seit der Vereinigung des Landes mit Oesterreich.

2) Polek, Anfänge des Volksschulwesens in der Bukowina.

3) Langler, Die Volksschule in Kotszman.

4) Др. Ст. Смаль-Стоцький, Буковинська Русь.

5) Автор описує між ин. один український буквар, виданий 1846 р. у Будапешті, нашим бібліографам невідомий.

6) M. Harasiewicz, Annales ecclesiae ruthenae, с. 998.

7) В pp. 1790, 1799, 1807, 1816, 1817 і 1819.

школа свою цивілізаторську місію й які є результати праці народного учительства між народам.

Не зважаючи однак на сказане вище, ми вважаємо книжку д. Карбулицького корисним набутком для нашої наукової літератури.

Ів. Кривецький.

А. С. Грушевській — М. А. Максимовичъ (1804—1873). Изъ украинской исторіографіи XIX в. (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности импер. Академіи Наукъ, 1906, т. XI, кн. 1, стор. 375—416).

Автор займаєть ся від кількох літ дослідом розвитку української історіографії, якого частиною являєть ся вище названа розвідка. З огляду на се, що історичні твори Максимовича видані у збірнім посмертнім виданню, автор міг полишити цілком на боці бібліографічну сторону діяльності сього історика. З тієїж причини, а ще більше тому, що історичні праці М—а, се найчастійше дрібні критично-аналітні статі майже до усіх часів української історії — автор мало спинаєть ся над ближшою аналізою його дослідів. За те маємо тут гарно написану, по манерам літературно-історичних сілюетів, плястичну характеристику наукових інтересів й історично-філософічних поглядів М—ча, в части на основі біографічній, в части з огляду на поодинокі сторони української історії. В остаточних висновках стрічаємо дуже вірний погляд на М—а як історика: „Максимович приніс велику користь українській історіографії: його вказівки і поправки увійшли в її пожиток і дуже часто стали загально признаними. Тому то мало покликують ся на Максимовича, але як тільки переходим до історії питання, історії його розсліду — раз-у-раз подибуєш імя Максимовича“.

С. Т.

Joseph Alexander Freiherr von Helfert — Geschichte der oesterreichischen Revolution im Zusammenhange mit der mittelleuropäischen Bewegung der Jahre 1848—1849. Erster Band: Bis zur oesterreichischen Verfassung vom 25 April 1848. Фрайбург в Брайсгаві і Відень, 1907, ст. 536.

Барон Гельферт, один із немногих доси живих послів до першого австрійського парламенту 1848 р., належить також до ветеранів австрійської історіографії. Крім недокінченої історії австрійського шкільництва, огляду австрійсько-польських відносин у XVIII віці та ряду спеціальних монографій про поодинокі особи в габсбурської династії та такі історичні моменти, як убійство французьких послів у Раштаті, Гельферт здобув славу першорядного знавця подій 1848—49 р. своїм чотиротомним уривком „Oesterreichische Geschichte seit dem Oktoberaufstande“,

де основно, але досить уривковим способом представлено національні спори, розрухи та забурення 1848 р., далі облогу Відня і Мадярьську війну аж до капітуляції під Вілягош. Довгі літа здавало ся, що Гельферт покинув плян продовжуваня сеї праці, та ось бачимо, що замість продовжувати „історію Австрії“ від 1848 р. він вертає ще раз до того памятного для нього року і бересть ся представити всі його події день за днем на підставі всего доступного йому матеріалу. День за днем, отсе буквально сказане завданє, яке поставив собі бар. Гельферт у отсій книзі, яка друкувала ся й доси друкуєть ся в періодичнім виданю „Oesterreichische Jahrbücher“, із яких отсей перший том вийшов відбткою.

Сказати по правді, мені зовсім не видасть ся поступом у історіографічній техніці ота нова праця шановного історика Австрії. День за днем ігрувати часткові події на широчезнім просторі середньої Европи, сеж значить не більше й не менше, як подати ексцерпт із яких 50 або 100 тогочасних газет та брошур. Се „сводная літопись“, а не історія, навіть хочби автор у зібраній копнці звісток та документів міг у кождім деталі перевести як найдокладайшу критику і провірку. Се по просту фізично неможливе, масу річей треба брати на віру з газет, а яка з усього користь? Ніякісінької, бо в тім хаосі різнородних звісток пахпаних з усіх країв і впорядкованих механічно день за днем затрачуєть ся те, що властиво історію робить історією — виказанєм великих звязків дрібних подій, вилуценєм із мільонів дрібниць їх могутньої основи — еволюції народнього житя, духових і економічно-соціяльних відноси. Отсе то почутє цілости затрачуєть ся без сліду в новій Гельфертовій історії, тим більше, що в масі деталів він не в силі вникнути в глуб і мусить нераз обмежати ся шабльоновими і непровіреними звістками.

Нам особливо цікаві звістки Гельфертові про Галичину, та ца жаль ми знайшли їх мало і вони взяті в купі не дають ніякого образу галицького житя в тім обсяві часу, що обнятий першим томом. Яка властиво мета сеї „історії“, вложеної в газетних виписок, сего поки що не розуміємо. Може дальші томи дадуть у деяких частях щось цікавіше.

Ів. Фрашко.

Богданъ А. Дѣдицкій — Своежитъевы записки. Ч. I. Где-що до исторіи саморозвитія языка и азбуки Галицкой Руси. (Відбитка з „Вѣстника Народного Дома“, 1906), Льв., 1907, стор. 93, 8°.

Д. Б. Дідицький, — нині 80-літний старець, — брав живу участь в національно-культурнім і суспільно-політичнім житю галицької України,

починаючи від памятного 1848 р. аж до останніх часів ХХ ст.; в 60—70-тих роках ХІХ ст. вважав ся він головним провідником української інтелігенції в Галичині й грав навіть ролю літературного й публіцистичного диктатора. Ніяка, незначна навіть справа, що дотикала своїм змістом українства в Австрії, не рїшала ся без його виразної згоди чи вказівок, ніякі пляни й заміри, хоч би найсекретніші, не були для нього заслонені тайною. В його скромній квартирі сходили ся всі нитки тодішнього українського національно-політичного життя в Галичині, він був автором й ініціатором не одного, важного потім своїми наслідками, кроку чи проєкту. Його імя звязане на все з тою частиною українських земель, що називаєть ся австрійською Україною, без огляду на се, який суд видасть про його роботу українська історія.

Зрозумілим тому буде наше велике зацікавлення, з яким ми зустрінули минулого року спомини д. Дідицького, що почали друкувати ся в невеличкім львівськім місячнику „Вѣстникъ Народного Дома“, п. з. „Где-що до історіи азбуки и языка Галицкой Руси“ (Изъ свое-жизньевыхъ записокъ Богдана А. Дѣдицкого)¹⁾ і вийшли потім як частина І осібною відбиткою. Вправді, вже сама тема, яку вибрав на той раз автор для своїх споминів, настроювала нас трохи скептично, тим більше, що історія ортографічних і фільольогічних спорів у Галичині в 60—70-тих роках загально досить знана, хочби тільки з двох цінних документальних публікацій про се питання, а то М. Малиновського, *Ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien* (Львів, 1851, стор. СХІ+362) й проф. К. Студинського, *Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62* (Збірник фільольогічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка, т. VIII—IX). Крім того виразна заповідь автора на вступі, „що въ недалекой може будущности еще снова настане потреба респравлять ся, спорити и рѣшати о томъ: есть ли Русь, по своему найважнѣйшому свойству, по языку, одна Русь, или же двѣ чи даже три отдѣльныи Руси, для которыхъ бы необходимы были двѣ чи ажъ три отдѣльныи азбуковыи формы правописанія“ і що тоді саме його записки „чей не одному изъ мыслящихъ людей нашей и закордонной Руси якъ-такъ понадобятся“, казала вже від разу надїяти ся по його мемуарах не об'єктивного сконстатовання й виснення історичних нині фактів, але тенденційно-пропагаторського еляборату, аналогічного до „Открытого письма“ до львівського митрополита гр. А. Шептицького з 1905 р. І на превеликий наш жаль, воно так дійсно й стало ся. Значну частину книжки займають старечо-наївні фільольогічно-стилістичні й ортографічні мудрвання д. Дідицького в роді таких, як те, що ціла різниця між російською

¹⁾ Вѣстникъ „Народного Дома“, 1906, чч.: 2—4, 6—12.

й українською мовою лежить тільки в инакшій вимові чотирьох букв *ѣ, ь, и і е і* в словах: что, какъ, это, очень, ходить, идетъ, замість що, як, то, дуже, ходити, йде (sic!). Поза тими елюкубраціями тільки дуже небогато знаходимо нового, інтересного матеріалу.

„Записки“ д. Дідицького складають ся з трьох розділів: I. О брошурѣ: „Въ одинъ часъ научить ся Малорусину по великорусски“ (стор. 3—72), II. Борьба Галицкой Руси противъ латинской азбуки въ г. 1859 (ст. 72—82) і III. Владимиръ Б. Антоновичъ и Антонъ С. Будилевичъ (ст. 82—93). Найінтересніший і найбільш ще нового подає I-ий розділ, де побіч вяснення генези голосної в 70-тих рр. XIX ст. брошури „Въ одинъ часъ научить ся...“¹⁾ подані також спомини автора про цілий ряд визначніших осіб, що в переїзді через Львів вступали відвідати його в скромній редакційній квартирі тодішнього найбільшого політичного органу галицьких Українців „Слова“, якого д. Дідицький був головним редактором. В другім розділі подав автор деякі незначні доповнення до звісних уже заходів австрійського міністра просвіти гр. Л. Туна, галицького намісника гр. А. Голуховського, Й. Іречка й дра Е. Черкавського в 1859 р. коло того, щоб українську азбуку заступити латинською з відповідними тільки модифікаціями й доповненнями. Вкінці в третім розділі репродукує д. Дідицький свої розмови з В. Антоновичом і А. Будилевичом на свої улюблені фільольогічно-ортографічні теми, які вів колись з ними в бібліотеці „Народного Дому“ і на добру пам'ять присвячує їм навіть свою книжку, „той послѣдній плодъ моихъ старческихъ размышлений о Руси“.

Стільки можна вказати нового в книжці д. Дідицького. Маємо одначе надію, що по всестороннім і вичерпуючим обговоренню своїх улюблених фільольогічно-ортографічних тем у першій частині своїх „записок“, автор подасть нам у дальших випусках справді важні й цікаві причинки до національно-культурного й політичного життя галицької України в 2-ій половині XIX ст.

Ів. Кривецький.

Deutsches Anonymen Lexikon 1501—1850. Aus den Quellen bearbeitet von Dr. Michael Holzmann und Dr. Hanns Bohatta, Amanuens an der k. k. Universitäts Bibliothek in Wien. Ваймар, вид. Gesellschaft der Bibliophilen, Bd. I, 1902, XVI+422, Bd. II, 381, 1903, Bd. III, 1905, 400.

Потреба повного і критичного підручника анонімної літератури да-

¹⁾ Найінтересніше зі всього признання д. Дідицького, що перші плани написати таку брошуру виринули в нього під впливом переходу російських військ через Галичину в 1848—49 рр., коли то також його український світогляд змінюється радикально в користь т. зв. „общерусского“.

вала себе вже від давна відчувати, бо давні лексикони обіймають лиш літературу до кінця XVIII століття, а XIX те не мало взагалі жадних доє слідників-спеціалістів. Дотеперішні праці виключно старшої дати, як *Theatrum Anonymorum et Pseudonymorum Vincentii Placcii* (Hamburg 1708 і д.), *Bibliotheca An. et Ps. detectorum a Joh. Christ. Mylio* (Hamburg 1740), *Schauplatz Dahlmann'a* (1719), *Das gelehrte Teutschlan oder Lexikon der jetztlebenden teutschen Schriftsteller* (Angefangen von G. Chr. Hamberger... fortgesetzt von Joh. G. Meusel. Vierte Ausg. Lemgo 1783—1795) і перістер Ерша до того (*Verzeichniss aller anonymischen Schriften, Lemgo 1788—96*) мають великі прогалини і вимагають в неоднім справленя і упорядкованя. Збірка Гольцмана і Богатти усуває усі браки і перевишає дотеперішні подібні праці кількістю і новиною матеріялу, а далі совісністю і критичністю в обробленю. Автори задали собі багато труду і вибрали коло 60000 заголовків, втягаючи не лише твори німецькі, що появили ся в Німеччині, але також усі чужомовні праці, надруковані на території німецькій, хоч їх писали чужинці. Включено також праці Німців, писані в чужих мовах, а особливо твори гуманістів, і вичерпано книжки, друквані в Польщі, в Курляндії і Естонії. Історики новійшої історії Польщі і Росії знайдуть тут багато рідкого і цінного матеріялу, який не зазначений по інших фахових бібліографіях, а може й не використаний; принаймьєне багато праць не знаходжу цілком в бібліографії Фінкля. *З. Кузеля.*

Deutsches Pseudonymen-Lexikon. Aus den Quellen bearbeitet von Dr. Michael Holzmann Amanuensis und Dr. Hans Bohatta Skriptor der k. k. Universitätsbibliothek in Wien, Відень і Липськ, 1906, стор. XXIV + 323, 8°.

Автори взяли на себе дуже важну і трудну працю і сповнили її так само совісно, як і попередню збірку анонімів. Новий лексикон з одного боку дає доповненє до неї, з другого боку служить неначе продовженєм праці Еміля Веллера (*Lexikon pseudonymorum... Zweite, durchaus verbesserte und vermehrte Auflage, Regeasburg 1886*), яка на жаль не може сповнити свого призначеня, бо за мало докладна, повна і критична. Автори трактують предмет дуже широко і підтягають під рубрику псевдонімів дівочі назвиска замужних, грецькі і латинськ імена, а також багато иньшого, що тут властиво не належить або могло б було увійти в збірку анонімів. Одначе се не зменьшує ваги книжкї а противно робить її неминуче потрібним підручником на місце давніх праць Пляцція, Милія, Дальмана (1710), Рассмана (1830), Шмідта (1840) і Веллера. *З. К.*

Weltliteratur-Katalog, mit litterarischen und bibliographischen Anmerkungen von Eduard Grisebach. Zweite, durchweg verbesserte und stark vermehrte Auflage, Berlin, V. Behr's Verlag, 1905, стор. IX+[III]+606+[I].

Каталог Грізебаха не має претензій вичерпати весь матеріал, а має лише подати реєстр найважливіших книжок в красній літературі усіх народів. Автор опирає цілий список на своїй приватній бібліотеці і тому не можна йому робити закидів що до повноти і якості книжок. Протинно його збірка вказує на велику пильність в громадженю книжок і містить дійсно гарний вибір кращих творів, з яких можна собі виробити вірне понятє про поодинокі літератури.

Праця автора виходить вже другим виданєм; перше появило ся в р. 1898 як відбитка з „Katalog der Bücher eines deutschen Bibliothekens“ (Leipzig 1894), тільки трохи розширена, бо до 1545 чисел додано ще нових 155. В р. 1900 вийшов додатковий томик з 370 новими заголовками, а нове виданє зросло ще о 600 заголовків, так що загальне число виносить 2670.

Збірка має 13 окремих відділів: орієнтальний, римський, грецький, італійський, еспанський, португальський, французький, англійський, німецький, нідерляндський, скандинавський, фінський, мадярський і слов'янський. Остатній відділ не найбідніший, одначе обмежений переважно на російське письменство, бо на 54 (30 в 1 виданю) чисел припадає 47 на російські книжки, лише 3 на польські, 2 на сербські, 1 на болгарську, а 1 на чеську. З української літератури не занотовано нічого, бо в слов'янськїм відділі нотував автор тільки переклади, між якими укр. письменство до недавня майже не було заступлене. *З. К.*

Н. Б[ерезинъ] — Русскія книжныя рѣдкости. Опытъ библиографическаго описанія рѣдкихъ книгъ съ указаніемъ ихъ цѣнности, Москва, стор. 180.

Опис д. Березина нагадує давно вичерпану працю Остроглазова, що вийшла в р. 1892 п. з. „Книжныя рѣдкости“ як відбитка з Русского Архива за 1891 і 1892 рік. Автор хоче подати огляд важніших бібліографічних рідкостей, аби заощадити бібліографам шуканя по всіляких антикварських каталогах; головну вагу він кладе на ХІХ столітє, але робить виімок і для деяких важніших книжок в давніших часів як приміром для Біблії Скорини, Апостола Федорова, Учительного Євангелія Забудівського (1568—9), Евхольогіона Петра Могили (1646) і т. д. Під бібліографічними рідкістями розуміє автор книжки, що друковали ся в невеликім числі примірників і не продавали ся, що були

умисно викуплені або спалені, далі відбитки в журналів, видавані звичайно не в більше як в 100 примірниках, генеалогічні карти і студії призначені лише для кривих та знайомих і летучі листки, видані з пагоди важних випадків, якими були приміром війни в роках 1812, 1877 і т. и. Автор перечислює і описує 691 книжку; при поодиноких книжках зазначає їх вартість, наводить часто їх зміст і історію, скільки друківаних примірників, а декуди і ціну на нинішнім антикварським ринку. При кожній книжці наведені крім того описи і каталоги, які про неї згадують. Між рідкістями стрічаємо досить таких праць, що дотикають ся України; так Історію Малої Росії Бантіша Каменського (в 3 томах з 19 портретами, 5 рисунками, 26 образами, пляном, підписами гетьманів із пляном), Малор. стар. пред. и рассказы Драгоманова, друківані в 600 примірниках і цілком розпродані, через що платять ся по 10 рублів, Сборникъ малор. заклинаній Єфименкової, друківаний в 300 пр., Максимовича Кієвлянинъ-за 1840, 1841 и 1850 і Голоса укр. п'єсень, Ригельмана, Л'втов. Пов'єств. о Малої Росії (М. 1848, з рисунками костюмів), Быть русск. народа Терещенка, а вкінці і Шевченків Кобзар в виданю Кожанчикова з р. 1867. З. К.

И. Е. Евсѣевъ — Описание рукописей, хранящихся въ Орловскихъ древнехранилищахъ, выпускъ первый, Орел, 1905, ст. VII—172 (ц. 1 р.).

Хоч ся книжка з'явила ся вже близько два роки тому назад, але вважаючи на те, що провінціяльні видання взагалі трудно дістати при сучасному стані книгарства в Росії, а за той час праця п. Євсєєва вже стала бібліографічною рідкістю, ми вважаємо не зайвим зробити з неї витяги всього, що може цікавити Українця історика.

Рукописи описані д. Євсєєвим бережуть ся в древнехранилищі при духовній семинарії (108 рукописей) та в церковно-археологічному музеї (39 рукоп. і 57 архивних „д'яль“). Добір їх дуже випадковий і ріжноманітний, що поясняєть ся умовами, в яких зложили ся обидві збірки. Семинарська існує з р. 1893, музейська з р. 1900, основою для них були спадки по вихованцях семинарії, та ті рукописи, що приходили через консисторію від старовірів. Старші рукописи (дві) в обох збірках походять з XV в. (Євангеліє № 1 та Служебная Миня за вересень № 14). Для історії українського письменства цікаві оті рукописи семинарського древнехранилища: № 3, Толковое Євангеліє XVI в., в характерними відмінами мови — позчення, не вкради. № 8, Commentarium in Novum Testamentum, кінця XVIII в. з записом: „Ex libris bibliothecae seminarii Parvo Rutteni Perejaslaviensis“, на папері дата р. 1788. № 38, Systema christianaе orthodoxae didactico-polemicae

Theologiae, accommodatum in Academia Kiioviensi, p. 1764. № 41, Система богословія лат. мовою Кост. Борковського, вихованця Київської Академії. Сей Українець з р. 1754 був з початку вчителем піітики та риторики в московській Академії і в рр. 1757 до 1759 проповідником, потім був ректором казанської семінарії, де і викладав богословіє. З Казани 7 червня р. 1772 його переведено до нижегородського печерського монастиря і настановлено ректором нижегор. семінарії; про його літер. праці див. у Филарета, Обзоръ (вид. 3-є, 351). Далі № 64, в збірнику граматичних статей XVII в., слідом за переказом Храбра о писменех і Алфавитом, стаття „о метрѣх и ритмѣх“, що починаєть ся словами: „пересторога хотячимъ вѣршѣ складати“... Потім „Грамматика словенска составлена Лаврентіємъ Зізаниємъ“ — відома праця виленського дідакала. В сівському збірнику № 69, написаному р. 1800—1812, звертають на себе увагу старі записи пісень та вірші українською мовою — вірша, виголошена чорноморськими козаками кн. Потьомкіну в запису р. 1800, пісня на новий 1805 рік „пану и батьку“ кн. А. Куракіну „Гей Орфею небораче“ (у п. Євсєєва „небожаче“ і в описи і додатках, де сей вірш видруковано цілком); на жаль, сей старий текст очевидно не визначаєть ся справністю ні в рукописи, ні в виданні. № 80, Риторика, якій навчали в Київомогілянському колєгіумі р. 1731, „рукопись на латинскомъ и частію южнорусскомъ языкѣ“. Серед риторичних трактатів 71 та 72 стор. вставлено намальовану фарбами мініятуру „съ изображеніями лицъ, стоявшихъ во главѣ Кіевской Акад. въ 1733 г., въ святительскихъ облаченіяхъ, съ митрами, а также съ нимбами (sic!) вокругъ головы — Сильвестра Кулябки, S. Nisephorі и S. Basilii Ostrogradsky“. № 102, „Ковчежець медіцинскій, содержащъ медікаменты выборнѣйшіе“, написаний в Москві р. 1728 — переклав „съ латынскаго на рускій діалектъ малоросіянинъ Іванъ Максимовичъ“.

Всі згадані рукописи належать семінарії. В церковно-археологічному музеї є підручник по богословію латинською мовою № 2, „Theologia. in collegio Kijovomohilano dictata“ р. 1725. В збірнику № 11, XVIII в. — „Зерцало Богословія“ Кирилла Транквїлліона Ставровєцкого (в семін. рук. № 76 — одна глава з Зерцала) та виписка з „Мєсїї Правдивого“, Галатовського.

З рукописів, що мають загально літературну вартість, назвемо семін. № 79 та муз. № 28 з факціями двох ріжних редакцій, прозаїчної та віршованої; повість про Брунсвіка, про ц. Аггея та ин. романічні твори в копіях XVIII в. Стрічають ся і заборонені книги — Брусалимскій свитокъ, Хожденіє Богородицы по мукамъ, Зосими къ Рахманамъ, уривок з Видѣнія ап. Павла.

В. Перетц.

Описаніє рукописнаго отдѣленія Виленской Публичной Библіотеки, вып. V, Вильна, 1906, с. XXII+35+137.

Як і попередні випуски цього видання, і сей п'ятий поділяється на дві частини: в першій описано 125 пергаментових грамот (загального реєстру № 502—626) і 263 рукописних збірників (саля I, шафа 4), в другій подано в цілости 44 грамоти з рр. 1473—1689, замітки Мп-хайда Бобровского з подорожі його до Австрії та Італії в рр. 1817—1820, нарешті докладний опис 127 збірників на польській та латинській мові, деяких з зазначенем зміста по сторінкам (зміст найчастіше богословський та історичний). Між вповні надрукованими грамотами зазначимо 5 актів продажі людей з землями їх з р. 1521—1530, цікаве деякими подробицями надане Гедройтському косяолу з корчом з 1528 р., фундушовий запис виленській катедрі з 1507 р. (с гдрьским вѣликаго князя Александра дозволенем змуравал придел), нарешті устави цехів — виленських з р. 1579 і 1689, та одного гродненського з р. 1674. З описи рукописних збірників занотуємо віршу на Різдво по українськи з деякими певзначними білоруськими прикметами (зб. № 13), згадку про раста kozackie, виписані в зб. № 127, згадку про замітки в історії деяких бернардинських монастирів на Україні та Галичині (зб. № 60), згадку про каваня на жудській мові (зб. № 52) і польські сатиричні вірші на політичні теми (впр. зб. № 69, 104 і т. к.).

Ол. Грушевський.

Отчетъ Московскаго Публичнаго и Румянцевскаго Музеевъ за 1904 годъ, Москва, 1905, с. 184, за 1905 годъ, Москва 1906 г., с. 115.

Отчетъ Историческаго Музея имени имп. Александра III въ Москвѣ за 1905 годъ, Москва, с. 41.

З спеціальних оглядів описано: в справозданнях Румянцевського музею бібліотеку проф. Н. С. Тихонравова (р. 1904) і так звану „Комнату людей 40-хъ годовъ“ (матеріали до біографії Герцена та його гуртка — р. 1905), в справозданню музею імп. Александра III збірку П. И. Шукина, подаровану збирачем сьому музею. В описах прибутків рукописнаго відділу Румянцевського музею згадаємо хронограф XVII в., докладно описаний по окремих статтях (№ 3358); „лѣчебникъ“ XVII в., де є перекладений в польській мові трактат по лікарству (№ 3365); збірник апокріфічного змісту XVII в. (№ 3393), хоч спеціально для нас цікавого тут нема. Між старими друками згадаємо Євангеліє учительное К. Трапквиліона. Спеціально українських етнографічних колекцій в Румянцевський музей не поступало, подаровано лише поодинокі річи: дещо з одіжи (1804, с. 124, 132), моделі будинків (138), взірці вишивок

(138), дрібні побутові річи (136), бандура та ліра (від проф. Сперанського, 1905, с. 66).

Між новими придбутками Музея ім. Александра III згадаємо деякі археологічні знахідки з України (с. 11—13), передачі в сей музей з Моск. Археол. товариства та з Археол. комісії, гетманську булаву XVII ст. (с. 28), образи з Вишневецького замку (с. 29), парешті з річей змісту релігійного занотуємо ікону пр. Ніфонта з написом: „проклять всякъ, вже кто оставить церковь божію і послѣдуєть русалин“ (с. 19).

Ол. Грушевський.

Книги, статі й часописи обговорені в сім томі:

Огляд часописей за 1906 р.: Літературно-Науковий Вістник

Нова Грожада
Вільна Україна
Зоря
Сьвіт
Економіст
Промінь
Учитель
Католицький Вєхід
Громадська Думка
Рада
Діло
Руслан
Буковина.

J. Steyrer — Der Ursprung und das Wachstum der Sprache indogermanischer Europäer, 1905.

F. Westberg — Zur Topographie des Herodot.

H. Günter — Legenden-Studien, 1906.

М. Яєняскій — „Село“ и „вервь“ Русской Правды, 1906.

M. Gumpłowicz — Bogys Kolomanowicz, królewicz węgierski, 1906.

A. Prochaska — Urywki z dziejów XIV wieku, 1904.

A. Prochaska — Unie Kalmarska i Jagiellońska, 1904.

Akta grodzkie i ziemskie z czasów rzczypospolitej polskiej, 1903.

Acta Tomiciana, 1906.

N. Jorga — Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen, 1905.

М. Кордуба — Ілюстрована історія Буковини, 1906.

F. Giedroyć — „Casus notabilis“, 1905.

Н. Сумцовъ — О литературныхъ правахъ южнорусскихъ писателей XVIII ст., 1906.

І. Карбулицкий — Розвій народного шкільництва на Буковині, 1907.

А. Грушевский — М. А. Максимовичъ, 1906.

J. Helfert — Geschichte der oesterreichischen Revolution im Zusammenhange mit der mitteleuropäischen Bewegung der Jahre 1848 1849, 1907.

Б. Дѣдицкий — Своєжитъевыи записки. Ч. I, 1907.

M. Holzmann u. H. Bohatta — Deutsches Anonymen Lexikon 1501—1850, 1902.

— Deutsches Pseudonymen-Lexikon, 1906.

E. Grisebach — Weltlitteratur-Katalog, mit litterarischen und bibliographischen Anmerkungen, 1905.

Н. Б[резинъ] — Русскія книжныя рѣдкости,

И. Евсѣевъ — Описаніе рукописей, хранящихся въ Орловскихъ древнехранилищахъ, 1905.

Описаніе рукописнаго отдѣленія Виленской Публичной Библіотеки, 1906.

Отчетъ Московскаго Публичнаго и Румянцевскаго Музеевъ за 1904 годъ, 1905.

Отчетъ Историческаго Музея имени имп. Александра III въ Москвѣ за 1905 годъ.

РАДА

Газета політична, економічна і літературна
виходить у Києві що дня, окрім понеділків.

Рік видання другий.

„РАДА“ має широку програму, як звичайні великі політичні газети: дає щоденний огляд життя політичного, громадського, економічного і літературного на Україні, в Росії й по чужих землях; звістки про всякі світові події; поезії та оповідання; фелетони: політичні, наукові і белетристичні.

„РАДА“ має власних кореспондентів у Петербурзі, Москві, Харкові, Одесі, Полтаві, Чернигові, Херсоні, Житомирі, Кам'янці-Подільському і по інших містах України та Росії, а також і за кордоном: у Львові, Чернівцях, Відні, Парижі і Берліні.

Особливу увагу звертає „РАДА“ на місцеве життя провінції.

Умови передплати: 3 приставкою і пересилкою: на рік 6 карб., на півроку 3 карб. 25 коп., на 3 міс. 1 карб. 75 коп., на міс. 65 коп. За границю: на рік 11 карб., на півроку 5 карб. 50 к., на 3 міс. 2 карб. 75 к., на 1 міс. 1 карб.

Ціна окремого № 4 коп. За зміну адреси 30 коп.

Хто передплатив газету на цілий 1907 р., тому висилатиметься „Словарики чужих та не дуже зрозумілих слів“ В. Доманицького і Стінний календар на 1907 р. Адрес редакції і головної контори у Києві, Велика Підвальна вул., д. 6 біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

Передплатувати й купувати на роздріб „РАДУ“, окрім контори (Вел. Підвальна б), можна ще по сих місцях: у КИЇВІ: в книгарні „Кіевской Старины“, Безаківська ул., ч. 8. У НІЖИНІ в книгарні п-ні Чекмарової. у ЛЬВОВІ (Галичина) в книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка, ул. Театральна, ч. 1.

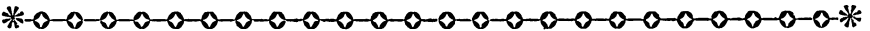
Редактор М. Павловський. Видавець Е. Чикаленко.

ВІДКРИТА ПЕРЕДПЛАТА НА

РІДНИЙ КРАЙ

Тижнева українська часопись політична, економічна, літературна і наукова.

У часописі заведені ось які відділи: 1. Що потрібно для нашого народу, особливо для селян хліборобів і всіх трудящих людей. 2. Що діється на Україні, також в Галичині й на Буковині. 3. Що діється в цілій Росії. Звістки зі столиць. 4. Що діється по чужих землях, що єсть там доброго, що й нам би годило ся. 5. Звістки й листи з різних городів і сел (про земства, товариства, про все що діється доброго й лихого). 6. Наукові статі і звістки (історія, література, медицина, ветеринарія, сільське хазяйство, промисли й т. д.). 7. Оповідання, вірші, фельетон. 8. Дрібні звістки (про заробітки, торги, ціни і т. д.). 9. Бібліографія. — Запитання читачів і відповіді редакції про всякі діла: судові, хазяйські та інші. 10. Оповідки усякі. — Хто підпишесть ся на цілий рік, той получить такі безплатні додатки: 1. Дві картини звісного українського художника П. Ю. Сластіона: „Кобзарь“, „Гайдамаки“. 2. Український календар „Рідний Край“ на 1907 р. — Передплата за часопись на рік 3 карб., на пів року 1 руб. 80 к., на 3 міс. 1 руб., на міс. 35 к. з пересилкою, окремі числа по 8 коп. За кордон на рік 4 карб. — Просьвітам, народнім і шкільним читальням, товариствам: Січ, Сокіл і ріжним народнім просьвітним товариствам на рік 3 карб. 25 коп. — Книгарям комісійних за передплату на рік 5%. За продаж окремих чисел 25%. — Листи і гроші засилає треба на адресу: ПОЛТАВА, Протопоповська ул., ч. 41, редакції часописі „РІДНИЙ КРАЙ“. — Редактор-видавець М. Дмитрієв.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ
в році 1907 виходить в двох виданнях,
львівським і київським.

Містить белетристику оригінальну й переклади — повісті, оповідання, драми, поезії, статі з української історії, літератури, суспільної економії й інших областей знання; огляди літератури, науки й суспільно-політичного життя; критику й бібліографію.

За редакцію львівську відповідає **Володимир Гнатюк**.

Редакція й адміністрація у Львові, ул. Чарнецького, ч. 26.
(Lemberg, Czarnieckij-str. 26, Anzeiger für Litteratur und Wissenschaft.)

За видання київське відповідають як видавець **Мих. Грушевський**, як редактор **Фотій Красицький**.

Редакція й адміністрація в Києві, ул. Прорізна, ч. 20.

Передплата на видання львівське, платна у Львові, вносить :

В Австрії з пересилкою на чверть року: 5 корон (на першу чверть року передплата не приймаєть ся), на пів року 10 кор., на цілий рік 16 кор.

В інших державах по обчисленню пересилки.

Річна передплата може бути оплачена в трьох ратах: 3 січня н. ст. 6 кор., 3 жовтня н. ст. 6 кор., 3 серпня н. ст. 4 кор.

Нові передплатники на 1899—1906 р. дістають усі книжки, почавши від 1-ої за ціну 16 кор. 1-ого річника (1898) перші чотири книжки вичерпані, за ціну 12 корон (6 руб.) можна дістати кн. 5—12, з додатком початків статей; що їх продовження містять ся в сих книжках.

Поодинокі книжки коштують 2 кор.

З двох перших здекомплетованих річників продають ся поодинокі книжки по 40 сот.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці.

На зміну адреси треба прислати 50 сотиків.

ПОЧИНАЮЧИ З 1907 Р., БУДЕ ВИДАВАТИ СЯ У КИЇВІ ЖУРНАЛ

„У К Р А І Н А“

Замість „К І Е В С К О Й С Т А Р И Н Ї“.

Журнал цей буде складатись з двох частин, які будуть входити у кожную щомісячну книжку: 1) наукова, де знайдуть собі місце статі, присвячені розділам історичним, літературним, етнографічним, економічним і соціальним. 2) літературно-публіцистична, яка буде давати, крім української белетристики, статі про сучасні питання, особливо-ж про ті, що мають звязок з життям України. Статі друкувати-муть ся переважно на українській мові. Журнал буде виходити щомісяця книжками аркушів в 10—12. Передплата на рік з доставкою 7 карб., а без доставки 6 карб., за границю 9 карб. Адреса редакції: Київ, Троиць. площ. Народний Дом.

В 1907 р. редакція „Україна“ буде видавати „Словарь українського языка“, зібраний редакцією журналу „Кіевская Старина“. Сей „Словарь“ під редакцією Б. Грінченка, заслужив 2-у Костомаровську премію від Російської Академії Наук. Весь „Словарь“ буде уміщатись на 150 друкованих аркушах середнього октава. Поділений він буде на 4 томи. Ціна за всі томи 7 карб., а для передплатників журналу „Україна“ 5 карб., коли гроші сі будуть вислані разом з передплатою на журнал. Кожний том висилати-меть ся передплатникам зараз після виходу його з друку. Перший том вийде в місяці марті 1907 р. — Редактор-видавець В. Науменко.

Publicationen

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Czarnecki-Gasse 26.

Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigiert von Prof. Michael Hruševskij, bis jetzt erschienen Bde I—LXXV (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Litteraturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publicationen der Sectionen und Commissionen der Ševčenko Gesellschaft:

A Die historisch-philosophische Section publizierte bis jetzt:

1. Neue Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istorično-filozofičnoj sekcyj) B. I—IV u. VI—IX enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševskij (I. Theil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XII Jahrh., III—IV bis zum J. 1340, VI VII bis zum J. 1569, VIII—IX Verfassung und soziale Verhältnisse im XIV—XVII Jhrh. Preis I, II u. V B. à 4 Kr., III u. IV B. 5 Kr., VI u. VII B. 4-50, VIII u. IX B. 4-50. Bd. V. enthält Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Preis 2 Kr.
2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.
3. Ukrainisch-ruthenisches Archiv I Band: Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg — 3 Kr. II Band: Materialien zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomie Galiziens im XVIII—XIX Jhd. — 4 Kr.
4. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.
5. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt IX Bde à 3 Kr.
6. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.

B. Die philologische Section publizierte bis jetzt 9 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoj sekcyj), enthaltend: Bd. I. und IV. eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Koniskij, Preis à 3 Kr. Bd. II. u. III. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Theil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratskij, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv. Preis 4 Kr. Bd. VII. Abhandlungen aus der ukrainischen Volkskunde und Literatur von Michael Dragomanov (Zweiter Theil). Preis 5 Kr. Bd. VIII—IX, Die Korrespondenz d. J. Holowackij, Preis 7 Kr.

Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämmtliche Werke von J. v. Fed'kovič, Bd. I. Gedichte, Preis 6 Kr., B. II. Erzählungen, Preis 4 Kr., Bd. III. Dramatische Werke 1A Theil, Preis 3 Kr., 2 Theil, Preis 3 Kr.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medicinische Section publizierte bis jetzt 11 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abtheilungen, jede unter einer besonderen Redaction; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratskij und Vlad. Levickij, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevič. Preis jeder Abtheilung 2 Kr. Bände IX—XI à 5 Kr.

D. Die Archaeographische Commission publizierte bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Bd. VII (Lustration vom J. 1570). Jeder Bd. kostet 4 Kronen, III Bd. 5 Kr.

2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I. Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evan-

gelenkreis. Bd. III. B. Apokryphe Apostelgeschichten. Bd. IV, Eschatologische Apokryphen, IV. B. V, Denkmäler der religiösen Polemik aus dem XVI—XVII Jh. Bdtd. I u. V. Preis 4 Kr., Bd. II u. III à 5 Kronen.

3. Kottljarevskyj, Die travestirte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.

E. Die Ethnographische Commission publiziert:

1. Das Ethnographische Sammelwerk (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschienen 19 Bände. Preis Bd. I—IV u. VII—X u. XII—XIII à 3 Kronen, Bd. V—VI u. XVII à 4 Kr. Bd. XVI u. XXI à 6 Kr. Bd. XVII—XVIII à 3 Kr.
2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie, Bd. I, Preis 8 Kr. (Enthält Abhandlungen über neueste archäologische Funde, über die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fischer in der Dobruđa, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie. Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustrationen, Bd. III, 4 Kr. (Neue archäologische Funde, Volkskalender, Aus der galiz. Volksindustrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Černyhiv, Die Corporationen der Dorfjugend in der Ukraine, Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Theil), Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dritter Theil). Bd. VII. Die Huzulen (vierter Theil) 6 Kr. Bt. VIII. Das Kind in der ukr. Volkskunde, 4 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält die Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft, Sectionen und Commissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—28 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft in Lemberg, Theaterstr. 1, vorrätig.
